

Eksotismit Nikolai Gogolin *Taras Bulbassa* ja sen suomennoksissa

Anna Törmi

Tampereen yliopisto

Viestintätieteiden tiedekunta

Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriopinnot

Venäjän kääntämisen ja tulkkauksen opintosuunta

Pro gradu -tutkielma

Joulukuu 2018

Tampereen yliopisto

Viestintätieteiden tiedekunta

Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriopinnot

Venäjän kääntämisen ja tulkkauksen opintosuunta

TÖRMI, ANNA: Eksotismit Nikolai Gogolin *Taras Bulbassa* ja sen suomennoksissa

Pro gradu -tutkielma, 88 sivua, 5 liites., venäjänkielinen lyhennelmä 16 s.

Joulukuu 2018

Tiivistelmä

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan uudelleenkäännöksiä eksotismien näkökulmasta. Eksotismilla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa sellaista sanaa, joka on jo lähtötekstin kontekstissa vierasperäinen. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, välittyvätkö lähtötekstissä esiintyvät eksotismit myös suomennoksissa vai häviävätkö ne käännösprosessin myötä. Hypoteesina on, että eksotiikka häviää käännöksissä ainakin jonkin verran, sillä suomalainen lukija ei välttämättä pysty käännöksen perusteella erottamaan esimerkiksi venäläis- ja ukrainalaisperäisiä eksotismeja, kun taas venäläinen lukija huomaa ukrainalaisperäiset eksotismit lähtötekstistä vaivatta.

Tutkimusaineistona on käytetty Nikolai Gogolin teosta *Taras Bulba* (1842), joka sisältää paljon sellaisia sanoja, joiden käyttö on jollain tapaa ajallisesti tai paikallisesti rajoittunutta, eivätkä ne kuulosta lähtötekstin lukijan korvaan täysin neutraaleilta. Lähtötekstin lisäksi aineistona on käytetty sen viittä virallista suomennosta. Ensimmäinen suomennos ilmestyi vuonna 1878, ja kääntäjänä oli Samuli S. Toinen suomennos ilmestyi vuonna 1913, ja kääntäjänä oli J. A. Halonen. Kolmas suomennos ilmestyi vuonna 1940, ja kääntäjänä oli Juhani Konkka. Neljäs suomennos ilmestyi vuonna 1946, ja kääntäjinä olivat Gunvor ja Kaarlo Salo. Viides suomennos ilmestyi vuonna 1959, ja kääntäjänä oli Ulla-Liisa Heino. Uudelleenkäännösten avulla oli mahdollista tarkastella sitä, vaikuttaako käännöksen ilmestymisaika eksotismien kääntämiseen. Tämän lisäksi viiden eri suomennoksen avulla oli mahdollista vertailla eri kääntäjien tekemiä käännösratkaisuja toisiinsa ja havainnoida, ovatko kääntäjät ottaneet vaikutteita toisiltaan vai päätyneet täysin erilaisiin ratkaisuihin.

Tutkimus toteutettiin korpusanalyysin avulla, jolloin tietyt tekstikatkelmat saatiin nopeasti rinnakkain näkyviin. Aluksi sekä lähtöteksti että kaikki suomennokset ladattiin niiden kohdistamisen jälkeen Tampereen yliopiston professori Mikhail Mikhailovin luomaan ja ylläpitämään ParRus-korpukseen, joka on venäläisten kaunokirjallisten tekstien ja niiden suomennosten rinnakkaiskorpus. Korpuksesta sai haettua listan kaikista teoksen sanoista, ja tästä listasta valittiin manuaalisesti kaikki työssä tarkasteltavat eksotismit. Kun eksotismit oli valittu, niitä pystyi hakemaan korpuksesta, joka näytti hakusanan sekä lähtötekstissä että kaikissa sen suomennoksissa. Hakusanan ympärillä oli jonkin verran kontekstia, mikä helpotti käännösten analysointia. Tekstikatkelmat ladattiin korpuksesta Microsoft Exceliin, jonka avulla taas saatiin laadittua jokaiselle eksotismille taulukko eri kääntäjien käännösvastineista ja voitiin tarkastella, minkälaisia käännösvariantteja kääntäjät ovat käyttäneet ja mitkä käännösvastineet ovat olleet yleisimpiä kunkin eksotismin kohdalla.

Lopputulos oli se, että eksotiikan välittyminen on joissain määrin sanakohtaista, joissain määrin kääntäjäkohtaista. Joidenkin sanojen kohdalla eksotiikan välittyminen oli kielistä johtuvien erojen takia lähes mahdotonta, joidenkin sanojen kohdalla eksotiikan välittäminen taas oli hyvinkin mahdollista. Tällaisissa tapauksissa eksotiikan välittyminen riippui yleensä siitä, oliko kääntäjä valinnut vieraannuttavan vai kotouttavan käännösvastineen. Vieraannuttavat käännösvastineet välittivät pääosin lähtötekstin eksotiikkaa, kotouttavat käännösvastineet häivyttivät sitä. Eri kääntäjien valintoja verrattaessa huomattiin myös, että jotkut kääntäjät ovat uskollisemmin noudattaneet edellisen kääntäjän ratkaisuja kuin toiset. Kaksi ensimmäistä kääntäjää ovat useimmiten pysytelleet eksotismien suhteen suhteellisen samankaltaisella linjalla, kuten myös kaksi viimeistä kääntäjää. Keskimäinen kääntäjä on sen sijaan päätenyt usein muista poikkeavaan ratkaisuun. Ensimmäisen ja viimeisen kääntäjän ratkaisut poikkeavat yleensä toisistaan huomattavasti, mikä voi johtua sekä ajallisista tekijöistä että välissä olleiden kääntäjien tekemistä erilaisista ratkaisuista, joiden päälle uudemmat käännökset ovat rakentuneet.

Avainsanat: kaunokirjallisuuden kääntäminen, uudelleenkääntäminen, korpuspohjainen tutkimus, rinnakkaiskorpus, kotouttaminen, vieraannuttaminen, uudelleenkäännöshypoteesi, eksotismi

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	1
1.1 Yleistä	1
1.2 Aineisto ja tutkimusongelma	2
1.3 Tutkimusmenetelmä.....	4
1.4 Aiempi tutkimus	5
1.5 Eksotismi	7
1.6 Käännösstrategiat.....	8
1.7 Tutkielman rakenne	10
2 UUSI VAI VANHA KÄÄNNÖS VIERAANNUTTAVAMPI?	12
2.1 Uudelleenkäännöksen määritelmä	12
2.2 Miksi uudelleenkäännöksiä tehdään?	13
2.3 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen.....	14
2.4 Uudelleenkäännöshypoteesi.....	20
3 EKSOTISMIT <i>TARAS BULBASSA</i>	25
3.1 Tutkimusaineiston ja metodin esittely	25
3.2 Frekvenssilistan analyysi	27
3.2.1 Käännökset, joista eksotiikka ei välity	27
3.2.2 Vaikeasti määriteltävät tapaukset	33
3.2.3 Käännökset, joista eksotiikka välittyy	36
3.2.4 Toteutuuko uudelleenkäännöshypoteesi?	40
3.3 Tapaustutkimukset	46
3.3.1 ПАН	46
3.3.2 КОЗАК.....	53
3.3.3 ЖИД.....	59
3.3.4 ЛЯХ.....	67
3.3.5 Андрий.....	74
3.3.6 ЗАПОРОЖЬЕ.....	77
3.4 Yhteenveto	83
4 JOHTOPÄÄTELMÄT	85
LÄHTEET	89
Tutkimusaineisto.....	89
Tieteelliset lähteet	89
Sanakirjat	91
Muut lähteet	92

LIITTEET.....	93
Liite 1: Nikolai Gogol.....	93
Liite 2: Tietoa kääntäjistä	95
1.1 Samuli S. (1850–1907).....	95
2.2 Johan Alfred Halonen (1879–1922)	95
2.3 Juhani Konkka (1904–1970)	95
2.4 Gunvor Salo (-) ja Kaarlo Salo (1917–2002)	96
2.5 Ulla-Liisa Heino (1934–)	97
РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ	98
1 ВВЕДЕНИЕ	98
1.1 Материал исследования	98
1.2 Цель и задачи исследования	99
2 ЧТО ТАКОЙ ПЕРЕПЕРЕВОД?.....	100
2.1 Определение переперевода	100
2.2 Доместикация и форенизация.....	100
2.3 Гипотеза о повторном переводе	102
3 ЭКЗОТИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ГОГОЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА».....	104
3.1 Метод исследования	104
3.2 Анализ частотного списка.....	105
3.2.1 Переводы, в которых экзотика не передается	105
3.2.2 Тяжело определяемые случаи	107
3.2.3 Переводы, передающие экзотику	108
3.2.4 Подтверждается ли гипотеза повторного перевода?	109
4 ВЫВОДЫ	111

1 JOHDANTO

1.1 Yleistä

Kirjallisia tekstejä on aina käännetty eri kielille, ja jotkut niistä on käännetty samalle kielelle jopa useaan otteeseen. Yhä edelleen monissa kulttuureissa käännetään samoja tekstejä uudelleen aina tietyin väliajoin. Uudelleenkäännösten laajuudesta ja yleisyydestä huolimatta niitä on vasta viime vuosikymmeninä alettu systemaattisesti tutkimaan käännöstieteessä. Antoine Berman oli yksi ensimmäisiä uudelleenkääntämisestä puhuvia tutkijoita. Hän esitteli vuonna 1990 *Palimpsestesin* uudelleenkääntämistä käsittelevässä numerossa ajatuksensa siitä, että ensimmäiset käännökset ovat aina jollain tasolla puutteellisia, ja vasta uudelleenkäännökset voivat jotenkin välittää sen, mitä kirjailija on oikeasti halunnut sanoa. (Koskinen & Paloposki 2015, 67.) Nykyään uudelleenkääntämisen tutkiminen on tärkeä alue käännöstieteen tutkimuskentässä, ja uusia tutkimuksia ilmestyy tasaiseen tahtiin. Yksi tuoreimmista uudelleenkääntämistä tutkivista teoksista on Kaisa Koskisen ja Outi Paloposken *Sata kirjaa, tuhat suomennosta: Kaunokirjallisuuden uudelleenkääntäminen* (2015), jossa pohditaan uudelleenkäännösten ja niiden tutkimuksen historiaa ja tarkastellaan uudelleenkäännöksiä erityisesti suomalaisen kirjallisuushistorian kautta. Vuodesta 2013 lähtien on pidetty säännöllisesti kahden vuoden välein uudelleenkääntämisen konferenssi nimeltään *Retranslation in Context*, joka kerää yhteen uudelleenkääntämisestä kiinnostuneita tutkijoita. Uudelleenkääntämisen tutkiminen on siis vakiinnuttanut paikkansa käännöstieteessä, ja vaikka sitä onkin jo jonkin verran tutkittu, yhä edelleen uudelleenkääntämisestä löytyy tutkimattomia osa-alueita.

Uudelleenkäännösten tekemiseen ovat vaikuttaneet monet erilaiset syyt. Yksi syy on esimerkiksi se, että alkuperäisestä käännöksestä on jätetty osia pois, tai se, että kustantajat haluavat kilpailla keskenään ja teetättävät siksi uudelleenkäännöksiä suosituista teoksista. Erilaisille lukijoille saatetaan myös tuottaa erilaisia käännöksiä: esimerkiksi *Robinson Crusoe* on käännetty sekä lapsille, nuorille että aikuisille, ja sitä on lyhennetty ja muokattu useaan otteeseen. Yhtenä tyypillisimpänä syynä uudelleenkäännösten tekemiselle pidetään käännöksen vanhenemista. Vanhenemisella voidaan tarkoittaa esimerkiksi sitä, että teoksen kuvaamasta kulttuurista on ajan myötä tullut kohdekielisille lukijoille sen verran tuttu, ettei sen ilmiöitä ole tarpeen heille enää selittää. Usein vanhenemisella viitataan myös käännöksen

kielen vanhenemiseen. Käännöksen kielen oletetaan aina vanhenevan, mutta lähtötekstien ajatellaan usein pysyvän vuosikymmenestä toiseen ajantasaisena, eikä niiden kielen vanhahtavuuteen kiinnitetä samalla tavalla huomiota kuin käännösten kielen vanhenemiseen. (Nuolijärvi & Tiittula 2013.)

1.2 Aineisto ja tutkimusongelma

Aineistonani on Nikolai Gogolin pienoisromaani *Taras Bulba* ja sen viisi suomennosta. Teos julkaistiin Venäjällä ensimmäisen kerran vuonna 1835, mutta nykypäivänä sekä Venäjällä että muualla maailmassa tunnettu versio on vuodelta 1842. Teos kertoo 1600-luvun kasakka-armeijasta, ja tapahtumat sijoittuvat nykyisen Ukrainan alueelle. Päähenkilö Taras Bulba johdattaa kaksi poikaansa sotaan, mutta asiat eivät etene sodassa aivan toivotulla tavalla. Romaani ei ole nykypäivän Suomessa laajalti tunnettu, ainakaan jos sitä vertaa Gogolin muihin teoksiin. Venäjällä teos on kuitenkin hyvin tunnettu ja sitä luetaan kouluissa osana opetussuunnitelmaa (ks. esim. Aleksandrova 2016). Ensimmäinen suomennos ilmestyi vuonna 1878 Samuli S:n kääntämänä. Seuraavan suomennoksen laati J.A. Halonen vuonna 1913. Halosen käännös sisältää paljon poistoja verrattuna toisiin käännöksiin. Syytä poistoille ei tämän tutkielman puitteissa saatu selville, mutta on huomattavaa, että Halonen on jättänyt useita kohtia täysin kääntämättä. Kolmas suomennos on Juhani Konkkan laatima, ja se ilmestyi vuonna 1940. Seuraava suomennos ilmestyi vuonna 1946 Gunvor ja Kaarlo Salon kääntämänä, uusin suomennos ilmestyi vuonna 1959 Ulla-Liisa Heinon kääntämänä. Jatkossa tullaan kääntäjien nimien yhteydessä ilmoittamaan numero, jonka perusteella nähdään, kuinka mones kääntäjä on kyseessä (1-Samuli S., 2-Halonen, 3-Konkka, 4-Salo ja 5-Heino). Kaikki edellä mainitut suomennokset pohjautuvat *Taras Bulban* vuoden 1842 versioon, joka on jäänyt kirjallisuuden kaanoniin sekä Venäjällä että muualla maailmassa. Eero Balk on vuonna 2010 kääntänyt *Taras Bulban* Gogolin alkuperäisen, vuoden 1835, version pohjalta, mutta kyseistä käännöstä en käsittele tässä tutkimuksessa, sillä se on tehty eri lähtötekstin pohjalta kuin muut käännökset. Lisäksi vuosina 1940 ja 1952 on tehty Karjalassa kaksi suomennosta, joiden kääntäjät eivät ole tiedossa, eivätkä teokset siten ole mukana tutkimuksessa.

Tutkimusongelmani koskee sitä, miten kääntäjät ovat kääntäneet sellaisia sanoja ja ilmauksia, jotka ovat peräisin toiselta kieli- ja kulttuurialueelta kuin lähtöteksti itse. Yksi Gogolin teosten ominaispiirteistä on se, että hän käyttää teoksissaan synnyinseudultaan peräisin olevia sanoja,

jotka tuovat tekstiin omanlaistaan eksotiikkaa. Esimerkiksi *Taras Bulbassa* on paljon ukrainalaisperäisiä sanoja, ja se tuokin lukijan lähelle teoksen miljöötä, Ukrainan tasankoja. Lingvistiikassa tällaisia vieraaseen kieleen tai kulttuuriin viittaavia sanoja kutsutaan eksotismeiksi. Myös käännöstieteessä on kiinnitetty huomiota kyseiseen ilmiöön, sillä tällaiset eksoottiset sanat vaikeuttavat kääntämistä, ja usein ne siirretäänkin käännökseen sellaisenaan tai pienellä adaptaatiolla. Tässä työssä termiin *eksotismi* liittyy sekä lingvistinen että käännöstieteellinen näkökulma: tutkittavat sanat tuntuvat vierailta sekä lähtötekstin lukijoille että mahdollisesti myös käännöksen lukijoille. Tavallisesti kääntäjät joutuvat pohtimaan käännösratkaisuja sellaisille eksoottisille sanoille ja ilmauksille, jotka eivät käännöksen lukijalle kieli- ja kulttuurieroista johtuen välttämättä avaudu, mutta jotka kuitenkin ovat täysin selviä lähtötekstin lukijoille. *Taras Bulba* on kuitenkin poikkeuksellinen tapaus siksi, että jo lähtötekstin lukija törmää lukiessaan eksotismeihin, jotka tuovat tekstiin vierauden tuntua. Tässä tutkimuksessa tutkittavat eksotismit ovat siis sanoja, jotka liittyvät tiiviisti Ukrainan kasakkakulttuuriin, eivätkä siten kytkeydy täysin venäjän kieleen tai venäläiseen kulttuuriin. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat: Millaisia käännösstrategioita kääntäjät ovat käyttäneet suomentaessaan sanoja ja ilmauksia, jotka viittaavat toiseen kieli- ja kulttuurialueeseen kuin mitä teos itse edustaa? Säilyykö vierasperäisten sanojen lähtötekstiin tuoma eksotiikka käännöksessä vai häviääkö se? Ovatko myöhemmät kääntäjät ottaneet vaikutteita edelliseltä tai edellisiltä kääntäjiltä, vai ovatko he päätyneet täysin erilaisiin ratkaisuihin?

Voidaan olettaa, että lähtötekstissä esiintyvät eksotismit ovat tuoneet kääntämiseen lisähaasteita. Venäjän kielen kääntäjät eivät välttämättä hallitse esimerkiksi ukrainan kieltä, joten voidaan uskoa eksotismien tuottaneen hankaluuksia kääntäjille sekä ymmärtämisen että kääntämisen kannalta. Useat tutkittavat sanat ovat kiinteässä yhteydessä kasakkakulttuuriin, ja sen vuoksi kulttuurintuntemus on ollut *Taras Bulban* kääntäjien työn avainasemassa. Pyrin tutkimuksessa selvittämään erityisesti sitä, ovatko kääntäjät käyttäneet kotouttavaa vai vieraannuttavaa menetelmää sanoja kääntäessään. Kotouttavaa menetelmää käyttävä kääntäjä pyrkii tuomaan teoksen lähelle kohdekielen kulttuuria, jolloin lukijan ei tarvitse olla kovin perehtynyt lähtökielen kulttuuriin, kun taas vieraannuttavaa menetelmää käyttävä kääntäjä jättää käännökseen lähtökielen ja -kulttuurin erityispiirteitä, jolloin lukija saattaa joutua itse ottamaan selvää hänelle entuudestaan vieraista asioista (ks. esim. Koskinen & Paloposki 2015, 70–76; Venuti 1995, 1–42). Tässä tutkimuksessa oletuksena on, että lähtötekstin lukija

huomaa lukiessaan tekstissä esiintyvät eksotismit. Käännöksen lukijalle jo venäjän kieleen ja venäläiseen kulttuuriin liittyvät viittaukset saattavat tuntua eksoottisilta, mikä saattaa vaikeuttaa ukrainalaisperäisten eksotismien havaitsemista. Haluankin selvittää, välittyvätkö lähtötekstin lukijan havaitsemat eksotismit mitenkään käännöksen lukijalle, vai jäävätkö ne ainoastaan lähtötekstin ominaispiirteeksi. Hypoteesina on, että eksotiikka häviää käännöksissä ainakin osittain, sillä Venäjä ja Ukraina ovat sekä kielellisesti että kulttuurisesti paljon lähempänä toisiaan kuin Suomi ja Venäjä tai Suomi ja Ukraina. Oletan, että venäjänkieliset lukijat pystyvät paikantamaan ukrainalaisperäiset eksotismit vaivattomammin kuin suomenkieliset lukijat, jotka eivät välttämättä pysty erottamaan esimerkiksi venäläisiä ja ukrainalaisia eksotismeja.

1.3 Tutkimusmenetelmä

Tutkimuksen aineistona on siis Nikolai Gogolin *Taras Bulba* (1942) ja sen viisi virallista suomennosta. Kaikki teokset on ladattu Mikhail Mikhailovin luomaan ja ylläpitämään ParRus-korpukseen (Russian-Finnish parallel corpus of literary texts), joka on venäläisten kaunokirjallisten tekstien ja niiden suomennosten rinnakkaiskorpus (ks. Mikhailov & Härme 2015). Korpuksessa teokset ovat sähköisessä muodossa, jolloin niistä on helppo hakea tiettyjä sanoja ja niiden suomennoksia sekä tarkastella lähtötekstiä ja käännöksiä rinnakkain. Käyttöliittymä ja siellä sijaitseva aineisto eivät ole julkisia, joten sähköisen tutkimusaineiston tarkastelu on rajoitettua.

Taras Bulbassa esiintyviä eksotismeja tutkittiin määrällisin tutkimusmenetelmin. Ennen kuin tekstit voitiin ladata korpukseen, tuli alkuperäinen teksti kohdentaa kaikkien käännösten kanssa niin, että haettaessa jotakin lähtötekstin katkelmaa korpus näyttää tismalleen saman katkelman myös suomennoksissa. Kun tekstit oli ladattu korpukseen, pystyi lähtötekstin pohjalta hakemaan sanalistan, joka näytti kaikki teoksessa esiintyvät sanat niiden esiintymistiheyden mukaisessa järjestyksessä. Listan tarkastelu aloitettiin niistä sanoista, jotka esiintyvät teoksessa useimmin, jotta valituille eksotismeille löydettäisiin mahdollisimman monta käyttöyhteyttä. Tarkasteltavat eksotismit valittiin manuaalisesti niin, että jollain tapaa eksoottisilta kuulostavat sanat kerättiin erilliselle listalle ja perehdyttiin niihin tarkemmin. Jos ne täyttivät eksotismin kriteerit (ks. luku 3.1), valikoituivat ne tutkimukseen. Lopulta tutkimukseen valittiin yhteensä 37 eksotismia, joista kuutta päädyttiin analysoimaan

yksityiskohtaisesti. Eksotismeja pystyi hakemaan korpuksesta, joka näytti hakusanan sekä lähtötekstissä että kaikissa sen suomennoksissa. Hakusanan ympärillä oli aina jonkin verran kontekstia, mikä helpotti käännösten analysointia. Tekstikatkelmat ladattiin korpuksesta Microsoft Exceliin, jonka avulla saatiin taulukoitua jokaisen eksotismin kohdalta kaikkien kääntäjien kaikki eri suomennokset. Tämän taulukon avulla pystyttiin nopeasti tarkastelemaan eri kääntäjien yleisimpiä käännösvariantteja sekä muita mahdollisia variantteja ja nähtiin, poikkeavatko kääntäjien ratkaisut merkittävästi toisistaan. Niistä sanoista, joita analysoitiin yksityiskohtaisemmin, tehtiin R-ohjelman käyttöliittymän RStudio avulla visuaaliset taulukot, joissa näkyy se, kuinka lähellä toisiaan kääntäjien ratkaisut ovat kyseisen sanan kohdalla.

1.4 Aiempi tutkimus

Koskisen ja Paloposken mukaan uudelleenkäännöksistä ollaan oltu kiinnostuneita niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa, ja perinteisesti tutkimusten kohteina ovat olleet kaunokirjalliset käännökset (Koskinen & Paloposki 2015, 7–8). Myös muunlaisia tekstejä saatetaan kääntää tietyin väliajoin uudelleen, mutta tähän mennessä uudelleenkääntämisen tutkimus on keskittynyt lähinnä kaunokirjallisiin teksteihin. Koskinen ja Paloposki (2015, 8) mainitsevat, että uudelleenkäännöksiin liitetään usein sellaisia oletuksia, joita ei oikeastaan ole tutkittu systemaattisesti ja laajoilla aineistoilla. Yksi näistä oletuksista on uudelleenkäännöshypoteesi, jota tässä tutkimuksessa käsitellään luvussa 2.4.

Paloposki ja Koskinen kertovat, että mittaamisen vaikeus on eräs uudelleenkääntämisen tutkimukseen haastetta tuova tekijä: ei ole olemassa luotettavia mittareita, joiden avulla voitaisiin mitata esimerkiksi käännösten paremmuutta tai tarkkuutta. Tästä syystä uudelleenkäännöksiä käsittelevät tutkimukset lähtevät liikkeelle usein hyvin erilaisista lähtökohdista, sillä niissä voidaan käyttää useita erilaisia tutkimusmenetelmiä sekä vertailuyksiköitä, minkä vuoksi tutkimustuloksia on myös vaikea verrata keskenään. Uudelleenkäännöksistä on hyvin seikkaperäisiä ja oivaltaviakin tutkimuksia, mutta valitettavan usein ne ovat yksittäisiä tapaustutkimuksia tai keskittyvät itse uudelleenkääntämisen sijasta johonkin muuhun läheltä liippaavaan aiheeseen, kuten normeihin, käännösstrategioihin tai yleisön odotuksiin. (Paloposki & Koskinen 2010, 30.) Koskisen ja Paloposken teos *Sata kirjaa, tuhat suomennosta: kaunokirjallisuuden*

uudelleenkääntäminen (2015) pyrkii luomaan yleiskuvaa uudelleenkäännösten ja uudelleenkääntämisen kentästä Suomessa, ja siinä tarkastellaan uudelleenkääntämistä omana ilmiönään, eikä osana jotain toista aihetta. Yksittäiset tapaustutkimukset antavat uudelleenkääntämisestä arvokasta tietoa, mutta jos halutaan saada yleistettävissä olevia tuloksia, tulee uudelleenkäännöksiä ja uudelleenkääntämistä tutkia laajasti eri kulttuuripiireissä, eri aikakausina ja eri genreissä.

Koskinen ja Paloposki erottelevat *uudelleenkääntämisen* tutkimuksen *uudelleenkäännösten* tutkimuksesta. Heidän mukaansa uudelleenkääntämistä on tutkittu vain vähän, uudelleenkäännöksiä sen sijaan paljon. Uudelleenkäännösten tutkimuksella tarkoitetaan nimenomaan tapaustutkimuksia, joissa tarkastellaan rinnakkain jotakin tiettyä tekstiä ja siitä tehtyjä käännöksiä. Uudelleenkääntämisen tutkimus taas pyrkii selvittämään ilmiötä yleisellä tasolla, eikä se niinkään kytkeydy yksittäisiin tapauksiin. Yleiset kysymykset voidaan toki liittää tapaustutkimuksiin ja niistä saatuihin tuloksiin, mutta uudelleenkääntämisen tutkimus ei kuvaa pelkästään niitä, vaan sen tarkoituksena on luoda yleiskuvaa ilmiöstä itsestään. (Koskinen & Paloposki 2015, 61–62.) Uudelleenkääntämisen tutkimus vaatii tuekseen kuitenkin laajaa aineistoa, jotta yleistysten tekeminen olisi mahdollista, eikä se laajuutensa vuoksi sovi niin hyvin aiheeksi esimerkiksi opinnäytetöihin kuin tapaustutkimukset, jotka ovat aineistoltaan huomattavasti suppeampia. Tämäkin työ on tapaustutkimus, koska työn pituudelliset rajoitukset rajaavat pois myös mahdollisuuden tutkia niin laajoja aineistoja kuin mitä uudelleenkääntämisen tutkimukseen tarvitaan.

Kansainvälisesti merkittävä uudelleenkääntämisen tutkija on ranskalainen Antoine Berman (1942–1991), joka esitteli tässä työssä luvussa 2.4 käsiteltävän uudelleenkäännöshypoteesin. Koskisen ja Paloposken (2015, 62) mukaan Bermanin teos *Toward a Translation Criticism: John Donne* (2009, ranskankielinen alkuteos 1995) on tähän mennessä laajin tutkimus, jossa empiirinen analyysi yhdistyy laajemman tason teoreettisiin pohdintoihin. Vieraannuttavan ja kotouttavan käännösstrategian tutkijoista tunnettuja ovat ainakin saksalainen filosofi Friedrich Schleiermacher (1768–1834), joka oli yksi ensimmäisiä kotouttavan ja vieraannuttavan käännöksen vastakkainasettelijoita, sekä amerikkalainen Lawrence Venuti (1953–), joka Koskisen ja Paloposken (2015, 73) mukaan on nostanut kotouttamisen ja vieraannuttamisen problematiikan käännöstieteen keskiöön. Esittelen näiden kolmen tutkijan ajatuksia tarkemmin luvussa 2.

1.5 Eksotismi

Termin *eksotismi* määrittely ei ole yksiselitteistä, sillä eri tieteenaloilla ja tutkijoilla on siitä erilaisia käsityksiä. Suomessa aihetta ei ole tämän tutkimuksen valmistumiseen mennessä juurikaan käsitelty käännöstieteellisissä julkaisuissa, mutta Venäjällä termiä on pohdittu enemmän. Vernigorova (2010) vertailee artikkelissaan termiä *reaalia* sen lähitermeihin, joista yksi on *eksotismi*. *Reaali*ista puhuttaessa tarkoitetaan käännöstieteessä yleensä sellaisia kulttuurisidonnaisia sanoja ja ilmaisuja, jotka löytyvät lähtökielestä ja -kulttuurista ja puuttuvat tulokielestä ja -kulttuurista, mutta tämänkään termin määrittely ei ole aivan yksiselitteistä (ks. Vernigorova 2010; ks. myös Leppihalme 2011, 126–130). Vernigorova (2010, 140) on sitä mieltä, että termejä *eksotismi* ja *reaalia* ei voida käyttää synonyymisesti, sillä *eksotismin* määritelmä ei ole hänen mukaansa lingvistiikassa kovin vakiintunut, ja sen merkitys on suppeampi kuin *reaalian*. *Eksotismin* määrittelyissä ei yleensä esimerkiksi oteta huomioon historiallisia reaaliota, vaan keskitytään ajallisuuden sijasta paikallisuuteen, eli sellaisiin sanoihin, joiden eksoottisuus kumpuaa jostain toisesta kulttuurista (Vernigorova 2010, 140). Myös Samotikin (2010) mukaan *eksotismilla* tarkoitetaan venäjän kielessä sellaista sanaa, joka tarkoittaa jotain ei-venäläistä todellisuuden ilmiötä. Vernigorova (2010, 140) kuitenkin huomauttaa artikkelissaan, että joissain määritelmässä ajallinen aspekti on *eksotismin*kin määrittelyssä mukana. Esimerkiksi Berkov (1973, 109–111) määrittelee *eksotismin* hyvin laajasti ja sisällyttää määritelmäänsä myös sellaiset sanat, jotka ovat aiemmin esiintyneet jossain kielessä, mutta ovat ajan myötä hävinneet niin, että niistä on jossain vaiheessa tullut kielenpuhujalle eksotismeja.

Berkov (1973, 113) jakaa eksotismit kieliparin mukaan ulkoisiin ja sisäisiin eksotismeihin. Ulkoisilla eksotismeilla hän tarkoittaa sellaisia sanoja, jotka ovat jonkin kieliparin molemmissa kielissä eksotismeja, mutta joita silti käytetään molemmissa kielissä. Esimerkkinä tästä Berkov käyttää kieliparia venäjä-norja, mutta esimerkit käyvät yhtä hyvin myös venäjä-suomi-kielipariin, joissa molemmissa yhtä lailla käytettyjä eksotismeja ovat sanat *иглу* (su. *iglu*), *минарет* (su. *minareetti*) ja *трамтория* (su. *trattoria*). Sisäisillä eksotismeilla Berkov tarkoittaa sellaisia sanoja, jotka ovat tavallisia yhdellä kielellä, mutta eksotismeja toisella. Tästä esimerkkinä ovat suomeksi tavalliset sanat *mämmi* (ven. *мямми*) ja *sauna* (ven. *сауна*), jotka ovat eksotismeja venäjän kielellä, ja toisin päin taas venäläisille tavalliset sanat *пельмень* (su. *pelmeni*) ja *баня* (su. *banja*), jotka puolestaan ovat eksotismeja

suomen kielellä. Voidaan ajatella, että tässä tutkimuksessa tutkittavat sanat ovat ulkoisia eksotismeja, sillä ne ovat eksotismeja sekä venäjän että suomen kielellä. Toisaalta tämän tutkimuksen eksotismit eivät sovi Berkovin määritelmän alle, sillä ne eivät useinkaan ole vakiintuneita oikeastaan kumpaankaan kieleen, venäjään tai suomeen, tai sitten ne ovat vakiintuneita ainoastaan venäjän kieleen. Tältä kantilta ajateltuna tämän tutkimuksen sanat olisivat ennemminkin sisäisiä eksotismeja, eli tavallisia yhdellä kielellä, eksotismeja toisella. Tässä tapauksessa sisäiset eksotismit ovat vain kulkeneet ensin yhteen kieleen ja kulttuuriin (ukrainalaisesta venäläiseen) ja sen jälkeen vielä toiseen (venäläisestä suomalaisen), mikä tekee niiden määrittelystä haastavaa.

Vernigorovan (2010, 140) mukaan eksotismi on vierasperäinen sana käännöksessä, mutta se ei voi olla sitä lähtökielessä. Tällä hän tarkoittaa sitä, että tulokielen kulttuurissa vieraalta tuntuva asia ei tietenkään ole sitä siinä kulttuurissa, josta se on peräisin. Kuitenkin esimerkiksi tämän tutkimuksen lähtöteksti sisältää sellaisia eksotismeja, jotka ovat vieraita lähtötekstinkin lukijoille. Käännöstieteessä ja lingvistiikassa ei ole tähän mennessä juurikaan otettu huomioon tällaisia tekstejä, jotka jo itsessään sisältävät eksotismeja, mutta tarvetta aiheen tutkimiselle kuitenkin on, sillä tämänhetkisten tietojen perusteella on vaikeaa sanoa esimerkiksi sitä, erottaako käännöksen lukija eri kulttuureista peräisin olevat eksotismit toisistaan vai sekoittuvatko ne käännösprosessin myötä.

1.6 Käännösstrategiat

Yksi tutkimuskysymyksistäni on se, millaisia käännösstrategioita eri kääntäjät ovat käyttäneet suomentaessaan sanoja ja ilmauksia, jotka viittaavat toiseen kieli- ja kulttuurialueeseen kuin mitä teos itse edustaa. Ritva Leppihalmeen (2007) mukaan kääntämistä käsittelevät tutkimukset tarkastelevatkin usein nimenomaan kääntäjien käännösstrategioita useista eri näkökulmista. Tutkimuksen avulla voidaan esimerkiksi selvittää, millaisia käännösstrategioita jokin tietty kääntäjä on jonkin teoksen tai joidenkin tiettyjen piirteiden kohdalla käyttänyt. Tutkimuksen avulla voidaan myös verrata saman tekstin eri käännöksiä keskenään ja tarkastella sitä, millaisiin käännösratkaisuihin eri kääntäjät ovat päätyneet samaa tekstiä kääntäessään. Kääntäjän yksilöllinen tyyli rakentuu hänen tekemiensä käännösstrategioiden varaan, ja näitä strategioita voidaan tarkastella manuaalisesti tai, kuten tässä tutkimuksessa, elektronisten korpusten avulla. Usein kääntäjän tekemät valinnat vaikuttavat vahvasti siihen

tulkintaan, jonka lukijat käänökselle antavat. Esimerkiksi historialliseen tai eksoottiseen ympäristöön sijoittuvan tekstin kääntäjä saattaa joutua pohtimaan sitä, tuleeko suomennoksen repliikkien poiketa nykyajan yleiskielestä, jotta lukija pystyy eläytymään toiseen aikaan ja paikkaan, vai häiritseekö se ennemminkin teoksen tulkintaa. (Leppihalme 2007, 365–366.) *Taras Bulba* sijoittuu ajallisesti ja paikallisesti sellaiseen kulttuuriympäristöön, jota nykypäivänä ei käytännössä ole enää olemassa. Kääntäjien on ollut välttämätöntä huomioida se, että romaanin tapahtumat sijoittuvat usean sadan vuoden takaisen kasakkakulttuurin piiriin, ja päättää, tuovatko he käänöksessään esiin ajallis-paikallista etäisyyttä vai pyrkivätkö he tuomaan tapahtumat lähelle lukijoiden omaa kulttuuripiiriä.

Tutkijat eivät ole täysin yksimielisiä siitä, pidetäänkö kääntämistä yleisesti strategisena toimintana vai voidaanko strategioista puhua vain silloin, kun kääntäjät tekevät tietoisia strategisia ratkaisuja. Todennäköisesti kääntäjä ratkaisee osan ongelmista tietoisesti, osan taas erikseen miettimättä aiemmin hyväksi havaitsemillaan tavoilla. Usein on mahdotonta sanoa, onko jossain kohdassa kyseessä ollut kääntäjän tietoinen valinta vai kokemuksen myötä automatisoitunut ratkaisu. (Leppihalme 2007, 366.) Tässä tutkimuksessa kiinnitän huomiota siihen, minkälaisia käänösstrategioita kääntäjät ovat käyttäneet, mutta pystyn ainoastaan arvelemaan, miksi jokin strategia on valittu, sillä on mahdotonta sanoa edes sitä, onko päätös valinnasta tehty tietoisesti vai tiedostamatta.

Käänösstrategioita on erilaisia. Leppihalmeen mukaan kääntäjän potentiaalisia paikallisstrategioita on neljä: säilyttäminen, muuttaminen, lisääminen tai poistaminen. Säilyttämisellä tarkoitetaan sitä, että vieraskielinen sana siirretään käänökseen sellaisenaan tai pienellä adaptaatiolla. Tällaiseen ratkaisuun kääntäjä päätyy usein silloin, jos joillain lähtökulttuurin ilmiöllä ei ole vastinetta kohdekulttuurissa. Tällaisilla vieraannuttavilla ratkaisuilla on Leppihalmeen mukaan myös paikallisväriä tehostava, eksotisoiva vaikutus. Muuttamisella tarkoitetaan niin sanottua tavallista kääntämistä, eli sitä, että erimittaiset tekstinosat muutetaan kieleltä toiselle. Lisäämisellä tarkoitetaan sananmukaisesti sitä, että kääntäjä lisää käänökseen jotain sellaista, mitä lähtötekstissä ei ole. Lisäyksiä tarvitaan esimerkiksi silloin, jos kääntäjä haluaa kompensoida jonkin sanan tai katkelman latistumista, mikä puolestaan voi johtua siitä, että kääntäjä on kääntänyt jonkin lähtökulttuurissa tunnetun mutta tulokulttuurissa tuntemattoman asian yläkäsitteen avulla. Poistamisella taas tarkoitetaan joidenkin sanojen tai ilmaisujen kääntämättä jättämistä. (Leppihalme 2007, 368–369.)

Kääntäjä voi päätyä poistamaan esimerkiksi jonkin yksittäisen puhuttelusanan, jos se kuulostaa luontevalta lähtötekstissä, mutta ei suomennoksessa. Edellä mainittujen strategioiden yhdisteleminenkin on mahdollista, esimerkiksi siinä tapauksessa, että kääntäjä lisää vierassanan selityksen alaviitteeseen (Leppihalme 2007, 368).

Tässä tutkimuksessa keskitytään erityisesti kotouttavan ja vieraannuttavan käännösstrategian tarkasteluun. Kotouttamisella tarkoitetaan kulttuurista adaptaatiota, eli jonkin asian muuttamista lukijalle tutummaksi. Leppihalme mainitsee kotouttamisesta esimerkkinä sen, että suomalaisen romaanin ranskankielisessä versiossa henkilöhahmot eivät riisu kenkiään tullessaan sisään, sillä se olisi ranskalaisessa kulttuurissa outoa, vaan sen sijaan he ripustavat takin naulaan. Myös selitysten lisääminen voidaan katsoa kotouttamiseksi, sillä niiden avulla kääntäjä pyrkii avaamaan lukijalle vierasta kulttuuria. Selitykset auttavatkin lukijaa ymmärtämään useita asioita paremmin, mutta niiden liiallinen määrä saattaa myös häiritä lukemista ja tuoda kääntäjää liiaksi esiin. Vieraannuttavaa strategiaa noudattava kääntäjä taas jättää asiat selittämättä ja pyrkii pitämään käännöksen lähellä lähtökulttuuria. Tällöin lukija kohtaa tekstissä itselleen vieraita elementtejä, mutta pääsee ehkä kotouttavaa käännöstä paremmin tutustumaan vieraaseen kieleen ja kulttuuriin. Toisaalta paljon vieraita elementtejä sisältävän tekstin lukeminen voi tuntua lukijasta myös raskaalta, sillä niitä ei useinkaan vieraannuttavassa käännöksessä millään tapaa selitetä tai niiden ymmärtämistä helpoteta. (Leppihalme 2007, 370–373.)

1.7 Tutkielman rakenne

Toisessa luvussa käsittelen tutkimukseeni liittyviä teorioita. Aloitan luvun uudelleenikäännöksen määrittelyllä (2.1), minkä jälkeen pohdin syitä uudelleenikäännämiselle ja esittelen eri tutkijoiden näkemyksiä uudelleenikäännämisestä (2.2). Tämän jälkeen esittelen kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteet (2.3), joiden avulla tässä tutkimuksessa tarkastellaan kääntäjien tekemiä ratkaisuja. Sen myötä esittelen uudelleenikäännöshypoteesin, avaan sitä muutamien esimerkkien avulla ja tarkastelen sen sopivuutta käytäntöön (2.4).

Kolmas luku käsittelee *Taras Bulbassa* esiintyviä eksotismeja. Aloitan luvun kertomalla tarkemmin tutkimusaineistosta ja -metodista (3.1), minkä jälkeen esittelen ja analysoin tutkimukseen valikoituja eksotismeja (3.2). Sitten siirryn analyttisemmin tarkastelemaan

kuutta eksotismia ja niiden käännöksiä (3.3), minkä jälkeen teen analyysini pohjalta yhteenvedon (3.4). Neljännessä luvussa pohdin tarkemmin tutkimuksen tuloksia ja esittelen mahdollisia jatkotutkimusaiheita. Tutkimuksen lopusta löytyvät lähdeviitteet sekä liitteet, joista löytyy tarkempaa tietoa kirjailijasta sekä kääntäjistä. Viimeisenä osiona on venäjänkielinen lyhennelmä.

2 UUSI VAI VANHA KÄÄNNÖS VIERAANNUTTAVAMPI?

2.1 Uudelleenkäännöksen määritelmä

Uudelleenkäännös tarkoittaa tässä tutkimuksessa käännöstä sellaisesta teoksesta, josta on aiemmin tehty vähintään yksi käännös samalle kielelle. *Lähtötekstillä* tarkoitetaan sitä alkuperäistä teosta, josta käännökset on tehty. Ensimmäisenä käännettyä teosta kutsutaan *ensikäännökseksi*, ja sen jälkeen ilmestyneitä käännöksiä puolestaan *uudelleenkäännöksiksi*. Uudelleenkäännöksissä saattaa näkyä vaikutteita edellisistä käännöksistä, mutta ne ovat silti eri versioita. Joskus käännöksistä tehdään uusia painoksia, jolloin Nuolijärven ja Tiittulan (2013) mukaan niihin on yleensä tehty kielen normien muuttumista vastaavia muutoksia, mikä näkyy esimerkiksi sanajärjestyksen korjauksissa, tai kielen vanhenemista koskevia muutoksia, mikä näkyy selvimmin sanaston muuttumisena. Samanlaisia muutoksia tehdään myös lähtöteksteihin, kun niistä tehdään uusia painoksia, joten kyseinen ilmiö ei siis koske ainoastaan käännöskirjallisuutta.

Nuolijärven ja Tiittulan (2013) mukaan uusintapainoksen ja uudelleenkäännöksen ero on siinä, että uusi painos ei korvaa käännöstä, kun taas uudelleenkäännös tehdään edellisen käännöksen korvaajaksi. Raja on kuitenkin häilyvä, kuten Paloposki ja Koskinen (2010) toteavat artikkelissaan ”Reprocessing texts. The fine line between retranslating and revising”. Joskus vain hieman muutoksia sisältävä korjailtu versio saatetaan julkaista uutena käännöksenä, joskus taas huomattavasti muutoksia sisältävä versio saattaa yhä ilmestyä aiemman kääntäjän nimellä (Paloposki & Koskinen 2010, 47). Yhtenä kriteerinä voidaan pitää sitä, että korjattu versio on uudelleenkäännös, jos kääntäjän nimi vaihtuu, mutta jos kääntäjä pysyy edelleen samana, kyse on korjatusta versiosta. Tällöin pitää kuitenkin olla tietoinen siitä, että saattaa tulla jättäneeksi pois huomattavia eroja sisältävät uudelleenpainokset tai sisällyttää mukaan vain mitättömiä eroja sisältäviä käännöksiä, sillä *uudelleenkäännös*-termin alle mahtuu hyvin monenlaisia uudennoksia edellisistä käännöksistä (mp.). Osa uudelleenkäännöksistä on saatettu tehdä enemmän tai vähemmän edellisen käännöksen pohjalta, toiset taas on saatettu tehdä huomioimatta lainkaan edellisiä käännöksiä.

Tämän tutkimuksen aineistossa on huomattavissa se, että osa kääntäjistä on nojautunut enemmän johonkin edelliseen käännökseen kuin toiset. Tämä saatiin aineiston analyysin

lisäksi myös tarkemmin selville ohjelman avulla, joka laskee eri kääntäjien käyttämien samankaltaisten lauseiden prosenttiosuuden. Samankaltaisiksi lauseiksi ohjelma katsoi sellaiset, joissa oli käytetty vähintään 75 % samoja sanoja. 3-Konkan suomennoksessa (1940) 13,5 % on samaa kuin 1-Samuli S:n suomennoksessa (1878), ja 5-Heinon suomennoksessa (1959) 11,01 % on samaa kuin 4-Salon suomennoksessa (1946). 2-Halosen (1913) sekä 4-Salon (1946) suomennokset on laadittu ilman suuria vaikutteita edeltävistä käännöksistä, ja niiden samankaltaisuudet toisten käännösten kanssa ovatkin alle 2 %. Jokainen näistä uudelleen­käännöksistä on ilmestynyt uuden kääntäjän nimellä, ja käännöksissä on vähintään 86,5 % uuden kääntäjän omaa käännöstyötä, joten tässä tapauksessa aineistona olevat suomennokset ovat selvästi uudelleen­käännöksiä.

2.2 Miksi uudelleen­käännöksiä tehdään?

Uudelleen­käännösten tekemiselle ei voida löytää mitään yksiselitteistä syytä, vaan syyt voivat johtua erilaisista tekstin sisäisistä tai ulkoisista tekijöistä. Nuolijärven ja Tiittulan (2013) mukaan joskus syynä uudelleen­kääntämiselle voi olla se, että ensikäännöksestä on jätetty joitain osia pois, tai se, että kustantajat kilpailevat keskenään. Yksi tavallisimmista syistä uudelleen­kääntämiselle on käännöksen vanheneminen. Vanhenemisella voidaan tarkoittaa esimerkiksi sitä, että teoksen kuvaama kulttuuri on tullut käännöksen lukijoille niin tutuksi, etteivät siihen liittyvät ilmiöt kaipaa enää kääntäjän selityksiä tai tarkennuksia. Usein käännöksen vanhenemisella kuitenkin tarkoitetaan nimenomaan sen kielen vanhenemistä. (Nuolijärvi & Tiittula 2013.) Isabelle Vanderscheldenin (2000, 5) mukaan usein käännösten oletetaan vanhenevan jollain tapaa enemmän kuin lähtötekstin, ja onkin tyypillistä ajatella, että klassikkokirjat tulee kääntää uudelleen jokaista uutta sukupolvea varten, eli noin 20–30 vuoden välein. Tässä valossa uudelleen­kääntäminen vastaa Vanderscheldenin mielestä eräänlaista historiallista päivitystä, jonka myötä käännöstä modernisoidaan vastaamaan kielellisten normien kehittymistä ja idiomaattisen käytön muutoksia (Vanderschelden 2000, 5). Lähtötekstejä kuitenkin harvoin päivitetään, sillä aitoa ja alkuperäistä teosta pidetään usein kaikkein arvostettavimpana, eikä siihen vaadita jatkuvaa muutosten tekemistä. Miksi sitten käännöksiä halutaan jatkuvasti uudistaa ja modernisoida, vaikka lähtöteksti pysyisi ajasta toiseen samankaltaisena?

Şebnem Susam-Sarajeva on listannut huomiota, joita hän on tehnyt uudelleenkääntämisestä. Ensimmäinen niistä on se, että myös muita kuin kanonisoituja kaunokirjallisia teoksia voidaan kääntää uudelleen, vaikka niistä ei niin paljon puhutakaan. Tämän mukaan uudelleenkääntäminen ei siis ole ainoastaan kaunokirjallisuuden klassikoihin liitettävä ilmiö, vaan myös muunlaisia tekstejä käännetään uudestaan. Toisena huomiona Susam-Sarajeva esittää, että uudelleenkäännöksiä ei aina tehdä sen takia, että edellinen käännös olisi jotenkin vanhentunut, sillä välillä tekstejä käännetään uudelleen hyvin lyhyen ajan sisällä. Syynä uudelleen kääntämiseen ei myöskään aina ole se, että aiempi käännös on puutteellinen tai liian kotouttava tai vieraannuttava, vaan kohdekulttuurissa saattaa olla muitakin syitä sille, miksi tekstejä halutaan käännettää uudelleen. (Susam-Sarajeva 2003, 5.) Tällaisia syitä voivat olla esimerkiksi jonkinlaiset juhluvuodet, joiden kunniaksi halutaan kääntää jokin teos uudelleen, tai sitten esimerkiksi se, että jonkin tekstin tekijänoikeuden vanhenevat, ja sen kääntäminen tulee kustantamoille aiempaa edullisemmaksi. Viimeisenä huomiona Susam-Sarajeva nostaa esille kysymyksen siitä, miksi joitain tekstejä ei koskaan käännetä uudelleen: yleensä huomiota kiinnitetään siihen, miksi joitain tekstejä käännetään useita kertoja, mutta yhtä relevantti kysymys on myös se, miksi jotkin tekstit käännetään vain kerran (Susam-Sarajeva 2003, 5).

2.3 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen

Kotouttamisen ja vieraannuttamisen vastakkainasettelu on ollut olemassa oleva ilmiö lähes koko kääntämisen historian ajan. Vastakkainasettelusta puhuttaessa mainitaan usein saksalaisen filosofi Friedrich Schleiermacherin (1768–1834) essee ”Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens” (2007, saksankielinen alkuteos 1813), jossa Schleiermacher esittää kuuluisan väittämänsä siitä, että kääntäjän tulee valita kahden vaihtoehdon väliltä: joko hän jättää kirjailijan rauhaan ja vie lukijan tätä kohti tai sitten hän jättää lukijan rauhaan ja vie kirjailijan tätä kohti (Koskinen & Paloposki 2015, 71). Jos kääntäjä pyrkii viemään lukijan kirjailijaa kohti, hänen tavoitteenaan on antaa työnsä avulla lukijalle ymmärrys lähtökielestä ja -kulttuurista. Tähän liittyy vieraiden elementtien välittäminen lukijoille, mikä onnistuu yleensä kiinnittymällä mahdollisimman tarkasti lähtötekstin käänteisiin. Sen tekeminen taidokkaasti teoksen kieltä vahingoittamatta on Schleiermacherin mukaan luultavasti suurin vaikeus, jonka kääntäjä joutuu kohtaamaan. (Schleiermacher 2007, 15–22.) Jos kääntäjä pitäytyy liiaksi lähtötekstissä, eikä ota tarpeeksi huomioon kohdekieltä ja -kulttuuria, voi

käännöksestä pahimmassa tapauksessa tulla kömpelö ja raskaslukuinen. Jos kääntäjä taas pyrkii jatkuvasti kotouttamaan lähtötekstin vieraannuttavia elementtejä, ei lukija saa ymmärrystä lähtökielestä ja -kulttuurista. Schleiermacher (2007, 23) toteaa, että ihanteena olisi sellaisen käännöstävän laajamittainen leviäminen, jonka myötä lukija oppisi käännöksen perusteella tunnistamaan tekijän ja lähtökielen hengen. Tällöin käännösten tulisi systemaattisesti sisältää sellaisia vieraita elementtejä, joiden avulla lähtötekstin tunnistaminen on mahdollista. Schleiermacherin (2007, 24–25) mukaan tämä vaatii lukijoilta sellaisen asenteen, joka on avoin vieraan omaksumiselle ja sallii tämän kustannuksella myös oman kielen joustavuuden.

Jos kääntäjä pyrkii tuomaan kirjailijan lukijaa kohti, hänen tavoitteenaan on esittää teos sellaisena kuin se olisi, jos kirjailija olisi kirjoittanut sen alun perin käännöksen lukijoiden kielellä. Tällainen käännöstapa on lukijan kannalta vieraannuttavaa helpompi, sillä lukijan ei tarvitse prosessoida tekstin vieraannuttavia elementtejä, vaan hän voi lukea teoksen kuin se olisi tulokulttuurissa kirjoitettu. Schleiermacher korostaa ajattelun ja ilmaisun välistä erottamattomuutta, mikä johtaa myös siihen, että alun perin äidinkielellä ilmaistu asia ei voi olla täsmälleen sama toisella kielellä. Tämä johtaa toisaalta myös siihen, että on mahdotonta löytää vastausta kysymykseen, miten kirjailija olisi kirjoittanut teoksen, jos hän olisi ollut kohdekielinen, sillä hänen kielelliset ja kulttuuriset lähtökohtansa olisivat tällöin olleet aivan erilaiset. Kääntäjä joutuu tekemään valintoja siinä, miten hän luonnollisesti välittää lähtötekstin sanoman käännöksessä. Schleiermacher toteaa, että usein ainoana vaihtoehtona on parafraaseeraus, eli rajoittavien tai laajentavien määreiden lisääminen, mikä tosin johtaa sellaiseen lopputulokseen, joka ei muistuta mitään lähtökielellä tuotettua. Jos tekstin kirjoittaja halutaan saada vaikuttamaan siltä kuin hän olisi kotoisin tulokulttuurista, on paljon asioita, joita kääntäjä joutuu tekstistä poistamaan. Tämä vääristää ja rajoittaa lähtöteoksen ilmaisua ja poistaa tyystin kirjailijan oman äänen. (Schleiermacher 2007, 25–33.)

Schleiermacherin (2007, 15) mukaan kääntäjän on ehdottomasti valittava, kumpaa menettelytapaa hän kääntäessään noudattaa, sillä niiden sekoittaminen synnyttää väistämättä epäluotettavan ja sekavan lopputuloksen. Itse hän on selkeästi vieraannuttavan käännöstävän kannalla ja toteaa, että ainoastaan sen avulla voi toteutua kääntämisen todellinen historiallinen päämäärä, eli tutustuminen eri kulttuurien ja aikakausien tuottamaan taiteeseen omalla äidinkielellä. Schleiermacherin mukaan käännöksissä on sallittava myös sellaisia asioita, joita

muuten kielessä ei sallittaisi, sillä niiden avulla teksteihin saadaan vierauden tuntua ja ne voivat pysyä mahdollisimman uskollisina lähtöteksteille. (Schleiermacher 2007, 35.) Kotouttava kääntäminen on Schleiermacherin (2007, 33–34) mielestä epäsuotavaa, sillä se erottaa lähtötekstin omasta kielestään ja muuttaa sen lähtö- ja tulokielen väliseksi epämääräiseksi jäljitelmäksi. Hän myös toteaa, että samasta teoksesta voidaan tehdä useita eri näkökulmista tehtyjä käännöksiä, joita ei voida suorilta asettaa paremmuusjärjestykseen, sillä ne ovat olemassa rinnakkain ja täydentävät toisiaan kukin omine vahvuuksineen ja heikkouksineen (Schleiermacher 2007, 24).

Schleiermacherille valinta kotouttavan ja vieraannuttavan strategian välillä on viime kädessä eettinen. Kääntäjän on valittava, edistääkö hän käännöstyöllään itseriittoista ja sisäänpäin kääntyvää kulttuuria vai haluaako hän sen olevan vuorovaikutuksessa ympäröivän maailman kanssa. Kääntämisen eettisen ulottuvuuden on ottanut esiin myös amerikkalainen kääntämisen tutkija Lawrence Venuti. Hänen teostensa *The Translator's Invisibility* (1995) ja *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference* (1998) myötä kotouttaminen ja vieraannuttaminen sekä niiden problematiikka nousivat käännöstieteessä keskeiseen asemaan. Venutin mukaan sujuvia ja huomaamattomia käännöksiä, jotka ovat tyypillisiä erityisesti englanninkielisessä kulttuuripiirissä, tulisi välttää ja tehdä sen sijaan vieraannuttavia käännöksiä, joista lukijalle ei jää epäselväksi käännöksen vieras alkuperä. (Koskinen & Paloposki 2015, 73–74.)

Venuti käyttää teoksessaan *The Translator's Invisibility* (1995) sanaa *näkymättömyys* (*invisibility*) kuvaamaan kääntäjien tilannetta ja toimintaa nykyajan angloamerikkalaisessa kulttuurissa. Tällä hän tarkoittaa sitä, että kääntäjän kädenjälki pyritään häivyttämään käännöksistä niin, että teos ei vaikuttaisi käännökseltä lainkaan. Venutin mukaan useimmat kustantajat, arvostelijat ja lukijat pitävät käännettyä tekstiä hyväksyttävänä, kun sitä pystyy lukemaan sujuvasti ja kun se vaikuttaa heijastavan itse kirjailijan persoonallisuutta tai aikomuksia. Toisin sanoen käännöksen halutaan näyttävän siltä, että olisi kirjoitettu tulokulttuurissa, eikä jossain muussa kulttuurissa. Läpinäkyvyyden illuusio on johtanut kääntäjien pyrkimykseen tuottaa mahdollisimman sujuvaa tekstiä pyrkimällä esimerkiksi ilmaisemaan mahdollisimman täsmällisiä merkityksiä, jotta lukijalle ei jäisi mitään epäselväksi. Mitä sujuvampi käännös on, sitä näkymättömämpi kääntäjä on. (Venuti 1995, 1–2.) Toisaalta kääntäjän näkymättömyys voi olla hyväkin asia, sillä esimerkiksi jatkuvat

kääntäjän tekemät huomioid saattavat häiritä lukukokemusta, ja ne myös muistuttavat lukijaa jatkuvasti siitä, että tämä lukee lähtötekstin sijaan käännöstä. Kääntäjän liiallinen näkyminen lukuprosessin aikana ei siis ole välttämättä lukijan kannalta miellyttävää, mutta kääntäjää ei voi eikä täydy käännösprosessista täysin hävittääkään, sillä käännöksessä tulee kirjailijan luovan työn lisäksi väistämättä esiin myös kääntäjän tekemä luova työ. Käännös on kääntäjän näkemys lähtötekstistä, ja hänen tekemänsä sanastolliset, tekstuaaliset ja rakenteelliset ratkaisut näkyvät tekstissä väistämättä. Ei siis ole mahdollista, että käännös ilmaisisi ainoastaan itse kirjailijan tyyliä, sillä samalla se ilmaisee aina myös kääntäjän tyyliä, yritetään sitä sitten tehdä näkymättömäksi tai ei.

Kääntäjän näkymättömyys ei ole Venutin mielestä hyvä asia, vaan hän nimenomaan toivoo kääntäjien tulevan entistä enemmän näkyviksi ja huomatuiksi. Venuti (1995, 311) kannustaakin kääntäjiä muuttamaan sellaisia kulttuurellisia, taloudellisia ja oikeudellisia tekijöitä, jotka väheksyvät ja hyväksikäyttävät heitä. Esimerkki tällaisesta tekijästä voi olla esimerkiksi se, että kääntäjän nimeä ei mainita käännöksessä laisinkaan tai se esitetään hyvin pienesti. Lisäksi kääntäjä saattaa joissain tapauksissa olla epäedullisessa asemassa tekijänoikeuksien kanssa, sillä esimerkiksi jotkin suuryhtiöt voivat täysin sanella kääntäjälle tekijänoikeuksiin liittyvät ehdot, ja jos kääntäjä ei näihin suostu, ei hän saa käännöstyötä laisinkaan (ks. esim. Leino 2012, 55–58). Siksi yksittäisen kääntäjän on hankala saada mullistavia muutoksia aikaan, mutta jos kääntäjät kollektiivisesti alkaisivat vaatia parannusta sopimusehtoihinsa, voisi muutos olla mahdollinen.

Yhtenä keinona vieraannuttavan käännöstrategian leviämiseen Venuti pitää innovatiivisten käännösratkaisujen tekemisen lisäksi sitä, että kääntäjät perustelevat toimintatapojaan esipuheissa, essesissä, luennoilla ja haastatteluissa. Yleisen ajattelutavan muutokseen tarvitaan kuitenkin myös lukemis- ja arvostelukäytänteiden sekä kääntämisen opetuksen muutosta. Käännöksen lukeminen käännöksenä tarkoittaa Venutin mukaan sitä, että se heijastaa sen ympäristön olosuhteita, murteita ja keskusteluita, jossa se on kirjoitettu, mutta myös sen ympäristön kulttuurista tilannetta, jossa se luetaan. Tällä tavoin lukeminen on Venutin mukaan historiallistavaa, sillä se erottaa ulkomaan menneen kotimaan nykyhetkestä. (Venuti 1995, 311–312.) Täten ajateltuna käännöksen ei pitäisi olla täysin sujuva ja huomaamaton, vaan nimenomaan päinvastoin: Venutin mielestä lukijan tulee olla tietoinen siitä, että hän lukee teosta, joka on kirjoitettu eri aikana ja eri paikassa kuin missä hän nyt on.

Ajallinen ja paikallinen etäisyys tuovat käännökseen väistämättä joitain lukijalle vieraita elementtejä, jotka ovat tärkeitä, jos käännöstä halutaan lukea lähtötekstin kuvaaman ajan ja kulttuurin edustajana.

Venuti uskoo sujuvien käännösten ihannoinnin olevan peräisin englanninkielisen maailman valta-asemasta, joka on sulkenut pois muita kulttuureja. Hänen mukaansa käännöksillä voisi olla demokraattinen agenda, jonka myötä taustalle jääneet käännösteoriat ja käytännöt voitaisiin elvyttää ja nykyinen sujuvuuden ihanne puolestaan arvioida uudelleen. (Venuti 1995, 40.) Kääntäjät voisivat siis yhdessä luopua sujuvoittavasta käännöstyylistä, minkä myötä lukijoillakaan ei olisi muuta vaihtoehtoa kuin lukea vieraannuttavia elementtejä sisältäviä käännöksiä, joihin he luultavasti eivät ole tottuneet. Tämä saisi kuitenkin lukijat ajattelemaan ja kyseinalaistamaan sen, voisiko vieraannuttavien käännösten lukeminen kuitenkin olla hedelmällisempää kuin kotouttavien. Ainakin kulttuurintuntemusta ajatellen käännösten vieraannuttavat elementit saattavat auttaa lukijaa ymmärtämään lähtökielen kulttuuria ja tapoja, toisin kuin silloin, jos elementit on kotouttavan tyylin mukaisesti korvattu heidän oman kulttuurinsa vastaavilla ilmiöillä.

Koskinen ja Paloposkikin sanovat Venutin toivovan kääntäjien luopuvan muun muassa turhan luontevasta kielenkäytöstä ja liialliseen yksiselitteisyyteen pyrkimisestä. Niiden sijaan hän toivoo monimerkityksisiä käännöksiä ja tekstin eheyden rikkomista käyttämällä esimerkiksi vanhahtavia sanoja uusien tekstien käännöksissä tai nykyslangia vanhojen tekstien käännöksissä. (Koskinen & Paloposki 2015, 74.) Kotouttavassa käännöstavassa kääntäjät pyrkivät Venutin mukaan käyttämään ainoastaan standardia kirjakieltä ja välttämään esimerkiksi erilaisten murteiden, rekistereiden tai tyylien käyttämistä, jotka kiinnittävät lukijan huomion itse sanoihin. Tämä taas on johtanut monotoniseen käännöstapaan, jossa jo valta-asemassa olevaa englannin kieltä vahvistetaan välttämällä sellaisia kielellisiä ja kulttuurillisia piirteitä, jotka ovat jo entuudestaan syrjäytettyjä. Vieraannuttavilla käännöksillä voidaan Venutin mukaan vastustaa tätä assimiloivaa virtausta alleviivamalla tulokielen keinojen avulla lähtötekstin ja käännöksen välisiä kielellisiä ja kulttuurisia eroja. (Venuti 1998, 12.)

Venutin mukaan lukijaa tulee nimenomaan muistuttaa siitä, että hän lukee käännöstä, eikä alkuperäistä tekstiä. Venutin ajattelussa vieraannuttamisen ja kotuttamisen kahtiajako ei ole

kuitenkaan täysin mustavalkoinen. (Koskinen & Paloposki 2015, 74.) Teoksessaan *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference* (1998) Venuti sanoo käännöksen sisältävän aina väistämättä kotouttavia piirteitä, sillä se tuotetaan aina johonkin toiseen aikaan ja paikkaan kuin missä se alun perin on ilmestynyt. Lähtöteksti ei mitenkään voi Venutin mielestä pysyä muuttumattomana, kun se tuodaan käännösprosessin avulla johonkin toiseen kieleen ja kulttuuriin, mistä syystä käännöksestä tulee aina jollain tasolla kotouttava. (Venuti 1998, 5.) Kotouttamisen ei kuitenkaan Venutin ajattelun mukaan tulisi olla kääntämisen päämäärä, vaan kotouttamista tulisi minimoida niin, että käännös pysyisi mahdollisimman vieraannuttavana. Venuti (1998, 12) kuitenkin huomauttaa, että vieraannuttavien käännösten ei tarvitse olla niin vieraannuttavia, että lukijat ärsyyntyvät niihin, vaan vieraannuttavat elementit tulisi ujuttaa muutoin sujuvan tekstin sekaan sellaisiin merkittäviin kohtiin niin, että lukeminen häiriintyy vain hetkeksi. Kuten Venutin ajatuksista huomaamme, rajanveto kotouttavan ja vieraannuttavan käännöksen välillä on haastavaa. Mitä enemmän vieraannuttavia elementtejä on, sitä haastavammaksi lukeminen käy, ja mitä vähemmän niitä on, sitä vähemmän lukijalle välittyy lähtötekstin elementtejä. Kääntäjän tulee löytää tasapaino näiden tekijöiden välillä niin, että käännöksen lukeminen on lukijalle miellyttävää, mutta siitä ei ole häivytetty kaikkia vieraaseen kieleen ja kulttuuriin viittaavia elementtejä.

Joissain tapauksissa kotouttavan ja vieraannuttavan käännöstävän valinta voi liittyä siihen, miten hyvin lukijoiden oletetaan tuntevan lähtötekstin kulttuuria. Erästä Samuli S:n suomennosesimerkistä saa hyvän kuvan siitä, miten suomalaisten Venäjän kulttuurin tuntemus on muuttunut. Samuli S:n laatimassa *Kuolleiden sielujen* suomennoksessa vuodelta 1882 venäläisille seteleille värien mukaan annetut lempinimet on käännetty ilman selityksiä: ”annoit kanslian esimiehelle *punareunaisen* – mutta nyt menee *valkoinen* miestä päälle”. Käännöksen ilmestymisaikana suomalainen lukija oletetusti tunsikin venäläiset setelit niiden värien mukaan. Kuitenkin sanaa *balalaikka* Samuli S. on selventänyt alaviitteessä: ”*kitaran tapaisia soittimia*”. (Jänis & Pesonen 2007, 190.) Nykypäivän lukija voi hyvinkin ymmärtää ilman selitystä, mitä *balalaikka* tarkoittaa, mutta reilusti yli 100 vuotta vanhoja seteleitä tuskin pelkän värien perusteella enää kukaan pystyy tunnistamaan. Nykypäivän kääntäjä päätyisikin todennäköisesti toisenlaisiin käännösratkaisuihin johtuen siitä, että venäläisen kulttuurin tuntemus on Suomessa muuttunut. Vaikka kääntäjä pyrkisikin käyttämään vieraannuttavia elementtejä, tulee tekstin kuitenkin olla lukijalle sen verran ymmärrettävää, ettei häneltä jää oleellista informaatiota pois.

2.4 Uudelleenkäännöshypoteesi

Uudelleenkäännöksiin liittyy paljon sellaisia oletuksia, joita ei kuitenkaan ole systemaattisesti tutkittu. Yksi tällainen oletus on se, että uudelleenkäännös on vieraannuttavampi kuin ensimmäinen käännös. Tämä väittämä tunnetaan paremmin niin sanottuna uudelleenkäännöshypoteesina. Näillä ajatuksilla on perustansa Antoine Bermanin 1980- ja 1990-luvun kirjoituksissa, mutta niille on löydettävissä filosofista taustaa jo saksalaisesta romantiikasta asti. (Koskinen & Paloposki 2015, 8.) Usein ajatellaan, että ensimmäinen käännös pyrkii olemaan mahdollisimman kotouttava, ja että siinä ei niinkään pyritä säilyttämään lähtötekstin omalaatuisuutta, vaan tuomaan sen ennemmin lähemmäs käännöksen lukijoiden kulttuuria. Uudelleenkäännöksiä sen sijaan pidetään usein enemmän vieraannuttavina, sillä niiden avulla yritetään uudelleenkäännöshypoteesin mukaan tuoda käännökseen lisää lähtötekstin elementtejä, joita aiemmissa käännöksissä ei ole tuotu esiin. (Susam-Sarajeva 2003, 2–3.)

Antoine Berman on sitä mieltä, että uudelleenkäännös on väistämättä kritiikki, joka kohdistuu edelliseen käännökseen. Hänen mukaansa uudelleenkäännös osoittaa, että edeltävä käännös on jollain tapaa joko puutteellinen tai vanhentunut, eikä ensikäännöksen asema ole tältä kantilta ajateltuna kovin helppo. Artikkelissaan ”La retraduction comme espace de la traduction” Berman (1990, 2) esittää, ettei ensimmäinen käännös voi olla suuri käännös, sillä se ei hänen mukaansa koskaan tavoita sellaista täydellisyyttä, johon alkutekstit ja jotkin harvat käännökset pääsevät. Koska ensimmäiset käännökset ovat Bermanin mukaan aina heikkoja ja vaillinaisia, on tarpeen tehdä uudelleenkäännöksiä, joista jokin saattaa nousta muista erottuvaksi suureksi käännökseksi. Berman huomauttaa, että tämä malli voi toteutua useilla eri tavoilla, sillä siihen vaikuttaa teosten historiallinen konteksti. Kyseiselle Bermanin esittämälle mallille on käännöstieteessä vakiintunut nimi uudelleenkäännöshypoteesi, vaikka Berman ei itse esittänytkaan asiaa hypoteesin muodossa. (Berman 1990; 2009, Koskisen & Paloposken 2015, 62–66 mukaan.)

Jos ensikäännöksen asema ei ole Bermanin ajatuksiin pohjautuen helppo, ei ole uudelleenkäännöksenkään asema: Bermanin mukaan mikään käännös ei voi olla täydellinen tai lopullinen käännös, vaan kääntäminen on aina hänen mukaansa pyrkimistä saavuttamattomaan. Kääntämisen luonteeseen sisältyy Bermanin mukaan se, että uudelleenkäännösten tekeminen samasta teoksesta on mahdollista, jopa välttämätöntä.

(Berman 1990, Koskisen & Paloposken 2015, 67 mukaan.) Vaikka kääntäjä miten hyvin kääntäisi jonkin teoksen, on Bermanin mukaan siis mahdollista ja jopa todennäköistä, että jonkin ajan kuluttua siitä ilmestyy uusi, vielä parempi käännös. Toisaalta, kaikkia tekstejä ei käännetä lainkaan uudestaan, joten monet käännökset jäävät ainoiksi käännöksiksi. Nämä tekstit saavat ainoastaan ensikäännöksen, joka Bermanin mukaan ei koskaan voi olla suuri käännös. Uudelleenkäännöksen puuttuminen voidaan nähdä myös positiiviselta kantilta: ainakaan ensikäännös ei ole kovin puutteellinen tai vanhentunut, jos tarvetta uudelleenkäännökselle ei ole. Tähän tosin vaikuttavat varmasti myös resurssit, sillä kaikkea ei voi eikä kannata kääntää uudelleen. Joka tapauksessa, kääntää teoksen sitten ensimmäisen tai viimeisen kerran, aina on mahdollista, että myöhemmin samasta tekstistä tehdään uusi käännös, joka saattaa jopa syrjäyttää edellisen, ja siihen kääntäjät eivät voi juurikaan vaikuttaa.

Berman ei ole ainoa, joka on esittänyt ajatuksia siitä, että ensimmäinen käännös on muita kotouttavampi. Myös Paul Bensimon (1990) esitteli *Palimpsestesissa* samankaltaisia ajatuksia, joiden mukaan ensimmäinen käännös on ikään kuin teoksen esittelykierros, jonka avulla yritetään integroida lähdekulttuuria kohdekulttuuriin niin, että se saa lukijoilta hyvän vastaanoton. Uudelleenkäännökset eivät puolestaan enää esittelyä kaipaa, vaan ne voivat ylläpitää kulttuurista etäisyyttä, mistä johtuen ne ovat usein tyyliältään lähempänä lähtötekstiä. (Bensimon 1990, Dastjerdin & Mohammadin 2013, 179 mukaan.) Uudelleenkäännöshypoteesi on saanut joidenkin tutkijoiden keskuudessa kannatusta, ja se on myös muutamissa tutkimuksissa todistettu toimivaksi. Esimerkiksi Dastjerdi ja Mohammadi (2013) tutkivat uudelleenkäännöshypoteesin toteutumista tarkastelemalla Jane Austenin romaania *Pride and Prejudice* (1813) ja sen kahta persiankielistä käännöstä, joista ensimmäinen ilmestyi vuonna 1955, jälkimmäinen taas vuonna 2007. Dastjerdin ja Mohammadin tutkimuksessa uudelleenkäännöshypoteesi piti paikkansa, sillä uudelleenkäännös oli vieraannuttavampi kuin ensikäännös. Tutkimuksen mittareita olivat sanaston leksikaalista vaihtelua mittaava TTR (Type/Token Ratio), keskimääräistä lausepituutta mittaava ASL (Average Sentence Length) ja erilaisia kerrontatapoja mittaava SR (Speech Representation). Kaikkien näiden mittarien mukaan uudelleenkäännös sisälsi vieraannuttavampia elementtejä kuin ensikäännös.

Suomennoskirjallisuudestakin on helppo löytää sellaisia ensi- ja uudelleensuomennoksia, jotka todistavat uudelleenkäännöshypoteesin oikeaksi. Suomennoksia tehtiin 1800-luvun alkupuolella usein välikielten kautta, ja monet niistä olivat jonkinlaisia lyhennelmiä tai mukaelmia. Kaikki käännökset olivat tuolloin ensikäännöksiä, sillä kaunokirjallisuuden kääntäminen oli Suomessa vasta aloitettu. Teksteistä tehtiin usein kotouttavia mukaelmia, esimerkiksi *Macbeth* seikkaili vuoden 1834 suomennoksessa Karjalassa ja *Robinson Crusoe* ilmestyi vuonna 1847 lyhennelmänä nimeltä *Robinpoika Kruusen ihmeelliset seikkailut*. Käännökset toimivat välineenä suomen kirjakielen muokkaamiseen ja kehittämiseen, ja se olikin 1800-luvun alkupuolella kääntämisen päätarkoitus, mistä syystä kotouttava käännösstrategia oli vieraannuttavaa yleisempi. Koska teoksia käännettiin välikielten kautta ja suosittiin erilaisia adaptaatioita, ei alkuteoksia välttämättä senkään takia nähty itseisarvoisina teoksina, joille tulee pysyä mahdollisimman uskollisina. Uudelleenkäännöshypoteesi näyttäisikin tässä kontekstissa luonnehtivan aikakauden ihanteita, ei niinkään yksittäisiä ensikäännöksiä. Koska käännökset ovat usein olleet apuna kirjakielen kehittämisessä, saattavat ensikäännökset sen takia olla usein kotouttavia, mikä taas johtaa siihen, että uudelleenkäännös on todennäköisesti ensimmäistä vieraannuttavampi. (Koskinen & Paloposki 2015, 83–84.) Tähän asetelmaan vaikuttaa vahvasti kulttuurinen konteksti, ja onkin syytä pohtia, johtuvatko kotouttavat ensikäännökset ja vieraannuttavat uudelleenkäännökset ensinkään itse kääntämisen luonteesta, vai tulisiko uudelleenkäännöshypoteesia tarkastella enneminkin historiallis-kulttuurisen kontekstin kautta.

Voidaan löytää esimerkkejä uudelleenkäännöksistä, joissa uudelleenkäännöshypoteesi toteutuu, mutta löytyy myös sellaisia tapauksia, joissa hypoteesi ei toteudu. Esimerkiksi Nicole de Letter (2015) on tutkinut uudelleenkäännöshypoteesin toteutumista William Makepeace Thackerayn englanninkielisen ihmesadun *The Rose and the Ring* (1854) ja sen neljän hollanninkielisen käännöksen (1869, 1888, 1961 ja 1976) kohdalla. Hän tuli siihen tulokseen, että uudelleenkäännöshypoteesi ei pidä kyseisen aineiston kohdalla paikkaansa, sillä viimeisin uudelleenkäännös oli de Letterin mittareiden mukaan kotouttavampi kuin toinen uudelleenkäännös. Uudelleenkäännöshypoteesin mukaan siis jokainen uudelleenkäännös on edellistä vieraannuttavampi, mutta edellä mainitussa tutkimuksessa viimeisin uudelleenkäännös on edellistä kotouttavampi. Osa tapaustutkimuksista siis todistaa, että uudelleenkäännöshypoteesi pitää paikkansa, mutta kuten Koskinen ja Paloposki (2015, 79) toteavat, monien johtopäätös on, että uudelleenkäännöshypoteesin yksinkertaistava malli

tuottaa vain osittaisia tuloksia. Käännösten vertailu voi olla haastavaa, ja Nicole de Letter (2015, 139–140) kiinnittääkin huomiota siihen, että eri menetelmiä käyttämällä voi samasta teoksesta saada erilaisia tuloksia uudelleenkäännöshypoteesin kannalta.

Joidenkin uudelleenkäännöshypoteesin vastustajien mielestä nimenomaan ensikäännökset ovat vieraannuttavia, uudelleenkäännökset taas kotouttavia. Susam-Sarajevan (2003, 4) mukaan ensimmäinen käännös on aina lähempänä sitä historiallista ja kulttuurista aikakautta, jossa lähtöteksti on kirjoitettu, kuin uudelleenkäännös, jota ehkä joudutaan muokkaamaan omaan aikakauteensa sopivaksi. Siksi ensimmäisen käännöksen voidaan ajatella olevan nykylukijan näkökulmasta vieraannuttavampi kuin uudemman käännöksen. Käännökset tehdään aina tietyssä ajassa ja paikassa, mistä syystä ne heijastavat aina juuri sen ajan ihanteita ja oletuksia, jotka voivat myöhemmin tuntua lukijoille vierailta. Myös kieli muuttuu ja kehittyy, ja mitä uudemmassa käännöksestä on kyse, sitä enemmän se sisältää myös uusia kielellisiä sävyjä. Pidetään ensikäännöstä sitten kotouttavana tai vieraannuttavana, on kuitenkin olemassa joku syy sille, että se on nähty tarpeelliseksi kääntää uudestaan. Uudelleenkäännöshypoteesin kannattajat ja vastustajat voivat molemmat löytää eri tekstejä tarkastelemalla todisteita omien näkemystensä tueksi. Se, että voimme sanoa jonkin käännöksen olevan kotouttava tai vieraannuttava, vaatii kuitenkin jonkinlaisia mittareita tuekseen.

Yksi ongelma uudelleenkäännöshypoteesin testaamisessa onkin se, että ei ole kehitetty mitään vakiintunutta mittaria, jonka avulla voidaan testata, kuinka kotouttava tai vieraannuttava jokin teksti on. Koskinen ja Paloposki (2015, 77) toteavat, että ei voida vain sanoa jonkin sanan tai ilmauksen olevan uskollisempi alkutekstille, vaan tulee myös pystyä perustelemaan, miksi näin on ja miten kyseiseen johtopäätökseen on päästy. Täytyisi siis kehittää jokin yleispätevä mittari, jota käytettäisiin erilaisten tekstien kanssa uudelleenkäännöshypoteesia testattaessa, sillä jos kaikki käyttävät erilaisia mittareita, eivät tulokset välttämättä ole keskenään vertailtavissa tai yleistettävissä. Koskinen ja Paloposki (2015, 80) puhuvat tekstin mikro- ja makrorakenteen vastaavuudesta. Tekstin makrorakenteeseen he liittävät teoksen rakenteeseen liittyviä vertailukohtia, joiden kautta voidaan huomioida esimerkiksi kääntäjän tekemiä lisäyksiä ja poistoja. Mikrorakenteeseen Koskinen ja Paloposki liittävät esimerkiksi tekstin tyylin, rytmin ja syntaksin. Näiden avulla voidaan selvittää se, kuinka tarkasti käännös noudattaa lähtötekstiä. Koskinen ja Paloposki (2015, 81) mainitsevat vielä muitakin asioita,

joihin käännösten vertailussa voidaan kiinnittää huomiota, kuten mittayksiköt, ruokalajit, kulttuurisidonnaiset viittaukset ja reaaliat, tunnistettavat alueelliset murteet ja puhettavat tai vieraskieliset sitaatit. Yhtenäisen mittarin kehittämisen ongelma piilee siinä, että tekstit ovat niin erilaisia. Jos jossain tekstissä esiintyy runsaasti ruokasanoja, joiden kääntämisessä on variaatiota, voivat ne toimia hyvänä aineistona kotouttamisen tai vieraannuttamisen tarkasteluun. Jos jossain tekstissä taas puhekieli on rikasta, kannattaa tutkijan ehkä keskittyä sen kääntämisen tarkasteluun. Kaikkiin teksteihin sopiva mittari saattaisi jättää tällaiset seikat huomiotta, sillä useissa teksteissä samoja erityispiirteitä ei esiinny. Siksi mittarin tulisi olla sen verran joustava, että tekstien erityispiirteet voidaan tarpeen mukaan huomioida tutkimuksessa.

Koskinen ja Paloposki (2015, 70) toteavat, että tarvitaan laajoja aineistoja eri aikakausilta ja eri kulttuuripiireistä, jos halutaan selvittää, onko uudelleen­käännöshypoteesi osuva kuvaus siitä, millaisia ensi- ja uudelleen­käännökset tyypillisesti ovat. Voi nimittäin olla, että uudelleen­käännöshypoteesin toteutumiseen tai toteutumattomuuteen vaikuttaa jokin tiettyyn aikakauteen tai kulttuuriin liittyvä tekijä. Nykyään harvoin tehdään enää täysin kotouttavia suomennoksia, mutta reilu sata vuotta sitten se oli tyypillistä, kun suomen kirjakielen kehittäminen oli kääntämisen ensisijainen tarkoitus. Nykyisin kirjakieli on suhteellisen vakiintunut, mistä johtuen vieraannuttavat piirteet voivat toimia kielen ja kulttuurin rikastuttajina paremmin kuin kotouttavat. Jos tahdomme saada vastauksen siihen, johtuuko uudelleen­käännöshypoteesin paikkansapitävyys käännöksen ulkopuolisista, kulttuurisista tekijöistä, vai itse käännösprosessin luonteesta, tulee käännöksiä tarkastella sekä ajallisesti että paikallisesti hyvin laajalta alueelta. Monet tutkijat ovat testanneet uudelleen­käännöshypoteesia sellaisiin klassikkoteoksiin, jotka on käännetty ensimmäisen kerran jo kauan aikaa sitten, ja ensimmäisen sekä uusimman käännöksen väliin mahtuu parhaimmillaan satoja vuosia. Olisi mielenkiintoista selvittää, sopiiko uudelleen­käännöshypoteesi kuvaamaan uudempia käännöksiä, vaikka sellaisia, joiden ensikäännös on ilmestynyt aikaisintaan 2000-luvun alussa. Jos *Harry Pottereista* tehdään tulevaisuudessa uudelleensuomennokset, ovatko ne vieraannuttavampia kuin nykyiset, kuten uudelleen­käännöshypoteesi väittää? Piti uudelleen­käännöshypoteesi sitten paikkansa tai ei, se on joka tapauksessa yksi mahdollinen työkalu käännösten vertailuun kotouttamisen ja vieraannuttamisen näkökulmasta.

3 EKSOTISMIT *TARAS BULBASSA*

3.1 Tutkimusaineiston ja metodin esittely

Eksotismien valitseminen aloitettiin korpuksen laatimasta sanalistasta, jossa esitettiin kaikki lähtötekstin sanat niiden esiintymistiheyttä kuvaavassa järjestyksessä. Listan tarkastelu lähti liikkeelle niistä sanoista, jotka esiintyvät lähtötekstissä kaikkein useimmin, sillä tarkasteltaville eksotismeille haluttiin mahdollisimman paljon käyttökontekstia. Listalta valittiin sellaiset sanat, jotka kuulostivat jollain tapaa eksoottisilta, ja niiden merkitys ja alkuperä tarkistettiin sanakirjoista. Jos sanojen käyttö oli jollain tapaa ajallisesti tai paikallisesti rajoittunutta, ne laskettiin eksotismeiksi ja koottiin erilliseen listaan. Kun alkuperäisessä listassa päästiin sellaisten sanojen kohdalle, jotka esiintyvät lähtötekstissä vähintään kuusi kertaa, oli kerääntynyt jo tarpeeksi aineistoa analyysin aloittamiseen. Eksotismien etsiminen lopetettiin siihen, ja siten tähän tutkimukseen valikoituivat aineistoksi sellaiset eksotismit, jotka esiintyvät lähtötekstissä vähintään seitsemän kertaa.

Eksotismien luokittelu ja määrittely ei ole yksiselitteistä, sillä erilaiset asiat voivat antaa sanoille eksoottisen sävöyksen. Tässä aineistossa osa sanoista (esim. *козак, чорт, добре*) on kirjoitusasultaan ukrainankielisiä, jolloin ne ovat selkeästi eksotismeja. Jotkin sanat (esim. *атаман, курень, Запорожье*) liittyvät vahvasti teoksen kuvaamaan kasakkakulttuuriin, jolloin ne ovat eksotismeja. Kyseiset sanat viittaavat siis nimenomaan Zaporozžen kasakoihin, mutta on huomattava, että kasakoita on ollut myös muualla, kuten Donilla, Volgalla ja Venäjän Kauko-Idässä, ja heillä on omanlaisensa kulttuuri ja sanasto. Jotkin sanoista (esim. *ясновельможный, лях, хлопцы*) ovat lainautuneet toisista kielistä, esimerkiksi puolasta, mikä antaa niille eksoottisen kaiun. Valitut erisnimet ovat pääasiassa ukrainalaisia, jolloin nekin lasketaan eksotismeiksi. Kahta sanaa (*люлька, горелка* ukr. *горілка*) käytetään eri merkityksessä ukrainassa ja venäjässä, ja teoksessa niitä käytetään ukrainankielisessä merkityksessä, mikä tekee niistä eksotismeja. Lopulta tähän tutkimukseen valikoitui 37 eksotismia, jotka esittelen luvussa 3.2 ja joista kuutta analysoin tarkemmin luvussa 3.3.

Olen listannut valitsemani eksotismit taulukkoon (ks. Taulukko 1) ja jaotellut ne kolmeen ryhmään. Ensimmäisessä pystysarakkeessa ovat sellaiset eksotismit, jotka viittaavat johonkuhun henkilöön, eli esimerkiksi arvonimet, kansalaisuudet ja perhesanat. Toisessa

pystysarakkeessa ovat erisnimet, jotka on laskettu eksotismeiksi niiden alkuperänsä vuoksi. Kolmannessa pystysarakkeessa ovat muut sanat, eli sellaiset eksotismit, jotka viittaavat esimerkiksi esineisiin ja asioihin. Osa sanoista on kirjoitettu kokonaan isoilla kirjaimilla (esim. *КОЗАК*), mikä tarkoittaa sitä, että kyseisen lekseemin (*козак*) lisäksi analysoitavina ovat olleet myös siitä muodostetut yhdyssanat sekä johdokset (*козак-товарищ, собака-козак, козачество, козачка, козацкий, козачий, козачьи, по-козацки*). En lähtenyt analyysissäni erittelemään sanojen kaikkia muotoja, sillä tässä tutkimuksessa kieliopillisten muotojen erottelun sijaan tärkeämpää on semantiikka, eli sanojen merkitys. Jos analyysiosiossa esiintyy pienillä kirjaimilla kirjoitettu muoto (*козак*), käsittää se siis vain kyseisen lekseemin; jos taas analyysiosiossa sana on kirjoitettu kokonaan isoilla kirjaimilla (*КОЗАК*), tarkoitetaan sillä sekä lekseemiä (*козак*) että siitä muodostettuja yhdyssanoja ja johdoksia. Suhteellisella frekvenssillä (SF) tarkoitetaan sanan esiintymistiheyttä lähtötekstissä, eli sitä, mikä on prosentteina ilmaistuna kyseisen sanan osuus kaikista lähtötekstin sanoista.

3.2 Frekvenssilistan analyysi

Taulukko 1. Tutkimukseen valitut eksotismit ja niiden suhteellinen frekvenssi lähtötekstissä

<u>Ihmisiin viittaavat sanat SF (%)</u>	<u>Erisnimet SF (%)</u>	<u>Muut sanat SF (%)</u>
КОЗАК 8,33 ПАН 3,36 ЖИД 3,26 кошевой 1,64 ЛЯХ 1,52 АТАМАН 1,32 БУРСАК 0,54 батько 0,51 ГЕТЬМАН 0,50 ВОЕВОДА 0,39 гайдук 0,36 старшина 0,32 хлопец 0,32 НЕЗАМАЙНОВЕЦ 0,30 хорунжий 0,30 ЯСНОВЕЛЬМОЖНЫЙ 0,24 есаул 0,22	Тарас 3,6 ЗАПОРОЖЬЕ 2,93 Бульба 2,22 Андрій 1,98 Сечь 1,06 Янкель 0,95 Остап 0,65 Кукубенко 0,55 Кирдюг 0,52 Україна 0,35 ПОПОВИЧ 0,28	КУРЕНЬ 2,38 ЧОРТ 0,85 табор 0,48 ГОРЕЛКА 0,46 добре 0,35 ЧУБ 0,32 БАНДУРА 0,22 свитка 0,22 люлька 0,18

3.2.1 Käännökset, joista eksotiikka ei välity

Yksi tutkimuskysymyksistäni on se, välittyvätkö lähtötekstin lukijan havaitsemat eksotismit käännöksen lukijalle. Aineistoni perusteella eksotiikan välittyminen on joissain määrin sanakohtaista, sillä kaikille eksotismeille ei löydy suomen kielestä sellaisia vastineita, joiden avulla olisi mahdollista tuottaa käännöksen lukijalle samanlaisia mielikuvia kuin mitä lähtötekstin lukija on saanut. Esimerkiksi kaikkein tiheimmin esiintyvä eksotismi *КОЗАК* on eksotismi sen vuoksi, että se on kirjoitettu ukrainalaisen kirjoitusasun mukaisesti, sillä venäjän kielessä kyseisen sanan kirjoitusasu on *КАЗАК*. Suomen kielessä on sana *kasakka*, jota kaikki kääntäjät ovat käyttäneet yleisimpänä käännösvastineena sanalle *КОЗАК*. Jos ukrainalaisperäistä eksotiikkaa oltaisiin välttämättä haluttu välittää, olisi sanasta voitu muodostaa virheellinen muoto **KOSAKKA*, jolloin myös suomen kielessä *a*-kirjain olisi muuttunut *o*-kirjaimeksi. Tämä tuskin olisi kuitenkaan välittänyt ukrainalaista eksotiikkaa,

ellei lukija olisi ollut perillä ukrainan ja venäjän kielten eroista ja yhtäläisyyksistä. Tämän sanan tapauksessa ukrainalaisperäinen eksotiikka jää siis käännöksessä välittymättä, mutta sana *KASAKKA* on siitä huolimatta luultavasti luontevin käännösvastine, sillä virheellisten kirjoitusasujen keksiminen ei toimi eksotiikan välittäjänä, vaan ainoastaan lukijaa hämmentävänä tekijänä. Analysoin sanaa *КОЗАК* ja sen käännöksiä tarkemmin luvussa 3.3.2.

Sama huomio voidaan tehdä eksotismien *Україна* (ven. *Украина*) käännöksistä. Jos eksotiikkaa oltaisiin haluttu välittää, olisi sana voitu kääntää ukrainalaisen kirjoitusasun mukaan virheellisesti sanalla **Ukrajna*, mutta tässäkin tapauksessa kääntäjät ovat kääntäneet sanan suomalaisen kirjoitusasun mukaisesti sanalla *Ukraina*. Eksotiikka ei kyseisessä käännösvastineessa välity, mutta lukija ei myöskään hämmenny tai ärsyynny lukiessaan virheellistä suomen kieltä. Sanan *чорт* (ven. *чёрт* 'piru') käännöksessä eksotiikan välittäminen yhtä kirjainta muuttamalla ei olisi ollut edes mahdollista, sillä suomenkielinen vastine on kaukana lähtötekstin sanasta. Sama koskee eksotismia *добре* (ven. *добро* predikatiivina 'hyvä'), jonka suomenkielinen vastine poikkeaa huomattavasti lähtösanasta. Nämä ovat tapauksia, joissa eksotiikka ei nimenomaan kielellisistä eroista johtuen välity käännöksen lukijalle samaan tapaan kuin lähtötekstin lukijalle.

Sanojen *ЖИД* 'juutalainen' ja *ЛЯХ* 'puolalainen' käännöksissä ei myöskään pääasiassa välity eksotiikka johtuen siitä, että kyseisiä sanoja käytetään ainakin nykyään haukkumasanoina, mutta niiden käännökset ovat pääasiassa neutraaleja ja värittömiä: *juutalainen* ja *puolalainen*. Venäjän kielessä *juutalaista* vastaa nykyään neutraali sana *еврей*, *puolalaista* taas neutraali sana *поляк*. Tarkastelen molempien sanojen käännöksiä tarkemmin luvuissa 3.3.3 ja 3.3.4, ja käsittelen niissä sitä, miten sanojen käännöksiin on kuitenkin erilaisin keinon tuotu halveeraavaa sävyä. Sana *хлопець* (puhek. 'poika') määritteellään BTS:n (2002, 1445 s. v. *хлопец*) mukaan olevan yleensä ukrainalaisen käyttämä tai käytettävän ukrainalaisesta puhuttaessa. Muutoin venäjän kielessä sanaa *хлопець* vastaavat BTS:n (mp.) mukaan joko sanat *подросток* 'murrosikäinen' ja *мальчик* 'poika' tai *юноша* 'nuorukainen' ja *парень* 'kaveri, jätkä'. Kaikki kääntäjät ovat kääntäneet sanan *хлопець* pääasiassa sanalla *poika*, mikä vastaa sen merkitystä, mutta ei erota sitä esimerkiksi sanasta *парень*. Eksotiikka ei käännöksessä välity, sillä lukijat eivät huomaa siinä mitään tavallisesta poikkeavaa. Tämä ongelma on universaali lähtö- ja tulokielestä riippumatta, sillä puheen alueellista variaatiota on lähes mahdotonta välittää toisen kieli- ja kulttuuripiirin keinoin, varsinkin, jos ne

sijaitsevat sekä kielellisesti että alueellisesti kaukana toisistaan. Kääntäjä voi kotouttaa sanoja käyttämällä esimerkiksi tulokielen murteita hyväkseen, mutta tällöin lukija sijoittaa puhujan vielä vahvemmin tulokulttuuriin, eikä niinkään jonnekin lähtökulttuurin alueelle. Tässä tapauksessa eksotiikan välittyminen on siis haastavaa sen takia, että suomennoksen avulla ei pystytä välittämään jonkin tietyn sanan alueellista rajoittuneisuutta, jonka lähtötekstin lukija pystyy sanan perusteella päättelemään. Vieraannuttava, translitteroitu käännösvariantti *hlopets* olisi välittänyt eksotiikkaa, mutta sanan merkitys ei olisi ainakaan suoraan selvinnyt lukijoille, mistä johtuen se ei välttämättä olisi ollut paras ratkaisu.

Joidenkin sanojen merkitys saattaa välittyä lähtötekstin lukijalle, mutta ei käännöksen lukijalle. Esimerkiksi päähenkilön sukunimi *Булба* tarkoittaa ukrainaksi *perunaa* (ks. esim. Vasmer 1986a, 240 s. v. бульба, буньба). Käännöksestä *Bulba* sanan merkitys ei luonnollisestikaan välity, mutta lähtötekstin lukija saattaa sen sijaan venäjän ja ukrainan kielten läheisyydestä johtuen ymmärtää sanan ukrainalaisperäisen merkityksen. Sanoilla *люлька* ja *горелка* (ukr. *горілка*) on kaksi eri merkitystä, joista toinen on yleisemmin käytössä venäjän kielessä, toinen taas ukrainan kielessä. *Taras Bulbassa* kyseisiä sanoja käytetään ukrainankielisissä merkityksissä, mikä tekee niistä eksotismeja. Sana *люлька* tarkoittaa ukrainaksi *piippua* (Vasmer 1986b, 546 s. v. лолка), venäjäksi taas *kehtoa* (BTS 2002, 510 s. v. лолка), kun taas sana *горелка* tarkoittaa ukrainaksi (ukr. *горілка*) *viinaa* (Vasmer 1986a, 440 s. v. горелка I), venäjäksi *poltinta* (BTS 2002, 219 s. v. горелка). Vaikka sanat on käännetty niiden ukrainankielisten merkitysten perusteella, ei eksotiikka silti näiden sanojen kohdalla välity, sillä sanat *piippu* ja *viina* eivät kuulosta suomennoksen lukijan korvaan eksoottisilta, toisin kuin sanat *люлька* ja *горелка*, jotka lähtötekstin lukija huomaa varmasti lukiessaan.

Sana *КУПЕЦЬ* sisältää itsessään jo kaksi eri merkitystä. UVSS (2009, 520 s. v. купець) määrittelee sanan merkitysten olevan: ”1. *murt.* maja, koju, 2. tupa, talo (Donilla ja Kubanilla), 3. *hist.* kasakkaosasto.” Myös BES (1997, 611 s. v. купець) määrittelee sanan tarkoittavan Zaporozžen Setšin kontekstissa sekä sotilaallista yksikköä että sen asuinsijaa. Pääosin kääntäjät ovat kääntäneet sanan *КУПЕЦЬ* sanalla *osasto*, mutta joissain konteksteissa he ovat käyttäneet myös esimerkiksi vastineita *kylä*, *maja*, *tupa*, *asumus*, *kasakkaleiri*, *kauppala*, *koti*, *kyläkunta* ja *leirikylä*. Sanan *КУПЕЦЬ* eksotiikka perustuu siihen, että nimenomaan kasakkajoukoissa se on tarkoittanut erillistä sotilaallista yksikköä ja sen

asuinsijaa. Metonymia on todennäköisesti peräisin siitä, että sodan aikana kasakkakylät muuttuivat sotilasyksiköiksi. Tässäkin tapauksessa sanan käytön alueellisesta rajoittuneisuudesta johtuva eksotiikka ei käännöksissä välity, mutta kääntäjät ovat huomioineet sanan molemmat merkitykset eri konteksteissa ja pyrkivät välittämään ne käännöksen lukijalle. Sana *КУРЕНЬ* esiintyy lähtötekstissä usein adjektiivina sanan *атаман* kanssa (*куреной атаман*), ja tässä kontekstissa kääntäjät ovat yleensä kääntäneet sanan vastineella *osasto* (esim. *osastopäällikkö*, *osastonatamaani*), mutta välillä taas jollain asumukseen viittaavalla sanalla (esim. *kyläin päällikkö*, *majan vanhin*, *kyläatamaani*). Usein adjektiivi on myös jätetty täysin kääntämättä (esim. *atamaani*). Pääosin kääntäjät ovat erotelleet, milloin puhutaan sotilaallisesta joukosta, milloin taas asumuksesta: teoksen alkupuolella, kun eletään vielä rauhan aikaa, yleisimpinä käännösvastineina ovat asumusta ilmaisevat sanat, kuten *kylä* ja *maja*. Myöhemmin, kun sota alkaa, yleisimpänä käännösvastineena on niiden sijaan sana *osasto*, joka viittaa asumuksen sijaan sotilaalliseen yksikköön. Sanan merkitys siis välittyy käännöksissä täsmällisesti, mutta eksotiikka ei niinkään, sillä kääntäjät eivät ole käyttäneet systemaattisesti mitään tiettyä sanaa kääntäessään tätä eksotismia, eikä eksotiikka oikeastaan välity minkään yksittäisen käännösvariantin kautta.

Joidenkin sanojen kohdalla eksotiikka ei välity, vaikka sitä olisi ollut mahdollista välittää. Esimerkiksi sanalla *хорунжий* on BTS:ssä (2002, 1452 s. v. *хорунжий*) kaksi eri määritelmää, joista ensimmäinen on ennen vanhaan käytössä ollut lipunkantaja, toinen taas vuoteen 1917 käytössä ollut Venäjän armeijan kasakkajoukkojen sotilasarvo, joka vastaa aliluutnanttia (ven. *подпоручик*) tai kornettia (ven. *корнет*). BES (1997, 1321 s. v. *хорунжий*) kertoo sanan *хорунжий* olevan peräisin puolan kielen sanasta *chorqzy* ja mainitsee sotilasarvon olevan yhä käytössä Puolan armeijassa. Lisäksi BES (mp.) erottaa määritelmissään myös Zaporozjen Setšin kasakoiden käytössä olleen sotilasarvon myöhempien Venäjän armeijan kasakoiden käytössä olleesta sotilasarvosta. Tämän perusteella sanalla *хорунжий* on siis ollut Zaporozjen kasakoiden keskuudessa spesifi merkityksensä, joka erottaa sen muista konteksteista. Kaikki kääntäjät ovat kääntäneet sanan *хорунжий* pääasiassa sanalla *vänrikki*, mistä ei käy ilmi sanan eksotiikka, sillä se ei viittaa spesifiin kasakkakulttuurissa esiintyneeseen sotilasarvoon. Käännös on kotouttava, sillä kääntäjät ovat ilmeisesti pyrkineet etsimään sanalle mahdollisimman sopivan suomenkielisen vastineen. Monet muut ihmisiin viittaavat sanat on pääsääntöisesti käännetty vieraannuttavasti

(esim. *atamaani, hetmani, paani*), mutta tämän sanan kohdalla kääntäjät ovat kuitenkin päätyneet kotouttavaan ratkaisuun. Yksi mahdollinen vaihtoehto olisi ollut kääntää kyseinen sana vieraannuttavasti, esimerkiksi translitteroidulla vastineella *horunži* tai hieman kotouttavammalla vaihtoehdolla *horuntsi*, ja lisätä ensimmäisellä kerralla sanan perään selitys, esimerkiksi ”vänrikkiä vastaava sotilasarvo”. Toisaalta, käännöksessä esiintyy erilaisia vieraalta kuulostavia sotilasarvoja ja nimityksiä hyvin usein, jolloin vieraannuttavan käännösstrategian vaarana on se, että lukija sekoittaa nimitykset ja arvonimet toisiinsa, eikä pysty pitkään muistamaan, mikä arvo vastaa mitään. Kääntäjät ovat saattaneet valita kotouttavan käännösvastineen siksi, että suomen kielessä ei ole sanalle *хорунжий* vakiintunutta käännösvastinetta, ja sellaisen kehittäminen olisi saattanut yhdessä muiden vieraannuttavien nimitysten lisätä lukemisen kuormittavuutta.

Myöskään sanan *старшина* käännökset eivät pääosin välitä eksotiikkaa. TSRJ:n (1996b, 490–491 s. v. *старшина*) mukaan sana *старшина* tarkoittaa kasakoiden keskuudessa varakasta ja korkea-arvoista henkilöä, joka toimii sotajoukossa päällikkötehtävissä. Kääntäjät ovat kääntäneet sanan pääasiassa vastineella *vanhin*. Muita käännösvariantteja ovat esimerkiksi *kylänvanhin*, *kasakkavanhin*, *majanvanhin* ja *osastopäällikkö*. UVSS (2009, 1354 s. v. *старшина*) määrittelee sanalle kolme eri merkitystä, joista yksi on sana *vanhin*, ja esimerkkinä on käytetty ilmausta ”*diplomaattikunnan vanhin (старшина дипломатического корпуса)*”. Sanakirja tarjoaa myös esimerkin ”*войсковой старшина – majuri (kasakkajoukoissa)*”, minkä mukaan kyseessä on siis sotilasarvo. GSSKS:n (2004, 1229) mukaan sana *vanhin* tarkoittaa *esimestä, päämiestä* tai *arvovaltaisinta edustajaa*, ja esimerkkinä on käytetty ilmausta *kylän, heimon vanhin*. Käännös *vanhin* välittää ajatuksen siitä, että kyseessä on yksi kasakkajoukon arvovaltaisimmista henkilöistä. Ainakin yhden kontekstin perusteella on mahdollista päätellä, että kyse on ansaittavasta arvonimestä:

(1a) А между тем меж народом стали попадаться и степенные, уваженные по заслугам всею Сечью, седые, старые чубы, **бывавшие не раз старшинами**.

(1b) Mutta kohdattiinpa arwokkaikin urhoja, joita koko Setsh piti kunniassa, harmaapäitä satureita, **jotka jo useamman kerran oliwat olleet wanhimpina**. (1-Samuli S.)

Esimerkistä voi siis päätellä, että ”vanhimpana” voi olla useita kertoja, eli sanalla *старшина* tarkoitetaan tässä kontekstissa jotakin arvonimeä, jonka kantaja voi vaihtua. Kuten jo aiemmin on todettu, useat teoksessa esiintyvistä sotilasarvoista on käännetty vieraannuttavalla

tavalla, mutta sanan *старшина* kääntäjät ovat kuitenkin päätyneet kotouttamaan. 3-Konkka on käyttänyt sanasta kerran vieraannuttavaa vastinetta *starsina*, mutta muuten hän on valinnut muiden kääntäjien tapaan yleisimmin käännösvastineeksi sanan *vanhin*. Tässä tapauksessa kotouttava käännösratkaisu on perusteltavissa sillä, että sana *старшина* muistuttaa sanaa *старший* 'vanhempi/vanhin', jolloin kyseinen merkitys välittyy lähtötekstin lukijalle. Jos kääntäjät olisivat käyttäneet vieraannuttavaa käännöstä *starsina*, olisi venäjän kieltä tunteva lukija pystynyt päättelemään sanan merkityksen *vanhin*, mutta venäjää osaamattomat taas eivät, jolloin sanan merkitys ei olisi käännöksessä välittynyt. Kotouttava käännösratkaisu on tällaisessa tilanteessa vieraannuttavaa täsmällisempi, sillä siitä ei jää pois lähtötekstin lukijan havaitsemaa informaatiota. Eksotiikkaa se ei kuitenkaan välitä, vaan käännös *vanhin* on suhteellisen neutraali vastine.

Eräs sana, jonka kääntäjät ovat pääasiassa kääntäneet kotouttavasti vieraannuttavan vaihtoehdon sijaan, on sana *табор*, joka tarkoittaa kasakoiden *leiriä* (TSRJ 1996b, 634 s. v. табор). Sana *табор* on eksotismi, sillä sitä käytetään nimenomaan kasakoiden leiristä puhuttaessa, vaikkakin sen käyttö on mahdollista myös eräissä muissakin konteksteissa (ks. esim. BTS 2002, 1301 s. v. табор). Venäjän kielessä tavallisin vastine sanalle *leiri* on sana *лагерь* (ks. esim. SVS 2001, 319 s. v. leiri), johon verrattuna sana *табор* kuulostaa eksoottiselta. Sanan käännösvastineena on käytetty useimmiten sanaa *leiri*, joka itsessään ei siis välitä eksotiikkaa, sillä lähtösanana voisi yhtä hyvin olla sana *лагерь*. Kääntäjät ovat käyttäneet jonkin verran myös käännösvastinetta *kasakkaleiri*, joka sitoo leirin nimenomaan kasakkakulttuuriin. 5-Heino ja 4-Salo ovat molemmat käyttäneet käännöksissään kerran myös ilmaisua *liikkuva leiri*, joka selventää sitä, minkälaisesta leiristä on kyse. 4-Salo on useaan otteeseen käyttänyt myös vieraannuttavaa käännösvastinetta *tabor*, josta eksotiikka välittyy selvästi. 4-Salo vaihtelee vastineiden *leiri*, *kasakkaleiri*, *tabor* ja *kasakkatabor* välillä. Toisaalta, jos tekstissä on edes kerran esiintynyt esimerkiksi vastine *kasakkaleiri* tai *liikkuva leiri*, on mahdollista ja ehkä suositeltavaakin kääntää sana jatkossa sanalla *leiri*, ettei käännöksestä tule turhan selittävää. Tämä saattaakin selittää sen, miksi yleisin käännösvastine sanalle *табор* on pelkkä *leiri*; selittävää käännöstä ei välttämättä tarvita kuin kerran. Kuitenkin ainoastaan *tabor*-tyyppiset vastineet välittävät suomennoksenkin lukijalle eksotiikkaa, sillä sana *leiri* on niin tavallinen, että suomennoksen lukija tuskin noteeraa sitä millään lailla.

Sanalla *свитка* tarkoitetaan teoksessa henkilöhahmojen päällä olevaa pitkäliepeistä päällyysvaatetta. 1-Samuli S., 2-Halonen ja 4-Salo ovat kääntäneet lähtötekstin sanan yleensä vastineella *mekko*, mikä ainakin nykylukijan korvaan kuulostaa ehkä hieman harhaanjohtavalta, sillä mieleen tulee lähinnä naisten käyttämä vaate. 3-Konkka ja 5-Heino ovat käyttäneet yleisimmin vastinetta *viitta*, minkä lisäksi 5-Heino suosii myös vastinetta *kauhtana*. Nämäkään vastineet eivät välttämättä ainakaan suoraan välitä lukijan mieleen oikeanlaista mielikuvaa kasakoiden vaatetuksesta. 1-Samuli S. on kerran käyttänyt eksotiikkaa välittävää vastinetta *switka-nuttu*. Se välittää eksotiikkaa siksi, että lukija tulee tietoiseksi siitä, että kyseessä on jokin erityinen vaate, jolla on oma nimityksensä. Vastineet *viitta*, *mekko* ja *kauhtana* sen sijaan tuottavat hyvinkin erilaisia mielikuvia, eivätkä välttämättä assosioidu oikeanlaiseen vaatteeseen, mistä syystä eksotiikka ei myöskään pääasiassa tämän sanan käänöksissä välity.

3.2.2 Vaikeasti määriteltävät tapaukset

Vaikeasti määriteltävillä tapauksilla tarkoitetaan sellaisia sanoja, joiden käännökset eivät ehkä suoranaisesti välitä eksotiikkaa, mutta ei voida myöskään sanoa, että ne eivät välitä eksotiikkaa lainkaan. Kyseiset sanat on käännetty suomeksi, ja ne muistuttavat tavallisia suomen kielen sanoja, mutta lukija saa niistä todennäköisesti ainakin jokseenkin samankaltaisen mielikuvan kuin lähtötekstin lukija. Ensimmäinen tällainen sana on adjektiivi *ясновельможный* 'ylhäisin'. UVSS:n (2009, 1596 s. v. *ясновельможный*) mukaan sanaa käytetään ”Puolan aatelisten ja Ukrainan hetmanien nimien yhteydessä”. Samaa sanoo BTS (2002, 1534 s. v. *ясновельможный*), jossa sanan *ясновельможный* perään on laitettu merkinnät *польск.* ja *устар.*, jotka viittaavat siihen, että sana on puolalaista alkuperää (puol. *jaśnie wielmożny*) ja nykyään jo vanhentunut. *Taras Bulbassa* adjektiivia käytetään ainoastaan sanan *пан* kanssa (*ясновельможный пан*) tai yksinään substantiivina *ясновельможность* 'jalosukuisuus'. Venäjän kielestä löytyy samalla tavoin rakentunut vastine *благородный*, jota Gogol ei kuitenkaan käytä. Luultavasti valitun vastineen käytön tarkoituksena on ollut tuoda tekstiin elävyyttä tai jopa ironisesti korostaa puolalaisten omahyväisyyttä ja ylimielisyyttä. Kääntäjät ovat kääntäneet sanan yleensä vastineella *korkeimmasti/korkeasti jalosukuinen*. Sanan *ЯСНОВЕЛЬМОЖНЫЙ* eksotiikka perustuu sanan puolalaiseen alkuperään, joka ei käänöksissä välity. Sanonnat *korkeimmasti* tai *korkeasti jalosukuinen* eivät kuitenkaan ole suomen kielessä kovin usein käytettyjä (vrt. esim.

ylhäisyys), joten omalla tavallaan nekin kuulostavat hieman eksoottisilta. Lisäksi kääntäjät käyttävät kyseisiä ilmauksia järjestelmällisesti sanan *nah* käännösten kanssa, mikä toistaa lähtötekstin kaavaa ja sanan rajoittunutta käyttöalaa vain tietyn sanan kanssa. Mielestäni ei voida sanoa, että eksotiikka ei käännöksessä välity lainkaan, sillä kääntäjät ovat päätyneet omaperäiseen käännösratkaisuun ja käyttävät sitä lähtötekstin mallia noudattaen systemaattisesti sanan *nah* kanssa, mikä pyrkii välittämään sanan eksotiikka myös lukijalle.

Sanalla *Чуб* viitataan kasakoiden keskuudessa yleiseen hiustyyliin, jossa pää on muuten ajeltu, mutta päälaelle on jätetty pitkä hiustukko (TSRJ 1996b, 1298 s. v. *чуб*). Se on perinteinen ukrainalainen hiustyyli, jonka perusteella ukrainalaisia on alettu kutsua Venäjällä haukkumanimellä *хохол* (BTS 2002, 1453 s. v. *хохол*). Venäjänkielinen synonyymi sanalle *чуб* on sana *оселедец* (ks. esim. TSRJ 1996b, 1298 s. v. *чуб*). Kääntäjien yleisimmät käännösvastineet ovat seuraavat:

- (2a) *чуб*
- (2b) hiustukko (1-Samuli S.)
- (2c) xxx (2-Halonen)
- (2d) hiustöyhtö (3-Konkka)
- (2e) hiustupsu (4-Salo)
- (2f) hiustupsu (5-Heino)

2-Halonen on suurimmassa osassa tapauksista jättänyt sanan kokonaan kääntämättä, eivätkä hänen käännösvastineensa (*harmaahapsinen, hiukset, tukka, pörröinen, tuuheatukkainen*) juurikaan vastaa muiden kääntäjien vastineita. Ainoastaan yhdessä kohdassa 2-Halonen on käyttänyt Samuli S:n yleisimmän käännösvastineen kaltaista ilmaisua *hiustukko*. 2-Halosen käännöksistä ei mielestäni välity se, millaisesta hiustyylistä on kyse, vaikka hänen käännöksensä sopivatkin konteksteihinsä. Muiden kääntäjien vastineista saa jokseenkin sellaisen kuvan, miltä kasakoiden hiustyyli näyttää. 3-Konkka ei ole noudattanut aiempien kääntäjien ratkaisuja, vaan käyttää ilmaisua *hiustöyhtö*. 4-Salo ei myöskään ole ollut tyytyväinen edellisten kääntäjien vastineisiin, vaan hän on käyttänyt vastinetta *hiustupsu*. 5-Heino on jatkanut 4-Salon linjalla. On haastavaa vastata siihen kysymykseen, ovatko käännökset enemmän kotouttavia vai vieraannuttavia. Ne on käännetty suomen kielelle niin, että käännöksen lukija saisi mahdollisimman samanlaisen mielikuvan kuin lähtötekstin lukija, eivätkä käännökset mielestäni sovi yksiselitteisesti kumpaankaan kategoriaan. Jos verrataan

käännöksiä keskenään, niin 2-Halosen käännösten voidaan sanoa olevan suhteellisen kotouttavia, sillä niistä ei selkeästi välity se, miltä hiustyyli näyttää. Muiden kääntäjien vastineet taas pyrkivät välittämään eksotiikkaa ja tuottamaan lukijalle mahdollisimman todenmukaisen mielikuvan. Omalla tavallaan käännökset ovat kotouttavia, sillä ne pyrkivät selittämään lukijalle, miltä kampaus näyttää. Ne eivät kuitenkaan ole täysin kotoutettuja, sillä kotoutettu käännösvastine olisi voinut olla esimerkiksi pelkästään *hiukset*, koska Suomessa kasakoiden hiustyyli ei ole oletusarvoisesti tunnettu. Tämän sanan käännökset sijoittuvatkin siis mielestäni jonnekin kotouttamisen ja vieraannuttamisen välimaastoon.

Sanan *батько* 'isä' kohdalla kotouttamisen ja vieraannuttamisen rajaa on vaikea yksiselitteisesti määrittää johtuen siitä, että ensimmäisten käännösten ilmestymisestä on kulunut aikaa yli sata vuotta, ja sanasto on tänä aikana kerennyt aika paljon muuttua. *Батько* on eksotismi, sillä se on ukrainalaisperäinen sana (ks. esim. URS 1971, 18 s. v. *батько*). 1-Samuli S. on kääntänyt sanan *батько* useimmiten vastineella *waari*, 2-Halonen taas vastineella *taatto*. Myöhemmät kääntäjät ovat kääntäneet sanan pääosin vastineella *isä*, joka ei välitä minkäänlaista eksotiikkaa, vaan on yksi tavallisimmista suomalaisista sanoista. Ensisilmäyksellä näyttää siltä, että 1-Samuli S. ja 2-Halonen ovat valinneet vieraannuttavan käännösratkaisun, ja myöhemmät kääntäjät ovat päätyneet kotouttavaan käännösratkaisuun. Nykypäivän näkökulmasta katsottuna voidaan sanoa, että kaksi ensimmäistä käännöstä välittävät jonkin verran eksotiikkaa, sillä nykyään ne ovat harvinaisia. Käännösten ilmestymisajankohdan lukijalle sanat ovat sen sijaan saattaneet olla aivan tavallisia, eli aikanaan ne eivät välttämättä ole välittäneet eksotiikkaa. Mitä todennäköisimmin 1-Samuli S. käyttää sanaa *waari* sen vanhassa merkityksessä *isä*, sillä hänen muita käännösvastineitaan ovat *taatto* ja *isä*. 2-Halosen yleisin käännösvastine *taatto* tarkoittaa suomen kielessä yleensä *isää*, mutta joissain murteissa sitäkin voidaan käyttää merkityksessä *isoisä* (ks. esim. Häkkinen 2004, 1250 s. v. 1 taata). Myös 3-Konkka on muutaman kerran käyttänyt käännösvastineena sanaa *taata*, joka tarkoittaa samaa kuin *taatto*. Vehmaskoski (1989) käsittelee *Kielikellossa* ilmestyneessä artikkelissaan isovanhempien nimityksiä eri murteissa, ja viittaa teoksessaan R.E. Nirvin (1952) teokseen *Synonyymitutkimuksia sukulaisnimistön alalta*, jossa hän on tutkinut isovanhempien nimityksiä sekä merkitysopilliselta että etymologiselta kannalta. Vehmaskoski (1989) toteaa viitatessaan Nirvin (1952) tutkimukseen, että alun perin *isää* merkinneet sanat *taata*, *pappa* ja *vaari* ovat jossain vaiheessa siirtyneet ilmaisemaan merkitystä *isoisä*. Erityisesti 1-Samuli S:n käännösvastine *waari* on tähän

päivään tultaessa muuttanut merkityksensä selvästi *isoisäksi*, mistä johtuen se kuulostaa vieraannuttavalta. Tämän päivän näkökulmasta katsottuna näiden kahden ensimmäisen kääntäjän yleisimmät ratkaisut välittävät siis jonkin verran eksotiikkaa, koska he käyttävät sellaisia sanoja, joita nykyään ei yleensä käytetä isästä puhuttaessa, mikä viestii myös lähtökielen sanan rajoittuneesta käyttöalasta.

3.2.3 Käännökset, joista eksotiikka välittyy

Sanan *ATAMAH* käännöksessä välittyy pääosin sama eksotiikka kuin lähtötekstissä, sillä kääntäjät ovat yleensä kääntäneet sen sanoilla *atamani* tai *atamaani*. Kyseinen sana liittyy tiiviisti kasakkakulttuuriin, eikä se automaattisesti ole tuttu käännöksen tai lähtötekstinkään lukijoille. Myös sana *ГЕТЬМАH* on pääasiassa käännetty vieraannuttavasti sanoilla *hetman*, *hetmani* ja *hetmanni*. Sanaa *ATAMAH* kääntäjät eivät ole erikseen lukijalle selittäneet auki, mutta sanan *ГЕТЬМАH* perään 1-Samuli S. ja 2-Halonen ovat lisänneet selityksen *ylipäällikkö/päällikkö*. Jos kääntäjät olisivat päätyneet käyttämään toistuvasti esimerkiksi vastinetta *päällikkö*, olisi eksotiikka jäänyt käännöksestä täysin pois. Adjektiivi *кочевоѣ* on sekin käännetty yleensä vieraannuttavasti vastineilla *koshewoi*, *koshevoi*, *kosevoi* tai *kosevoj*. Kaikki näitä vastineita käyttävät kääntäjät ovat lisänneet selityksen sanan perään sen esiintyessä ensimmäisen kerran, esim. 1-Samuli S.: ”Koshewoi eli atamani = Koskentakalaisten ylipäällikkö, johtaja.” Sana *ецаул* on myös pääsääntöisesti käännetty vieraannuttavasti vastineilla *jesauli* tai *esauli*, jolloin eksotiikka välittyy. 1-Samuli S., 2-Halonen ja 4-Salo ovat lisänneet kukin kerran sanan perään selityksen *kasakkain kapteeni/kasakkakapteeni*.

Kääntäjät ovat pääsääntöisesti kääntäneet erisnimet lähtötekstiä mukaillen, jolloin lähinnä translitterointiratkaisut eriävät kääntäjien kesken ja eksotiikka välittyy myös käännöksen lukijalle. 1-Samuli S. on kuitenkin joidenkin erisnimien kohdalla päätenyt kotouttaviin käännösratkaisuihin, jotka poikkeavat huomattavasti muiden kääntäjien ratkaisuista. Esimerkiksi erisnimen *Андрѣй* käännöksiä tarkastellaan luvussa 3.3.5.

Erisnimen *Кирдюг* kohdalla esiintyy vaihtelua kääntäjien kesken, sillä lähtötekstin sana on esiintynyt eri painoksissa eri muodoissa:

- (3a) **Кирдюг**
- (3b) Kidrjaga (1-Samuli S.)
- (3c) Kidrjaaga (2-Halonen)
- (3d) Kirdjaga (3-Konkka)
- (3e) Kirdjuga (4-Salo)
- (3f) Kirdjaga (5-Heino)

Alkuperäinen erisnimi on *Кирдюг* (*Kirdjug*), mutta joissain painoksissa esiintyy myös muoto *Кирдяга* (*Kirdjaga*), jonka Gogolin tekstejä editoinut Nikolai Prokopovitš muokkasi alkuperäisestä nimestä (Mešerâkov, Gippius, Desnickij, Kirpotin, Piksantov & Ejhenbaum 1937, 712). Luultavasti kaikki muut kääntäjät 4-Saloon lukuun ottamatta ovat käyttäneet sellaista painosta, jossa erisnimi esiintyy muodossa *Кирдяга*, ja ovat täten kääntäneet nimen sen mukaan. 4-Salo on joko käyttänyt sellaista painosta, jossa erisnimi on alkuperäisessä muodossaan *Кирдюг*, tai sitten hän on ollut tietoinen siitä, että erisnimi *Кирдяга* ei ole tekstissä alun perin esiintynyt muoto. 4-Salokin on siitä huolimatta lisännyt erisnimen loppuun vokaalin *a*, eikä täten hänenkään käännösvarianttinsa ole täysin alkuperäistä erisnimeä noudattava, vaan hieman kotoutettu. Mielenkiintoista on myös se, että kirjainten *d* ja *r* paikka vaihtelevat niin, että kahdessa ensimmäisessä käännöksessä on käytetty yhtymää *dr* (*Kidrjaga*), myöhemmissä taas lähtötekstin mukaista yhtymää *rd* (*Kirdjaga*). Yhtymän *dr* käyttö voi viestiä esimerkiksi siitä, että kääntäjät ovat ajatelleet sen aikanaan olleen jollakin tapaa luontevampi kuin yhtymä *rd*, tai sitten kyse on huolimattomuusvirheestä. Kuitenkaan mikään ratkaisuista ei ole täysin kotoutettu, vaan eksotiikka välittyy myös käännöksen lukijalle samalla tavoin kuin lähtötekstin lukijalle.

Sanan *бандура* käänöksissä eksotiikka pääasiassa välittyy, sillä sanaa ei ole lähdetty kotouttamaan, vaan käänökset on tehty lähtökieltä mukaillen ja jätetty täten vieraannuttaviksi:

- (4a) **бандура**
- (4b) *pandura* (1-Samuli S.)
- (4c) *bandura* (2-Halonen)
- (4d) *panduuri* (3-Konkka)
- (4e) *bandura* (4-Salo)
- (4f) *bandura* (5-Heino)

Bandura on Ukrainan kansallissoitin (ks. TSRJ 1996a, 86 s. v. *бандура*). 1-Samuli S., 4-Salo ja 5-Heino ovat päätyneet laittamaan selityksen sanan perään sen esiinnyttyä tekstissä ensimmäisen kerran. Selitykset poikkeavat hieman toisistaan:

- (5a) *Pandura* (*Bandura*) – nelikielinen soitin. (1-Samuli S.)
- (5b) *Bandura* = vähävenäläinen soitin, lähinnä kitaran ja sitran yhdistelmä. (4-Salo)
- (5c) Luuttua tai balalaikkaa muistuttava kielisoitin. (5-Heino)

1-Samuli S:n selitys on yksinkertainen, mutta kuitenkin soitinta hyvin kuvaava. 4-Salo ja 5-Heino vertaavat banduraa muihin lukijalle mahdollisesti tuttuihin soittimiin, mikä on hieman tarkempi kuvailu ja saattaa antaa soittimia tuntevalle lukijalle paremman mielikuvan kuin esimerkiksi Samuli S:n selitys. Kotouttava käänös olisi ollut esimerkiksi se, jos kääntäjät olisivat kääntäneet soittimen jollain muulla, todennäköisesti lukijalle tutumalla vastineella, kuten *kitara* tai venäläinen *balalaikka*. Kääntäjät ovat kuitenkin pysyneet uskollisena lähtötekstille, eivätkä ole lähteneet kotouttamaan sanaa. Kotouttamista voi kuitenkin olla eriasteista, ja kirjaimiston tasolla 1-Samuli S:n ja 3-Konkan voidaan sanoa kotouttaneen sanaa. 1-Samuli S. on päätenyt vastineeseen *pandura*, mutta on selityksessään maininnut vaihtoehtoisen kirjoitusmuodon *bandura*. Kirjain *b* esiintyy nykyäänkin suomen kielessä lähinnä laina- ja slangisanoissa (VISK, § 6), ja 1-Samuli S:n aikoihin 1800-luvun lopussa kirjaimen käyttö kirjoitetussa kielessä on todennäköisesti ollut vieläkin vähäisempää. Tästä syystä 1-Samuli S. on todennäköisesti päätenyt suomenkielisempään versioon *pandura*. 2-Halonen ei ole päätenyt 1-Samuli S:n versioon, vaan kääntänyt sanan hieman vieraannuttavammin sanalla *bandura*, ja samalla linjalla ovat jatkaneet myöhemmät kääntäjät 4-Salo ja 5-Heino. 3-Konkka sen sijaan on kotouttanut sanaa käänöksessään *panduuri* vielä

ensimmäisen kääntäjän versiota enemmän, sillä hän ei ole muiden kääntäjien tapaan noudattanut lähtökielen sanamallia, vaan kehittänyt oman versionsa lisäämällä sanan sisään pitkän vokaalin *uu* sekä muuttamalla viimeisen kirjaimen *a:n* sijasta *i:ksi*. 3-Konkan käännöstä voi sanoa muihin verrattuna kotouttavaksi, mutta täysin kotouttava käännös ei sekään mielestäni ole, vaan pysyy kuitenkin lähempänä vieraannuttavaa käännöstä. Tässä huomataan, kuinka häilyvä kotouttamisen ja vieraannuttamisen välinen raja on ja kuinka monia sanoja on mahdotonta laittaa kumpaankaan ääripäähän. Lisäksi analysoinnin tulokseen vaikuttaa luonnollisesti se, kuka käännöksiä analysoi, sillä jonkun mielestä käännös *panduuri* voi ehdottomasti olla kotouttava, jonkun mielestä taas vieraannuttava. Mitään objektiivisia mittareita sanan kotouttamis- tai vieraannuttamisasteen selvittämiseksi ei ole vielä kehitetty, joten tutkijan subjektiiviset näkemykset vaikuttavat väistämättä tuloksiin. Myös sanojen vertailukohteet vaikuttavat tuloksiin, sillä jos muut kääntäjät olisivat kääntäneet sanan esimerkiksi *kitaraksi*, näyttäisi 3-Konkan käännös selkeästi vieraannuttavalta, mutta kun muut kääntäjät ovat kääntäneet lähtökielen mallia noudattaen, näyttää 3-Konkan käännös taas niihin verrattuna kotouttavalta.

3.2.4 Toteutuuko uudelleenkäännöshypoteesi?

Aineistostani on löydettävissä sellaisia käännösratkaisuja, joissa ensimmäinen tai ensimmäiset käännökset ovat kotouttavampia kuin myöhemmät. Alla olevassa taulukossa on lueteltuna muutamia lähtötekstin sanoja ja kaikkien kääntäjien yleisimmät käännösvastineet niille:

Taulukko 2. Ensimmäiset käännökset kotouttavampia kuin myöhemmät

БОЕВОДА	linnan-isäntä (1-Samuli S.) sotapäällikkö (2-Halonen) voivodi (3-Konkka) vojevoda (4-Salo) vojevoda (5-Heino)
ЗАПОРОЖЕЦ	Koskentakalainen (1-Samuli S.) Koskentakainen (2-Halonen) zaporogi (3-Konkka) zaporozelainen (4-Salo) zaporozjelainen (5-Heino)
Андрій	Antero (1-Samuli S.) Andrei (2-Halonen) Andri (3-Konkka) Andrej (4-Salo) Andrei (5-Heino)
Остап	Tahwo (1-Samuli S.) Ostap (2-Halonen) Ostap (3-Konkka) Ostap (4-Salo) Ostap (5-Heino)
БУРЦАК	teini (1-Samuli S.) teini (2-Halonen) nuorukainen (3-Konkka) seminaarilainen (4-Salo) seminaarilainen (5-Heino)

Henkilöhahmojen nimien kohdalla 1-Samuli S. on ainoa, joka on päätenyt kotouttaviin käännösratkaisuihin *Antero* ja *Tahwo*, kun taas muut kääntäjät ovat pääasiassa pysyneet lähellä lähtötekstin nimiä. Muiden sanojen kohdalla 1-Samuli S:n lisäksi 2-Halonen on niin ikään päätenyt kotouttaviin käännösratkaisuihin, mutta myöhemmät kääntäjät taas ovat

pääsääntöisesti valinneet vieraannuttavan käännöstävän, joka välittää eksotiikkaa. Sana *бypca* tarkoittaa *pappisseminaaria* (UVSS 2009, 109 s. v. *бypca*) ja sana *бypcак* taas *pappisseminaarin oppilasta* (UVSS 2009, 109 s. v. *бypcак*). 1-Samuli S. ja 2-Halonen ovat päätyneet kääntämään sanan *бypca* pääasiassa sanalla *koulu* ja sanan *бypcак* pääasiassa sanalla *teini*. 1-Samuli S. ei ole näiden kahden lisäksi käyttänyt mitään muuta vastinetta, jolloin kyseisen oppilaitoksen ja sen opiskelijat voisi helposti sekoittaa suomalaiselle tuttuun kouluun, mistä syystä eksotiikka ei siis tässä tapauksessa välity. 2-Halonen on näiden kahden lisäksi käyttänyt myös vastinetta *opistolainen*, mikä antaa lukijalle jo hieman enemmän informaatiota, mutta ei silti juurikaan välitä eksotiikkaa. 3-Konkka on kääntänyt sanan *бypca* vastineena sanan *koulu* lisäksi sanaa *akatemia*, mikä taas välittää jonkin verran eksotiikkaa. Sanan *бypcак* yleisimpänä vastineena hän on käyttänyt pääasiassa sanaa *nuorukainen*, mikä lähentelee hieman kahden edellisen kääntäjän ratkaisuja. 4-Salon ja 5-Heinon ratkaisut ovat jo selvemmin vieraannuttavia. He molemmat ovat käyttäneet sanojen *бypca* ja *бypcак* vastineina sanoja *seminaari* ja *seminaarilainen*, jotka välittävät aiempia käännöksiä enemmän eksotiikkaa. Sanojen käytön näkee seuraavasta kontekstista:

- (6a) Но на этот раз **бypcак** наш не так счастливо перебрался через забор:
- (6b) Tällä kertaa **teinin** kiipeäminen aidan yli ei onnistunut niin hyvin: (1-Samuli S.)
- (6c) Mutta tällä kertaa ei **Andrei** yhtä helpolla suoriutunutkaan kiivetessään aidan yli: (2-Halonen)
- (6d) Sillä kertaa **nuorukaisen** kiipeäminen aidan yli ei onnistunut yhtä hyvin: (3-Konkka)
- (6e) Mutta tällä kertaa **seminaarilaisemme** ei päässytäkään niin onnellisesti aidan yli. (4-Salo)
- (6f) Mutta tällä kertaa ei **seminaarilaisemme** selviytynytäkään yhtä onnellisesti aidasta. (5-Heino)

4-Salon ja 5-Heinon käännökset näyttävät tässä kontekstissa muita vieraannuttavimmilta. 2-Halonen on valinnut vastineeksi nimen *Andrei*, johon sanalla *бypcак* siis viitataan, ja tämä ratkaisu tekee lukijalle selväksi sen, kenestä katkelmassa puhutaan. Joka tapauksessa, eniten eksotiikkaa välittävät kaksi uusinta käännöstä, ja ensimmäiset käännökset taas vähiten, joten sanan *БУРЧАК* kohdalla voidaan todeta ensimmäisten käännösten olevan kotouttavampia kuin myöhempien.

Sanan *БОЕБОДА* kohdalla 1-Samuli S. ja 2-Halonen ovat valinneet kotouttavan linjan, myöhemmät kääntäjät taas vieraannuttavan linjan. 1-Samuli S. on kääntänyt sanan *БОЕБОДА* pääasiassa vastineella *linnan-isäntä*, 2-Halonen taas vastineella *sotapäällikkö*. Kummatkin käännösvastineet ovat kotouttavia, mutta ne antavat lukijalle aika erilaiset mielikuvat. 1-

Samuli S. on käyttänyt kaksi kertaa käännösvastineena sanaa *wojewoda*, ja lisännyt ensimmäisen kerran jälkeen sanan perään selityksen *maaherra*. Tämän jälkeen 1-Samuli S. kuitenkin luopuu vieraannuttavan käännösvastineen käytöstä, ja alkaa käyttää kotouttavia käännösvastineita *maaherra* ja *linnan-isäntä*, joista jälkimmäistä hän käyttää yhden kerran enemmän kuin ensimmäistä. 2-Halonen ei ole käyttänyt vieraannuttavaa käännösvastinetta kertaakaan, vaan pitäytyy läpi teoksen kotouttavissa vastineissa *sotapäällikkö*, *päällikkö* ja *maaherra*. Muut kääntäjät sen sijaan pitäytyvät nimenomaan vieraannuttavissa vaihtoehtoissa *voivodi* ja *vojevoda*, eivätkä käytä kotouttavia vastineita laisinkaan. Myöhemmissä käännöksissä eksotiikka välittyy, ensimmäisissä taas ei, sillä ne ovat ennemminkin selittäviä käännöksiä, jotka eivät liitä sanaa suoranaisesti kasakoiden keskuudessa käytettyyn arvonimeen. Myös sanan *ЗАПОРОЖЕЦ* kohdalla 1-Samuli S. ja 2-Halonen ovat pitäytyneet kotouttavalla linjalla, toisin kuin muut kääntäjät. Tarkastelen kyseistä sanaa ja sen käännöksiä tarkemmin luvussa 3.3.6.

Joissain tapauksissa ensimmäiset käännökset ovat vieraannuttavia, myöhemmät taas kotouttavia:

Taulukko 3. *Myöhemmät käännökset kotouttavampia kuin ensimmäiset*

ПАН	1-Samuli S.: pan 2-Halonen: pani 3-Konkka: paani 4-Salo: herra 5-Heino: herra
кошевой	1-Samuli S.: koshewoi 2-Halonen: koshevoi 3-Konkka: kosevoi 4-Salo: kosevoj 5-Heino: atamaani
есаул	1-Samuli S.: jesauli 2-Halonen: esauli 3-Konkka: esauli 4-Salo: jesauli 5-Heino: kasakkakapteeni
гайдук	1-Samuli S.: heitukka 2-Halonen: heitukka 3-Konkka: sotamies 4-Salo: sotamies 5-Heino: sotamies

Taulukossa 3 esitetyissä tapauksissa ensimmäiset käännökset ovat lähellä lähtötekstiä ja välittävät eksotiikkaa, kun taas uudemmat käännökset tuovat sanat lähemmäs lukijaa. Sanojen *кошевой* ja *есаул* kohdalla 5-Heino on ainoa, joka on päätenyt kotouttavaan käänösratkaisuun. 5-Heino on kääntänyt sanan *кошевой* sanalla *atamaani*, jolle löytyy lähtökielestä vastine *атаман*. 5-Heino ei tee laisinkaan eroa sanojen *атаман* ja *кошевой* välillä, vaan käyttää niitä synonyymisesti, mikä on ymmärrettävää, sillä *кошевой* on lyhenne ilmaisusta *кошевой атаман*. Toisaalta pieni epäselvyys voi ilmetä, jos arvonimeä vertaa toiseen arvonimeen *куреной атаман*. Arvonimi *кошевой атаман* tarkoittaa Žaporožjen kasakoiden keskuudessa koko sotajoukon päälliköksi valittua henkilöä, kun taas eri osastojen päälliköitä kutsutaan nimityksellä *куреной атаман* (ks. esim. BES 1997, 79 s. v. атаман).

Muut kääntäjät ovat tehneet eron sanojen *кошевой* sekä *куренной атаман* välillä, sillä *atamaaneja* voi olla useita, mutta kerrallaan voi olla vain yksi *koševoi*. 5-Heino on mahdollisesti päätenyt tekemäänsä ratkaisuun siksi, että se kuormittaa vähemmän lukijaa, kun erilaisia arvonimiä ei tarvitse muistaa niin montaa. Eksotiikka kuitenkin jää 5-Heinon käännöksestä pois, sillä se ei ole niin täsmällinen kuin lähtöteksti, joka myös tekee eron eritasoisten arvonimien välillä. Sanan *есаул* 5-Heino on kääntänyt vastineella *kasakkakapteeni*, joka on selittävä käännös. 1-Samuli S., 2-Halonen ja 4-Salo ovat lisänneet sanan perään sen esiinnyttyä ensimmäisen kerran selityksen *kasakkain kapteeni/kasakkakapteeni*, mutta ovat jatkossa käyttäneet pääasiassa vieraannuttavia muotoja *jesauli* ja *esauli*. 3-Konkka on jättänyt selityksen pois, mikä tarkoittaa sitä, että lukijan tulee itse ottaa sanan tarkoituksesta selvää tai päätellä se kontekstista, ellei sana ole hänelle jo entuudestaan tuttu. 5-Heino on kuitenkin kokonaan luopunut lähtösanaa jäljittelevien käännösvastineiden käytöstä, ja päättänyt kääntää sanan selittävällä tavalla.

Sanan *ПАИ* kohdalla 4-Salo ja 5-Heino ovat niin ikään päätyneet muita kotouttavampaan käännösvastineeseen *herra*. Hekin käyttävät ajoittain käännösvastineena sanaa *paani*, mutta huomattavasti useammin sanaa *herra*. Myös naista tarkoittavien sanojen *панна* ja *панночка* kohdalla 4-Salo ja 5-Heino ovat päätyneet kotouttavampiin ratkaisuihin (esim. *aatelisnainen*, *emäntä*, *neiti*) kuin muut kääntäjät (esim. *paanitar*, *panitar*). Tarkastelen sanaa *ПАИ* ja sen käännöksiä tarkemmin luvussa 3.3.1. Sanan *зайдук* vastineena 1-Samuli S. ja 2-Halonen ovat käyttäneet vieraannuttavaa sanaa *heitukka*, kun myöhemmät kääntäjät ovat puolestaan valinneet kotouttavamman vastineen *sotamies*. UVSS (2009, 216 s. v. гайдук) antaa sanan *зайдук* vastineiksi sanat ”vapaustaistelija, sissi, heitukka (1400–1800-luvulla)” sekä sanat ”lakeija, heitukka (1700–1800-luvulla)”. Eksotiikka välittyy ensimmäisistä käännöksistä, mutta ainakaan nykylukijalle ei välttämättä ole täysin selvää, mitä sanalla *heitukka* tässä kontekstissa tarkoitetaan. Siksi selittävä käännös *sotamies* on perusteltavissa, vaikka se ei välitäkään eksotiikkaa. 1-Samuli S. on lisännyt sanan *heitukka* perään selityksen *sotamies*, mistä voidaan päätellä, että sana *heitukka* ei ole ollut 1800-luvun lukijallekaan välttämättä täysin ymmärrettävä. 1-Samuli S:n ratkaisu on siinä mielessä onnistunut, että lukijalle ei jää epäselväksi, mitä käännöksellä tarkoitetaan, mutta se välittää silti eksotiikkaa. 2-Halonen sen sijaan ei tarjoa lukijalle selitystä, vaan käyttää sanaa *heitukka* sellaisenaan, jolloin sanan merkityksen selvittäminen jää lukijan omalle vastuulle.

Tämän yllä esitetyn yleiskatsauksen perusteella vaikuttaa siltä, että joissain tapauksissa uudelleenkäännöshypoteesi toteutuu, joissain tapauksissa taas ei. Minkäänlaista vallitsevaa tendenssiä ei ole havaittavissa, vaan joidenkin sanojen kohdalla ensimmäiset kääntäjät ovat päätyneet kotouttaviin käännösratkaisuihin, toisten sanojen kohdalla taas vieraannuttaviin käännösratkaisuihin. Myöhempien käännösten kohdalla toistuu sama kaava, eli jotkin sanat on ensimmäisistä käännöksistä huolimatta käännetty myöhemmissä käännöksissä vieraannuttavilla vastineilla, toiset taas kotouttavilla. Myöhemmät kääntäjät ovat monissa tapauksissa muuttaneet ensimmäisen tai ensimmäisten kääntäjien tekemiä ratkaisuja radikaalistikin kotouttavampaan tai vieraannuttavampaan suuntaan. 2-Halonen on lähes aina ainakin hieman muuttanut tai korjannut 1-Samuli S:n vastineita, mutta hän pysyttelee silti suhteellisen samoilla linjoilla ensimmäisen kääntäjän kanssa lukuun ottamatta erisnimiä, jotka hän on kääntänyt kotouttavan vastineen sijaan vieraannuttavasti. 3-Konkka on valinnut lähes aina omaperäisen käännösvastineen, joka ei ainakaan täysin noudattele edellisten kääntäjien ratkaisuja. Esimerkiksi sanojen *BOEBOДА* ja *ЗАПОРОЖЕЦ* kohdalla kaksi ensimmäistä käännöstä ovat olleet kotouttavia, mutta 3-Konkka on valinnut vieraannuttavat vastineet *voivodi* ja *zaporogi*. Sanan *заудык* kohdalla 3-Konkka on sen sijaan päätenyt kotouttavaan vastineeseen *sotamies*, toisin kuin edelliset kääntäjät. Myös 4-Salo on ollut aloitteellinen edellisten käännösten parantelussa: hänen käännöksensä esimerkiksi sanojen *ПАА* (4-Salo: *herra*) ja *БВРСАК* (4-Salo: *seminaarilainen*) kohdalla eroavat selvästi edellisten kääntäjien ratkaisuista. Usein 4-Salo on myös hieman muokannut edellisen kääntäjän, 3-Konkan, ratkaisuja vieraannuttavampaan suuntaan, esimerkiksi sanojen *BOEBOДА* (4-Salo: *vojevoda*) ja *ЗАПОРОЖЕЦ* (4-Salo: *zaporozelainen*) kohdalla. 5-Heino pysyttelee usein 4-Salon kanssa samoilla linjoilla, mutta välillä hän on tehnyt sellaisia kotouttavia ratkaisuja, jotka poikkeavat huomattavasti edellisten kääntäjien ratkaisuista, esimerkiksi sanojen *ковевой* (5-Heino: *atamaani*) ja *есаул* (5-Heino: *kasakkakapteeni*) kohdalla.

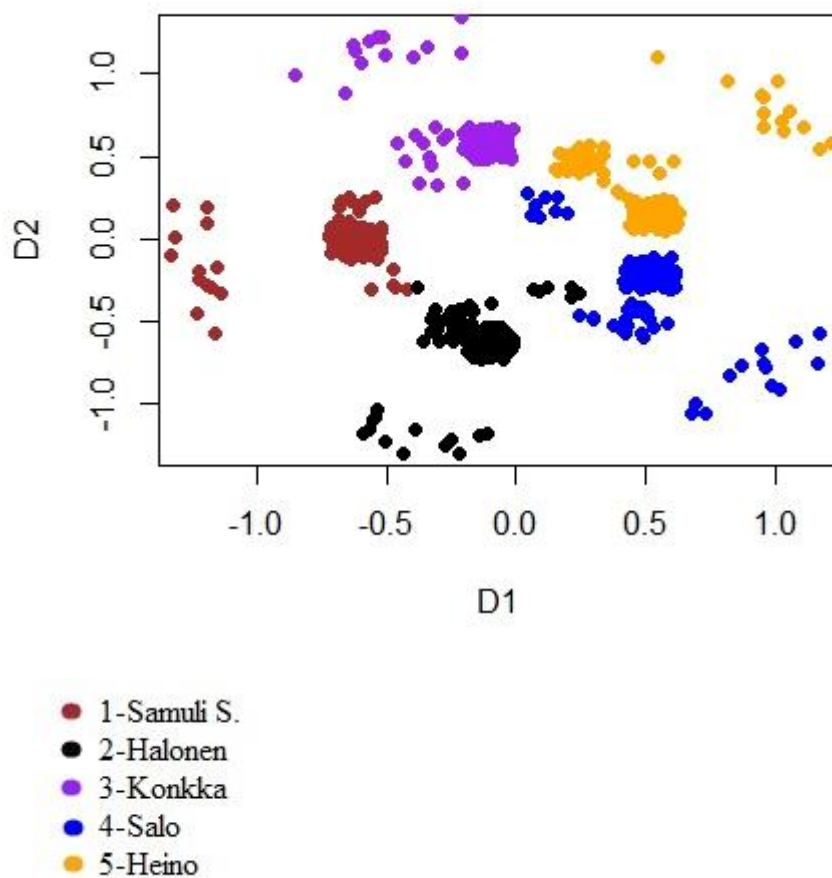
Seuraavassa kappaleessa (3.3) tarkastelen lähemmin muutamia eksotismeja ja niiden käännöksiä ja podin sitä, miksi kääntäjät ovat niiden kohdalla päätyneet toisinaan erilaisiin ratkaisuihin ja millä tavoin he ovat pyrkineet välittämään eksotiikkaa sellaisten sanojen kohdalla, joiden käännöksissä se on ollut haasteellista.

3.3 Tapaustutkimukset

3.3.1 ПАН

Sanoja *пан* (mask.) ja *пани* (fem.) käytetään useissa slaavilaisissa kielissä ilmaisemaan kohteliaisuutta, ja ne voidaan suomentaa kontekstista riippuen usein eri tavoin. UVSS (2009, 867 s. v. пан) antaa sanalle *пан* seuraavat käännösvastineet: ”1. *hist.* tilanherra (Puolassa, Liettuassa, Ukrainassa, Valko-Venäjällä) 2. *hist.* isäntä, herra (Ukrainassa, Valko-Venäjällä) 3. *puhutt.* herra (Puolassa, Tšekissä, Slovakiassa, Liettuassa).” 4-Salo on yhden kerran käyttänyt käännösvastineena sanaa *tilanomistaja*, mutta pääasiassa sanan käännökset vastaavat yllä mainitun sanakirjamääritelmän kohdan kaksi merkitystä, eli *isäntä* tai *herra*. Ilmaisua *пан* on siis vanhastaan käytetty Ukrainassa ja Valko-Venäjällä miespuoleisia henkilöitä herroiteltaessa, ja nykyään se on vielä käytössä ainakin Puolassa, Tšekissä, Slovakiassa ja Liettuassa (mp.). Naisia puhutellessa käytetään yleensä muotoa *пани* ’rouva’ (BTS 2002, 778 s. v. пани) tai *панна* ’neiti’ (BTS 2002, 778 s. v. панна).

Taras Bulbassa ПАН esiintyy 625 kertaa. Lekseemin *пан* lisäksi teoksessa esiintyy sen johdannaiset *панича*, *панна*, *панночка*, *панованье*, *пановать*, *панский* ja *панянка*. Yksi lähtötekstin erikoisuus on myös sanan *пан* taivutus puolan kielen mukaisessa monikkomuodossa *панове*, sillä venäjän kielessä sana taipuisi monikkomuodossa *паны*. Kaikki kääntäjät ovat suomentaneet sanaa *ПАН* jokseenkin vaihtelevasti, ja käyttäneet sekä kototuttavaa että vieraannuttavaa menetelmää. Kuvassa 1 on visuaalisessa muodossa esitetty eri kääntäjien käännösvastineita. Värirykelmä tarkoittaa sitä, että kääntäjä on päätenyt useimmiten johonkin samaan käännösvastineeseen. Kuvan 1 laidoilla olevat hajanaisemmat rykelmät kuvastavat kääntäjän muita käännösvastineita, jotka esiintyvät suhteellisen harvakseltaan. Rykelmien sijoittuminen kuvassa kuvastaa sitä, kuinka lähellä eri kääntäjien käännösvastineet ovat toisiaan.

Kuva 1. Eri kääntäjien käännösvastineet sanan *IAH* kohdalla

Kuva 1 on saatu aikaan moniulotteisella skaalauksella (*multidimensional scaling, MDS*), joka visualisoi havaintojen välisiä etäisyyksiä. Toisin sanoen, pisteiden läheisyys ilmaisee eri kääntäjien käyttämien käänносvarianttien läheisyyttä toisiinsa nähden. Kuvasta 1 on nähtävissä, että lähimpänä toisiaan ovat 4-Salon ja 5-Heinon käännösvastineet. He molemmat ovat käyttäneet yleisimpänä vastineena sanaa *herra*, mutta jonkin verran myös sanaa *paani*, mikä tuo heidät lähemmäs muiden kääntäjien ratkaisuja. 3-Konkan yleisin käännösvastine on niin ikään *paani*, 2-Halosen *pani* ja 1-Samuli S:n taas *pan*. Kaikki kolme ensimmäistä kääntäjää ovat käyttäneet hieman eri käännösvastineita, jolloin rykelmätkin sijaitsevat hieman erillään toisistaan, mutta ne kaikki sijaitsevat kuitenkin keskellä kuvaa, sillä käännösvastineet eivät ole kovin kaukana toisistaan. Hajanaiset pisteet kuvan reunoilla tarkoittavat satunnaisia

muita käännösvastineita, jotka poikkeavat yleisimmästä vastineesta. 3-Konkan kohdalla näitä ovat esimerkiksi sanat *hän*, *päällikkö* ja *vallanpitäjä*.

Sana *pan* ei ainakaan nykysuomessa ole useimmille kovin tuttu, mutta kaikki kääntäjät ovat joissain kohdissa jättäneet sanan suomalaiselle lukijalle vieraalta kuulostavaan muotoon *pan*, *pani* tai *paani*. Erityisesti kahdessa uusimmassa käännöksessä suositaan suomennoksena kotouttavaa versiota *herra*, kolmessa ensimmäisessä taas pitäydytään usein lähtökielen sanaa muistuttavassa suomennoksessa. Tässä tapauksessa ensimmäiset käännökset ovat siis vieraannuttavia ja myöhemmät kotouttavia, eli uudelleenkäännöshypoteesi ei tämän sanan kohdalla toteudu. 5-Heinon uusimmassa suomennoksessa sana *paani* esiintyy kuitenkin huomattavasti useammin kuin sitä edeltäneessä 4-Salon käännöksessä, jossa sana *ПАН* on useimmiten käännetty sanalla *herra*. 4-Salo onkin ainakin tämän sanan kohdalla valinnut selkeästi muita kääntäjiä kotouttavamman käännösvaihtoehdon.

3.3.1.1 Esimerkkejä käännöksistä

Monet kääntäjistä ovat lisänneet teoksen alkupuolella selityksen *herra* sanan *пан* suomennoksen jälkeen:

(7a) Он любил простую жизнь козачков и перессорился с теми из своих товарищей, которые были наклонны к варшавской стороне, называя их холопьями польских **панов**.

(7b) Hän rakasti yksinkertaista kasakka-elämää ja oli riitaunut kaikkien niitten toweriensa lansa, jotka kallistuiwat Warsowan puolelle, ja nimitti heitä Puolan **pan'ien (herrain)** lakeijoiksi. (1-Samuli S.)

(7c) Hän rakasti yksinkertaista kasakkaelämää ja oli riitaantunut niiden toveriensa kanssa, jotka noudattivat Puolan pääkaupungissa vallitsevia tapoja; heitä hän moitti Puolan **herrojen** orjiksi. (2-Halonen)

(7d) Hän rakasti yksinkertaista kasakkaelämää ja oli riitaantunut kaikkien niiden asetoveriensa kanssa, jotka kallistuiwat Varsovan puolelle nimittäen heitä Puolan **paanien** lakeijoiksi. (3-Konkka)

(7e) Hän rakasti kasakoiden yksinkertaista elämää. Hän riitaantui niiden tovereidensa kanssa, jotka kallistuiwat Varsovaan päin, ja nimitti heitä puolalaisten **paanien (Paani = herra. (Suom.))** palvelijoiksi. (4-Salo)

(7f) Hän rakasti kasakan yksinkertaista elämää ja riitaantui niiden tovereittensa kanssa, jotka kallistuiwat Varsovaan päin nimittäen heitä Puolan **paanien (puolal. herra.)** orjiksi. (5-Heino)

3-Konkka on valinnut käännösvastineeksi sanan *paani*, mutta ei ole selittänyt sitä lukijalle mitenkään. 2-Halonen taas on kääntänyt sanan tässä kohdassa *herraksi*, mutta hän käyttää kuitenkin myöhemmin sanaa *pani* ilman selitystä. Osa kääntäjistä on siis kokenut, että lukija

kaipaa selitystä ymmärtääkseen sanan merkityksen, toiset taas ovat jättäneet sanan merkityksen selvittämisen lukijan omalle vastuulle.

Seuraavassa esimerkissä juutalaismies Jankel puhuttelee Taras Bulbaa sanalla *нан*, jolloin sen ensisijaisena funktiona on ilmaista kohteliaisuutta:

- (8a) Думает **пан**, что можно так, как есть, не спрятавши, везти **пана**?
- (8b) **Pan** luulee kai, että **pan'in** voi wiedäkin noin muutoin vaan, kätkemättä? (1-Samuli S.)
- (8c) **Pani** luulee kai, että **panin** voi viedä noin muutoin vaan kätkemättä? (2-Halonen)
- (8d) **Paani** luulee kai, että **paanin** voi viedä noin muutoin vain, kätkemättä? (3-Konkka)
- (8e) Luuleeko **herra**, että voi noin vain piilottamatta viedä **herran**? (4-Salo)
- (8f) Luuleeko **herra**, että **hänet** voi kyyditä noin vain, piilottamatta. (5-Heino)

Tässä tapauksessa luonnollinen käännösvastine sanalle *нан* on siis *herra*, sillä sen kautta halutaan ilmaista kohteliaisuutta, mutta ei viitata suoranaisesti mihinkään tiettyyn arvoon tai kansallisuuteen. Kolmen ensimmäisen kääntäjän ratkaisut ovat vieraannuttavia, kahden jälkimmäisen taas kotouttavia, sillä sana *herra* on suomen kielessäkin suhteellisen tavallinen kunnioitusta ilmaiseva kohteliaisuus, mutta lähtötekstiä lähellä olevat sanat sen sijaan kuulostavat eksoottisilta.

Seuraavassa katkelmassa sanaa *ПАН* on taivutettu puolalaisittain *панове*, mikä tuo lähtötekstiin entistä enemmän eksotiikkaa:

- (9a) Наконец, кошевой вышел вперед и сказал: ”Позвольте, **панове** запорожцы, речь держать!”
- (9b) Viimeinkin astui koshewoi esiin ja wirkkoi: –”Sallikaa, **pan'it**, minun puhua pari sanaa!” (1-Samuli S.)
- (9c) Vihdoin astui koshevoi esille ja lausui: ”Sallikaa, koskentakaiset, minun puhua teille muutama sana!” (2-Halonen)
- (9d) Viimein kosevoi astui esiin ja sanoi: – Sallikaahan, **paanit**, minun tässä vähän puhua. (3-Konkka)
- (9e) Viimein astui kosevoj esiin ja sanoi: ”Sallitteko, **herrat** zaporozelaiset, että puhun?” (4-Salo)
- (9f) Viimein atamaani astui esiin ja sanoi: – Sallitteko, **paanit** zaporozjelaiset, että puhun? (5-Heino)

Sanalla *нан* kasakat herroittelevat myös toisiaan. Tässäkin tapauksessa halutaan ilmaista kohteliaisuutta puhuteltaville. Puolan kielessä sanan *pan* monikon nominatiivimuoto on *panowie* (PED 2004, 706 s. v. pan), josta teoksessa esiintyvä venäjänkielinen muoto *панове*

on todennäköisesti jäljitelty. Venäjäksi sanan *пан* monikkomuoto on säännönmukaisesti *паны*, joten venäjänkielinen lukija huomaa tekstiä lukiessa sen, että kyseessä ei ole venäjän taivutusmuotojen mukainen sana, vaikka ymmärtääkin sen merkityksen. Suomennoksen lukijalle tämä eksotiikka ei välity, sillä kääntäjät ovat kääntäneet sanan *панове* suhteellisen samalla tavoin kuin muissa konteksteissa sanan *пан*. Nykyajan kontekstista katsottuna 1-Samuli S:n käännösvastine on taivutettu epätavallisesti, eli se välittää samankaltaista eksotiikkaa, kuin lähtöteksti. Todennäköisesti 1-Samuli S. ei ole kuitenkaan tietoisesti päättänyt välittämään eksotiikkaa, sillä hän käyttää heittomerkkiä myös esimerkiksi sanoissa *Uman'ilainen* ja *Hetman'ia*, eli todennäköisesti heittomerkin tarkoituksena on vain osoittaa se, että taivutettu sana ei ole *pani*, vaan *пан*. Ei ole helppo keksiä käännösratkaisua, joka välittäisi käännöksen lukijalle samanlaista eksotiikkaa, kuin sana *панове* lähtötekstin lukijalle. Sen voisi suomentaa sellaisenaan sanalla *panovjet*, mutta käännöksen lukija ei välttämättä ymmärrä kyseisen oudon taivutusmuodon funktiota. Tämä esimerkki osoittaa sen, että joitain nyansseja on todella haastavaa kääntää kieleltä toiselle niin, että käännöksen lukijan lukukokemus olisi täysin samanlainen kuin alkuperäistekstin lukijan.

Useissa kohdissa on lähtötekstissä käytetty ukrainankielistä ilmausta *пан брат*, jonka tarkoituksena on kohteliaalla tavalla viitata jonkun olevan kuin veli (ks. URS 1971, 542 s. v. *панібрат*). Teoksessa kasakat käyttävät ilmausta usein puhutellessaan toisiaan:

(10a) Ну ж, **паны браты**, садись всякий, где кому лучше за стол.

(10b) Pöytään nyt, **ystävät ja weikot**; missä kelle mieluisinta, siihen istukoon. (1-Samuli S.)

(10c) pöytään nyt, **ystävät**; jokainen etsiköön itselleen paikan, mistä paraimman löytää. (2-Halonen)

(10d) Kas niin, **veljet paanit**, istukaahan pöytään, jokainen sinne, mistä mieluisimman paikkansa löytää. (3-Konkka)

(10e) Ja nyt, **herrat veljet**, jokainen istukoon pöytään minne haluaa. (4-Salo)

(10f) No niin, **hyvät herrat ja veljet**! Istuutukaa pöydän ääreen, minne haluate. (5-Heino)

5-Heino on tässä kontekstissa suomentanut ilmaisun *паны браты* ilmaisulla *hyvät herrat ja veljet*, jossa siis on ilmaistuna sekä sanan *пан* että *брат* merkitykset. Kyseessä voitaisiinkin sanoa olevan suhteellisen sanasanainen käännös. 4-Salo on käyttänyt suomennoksessaan samanlaista ilmaisua *herrat veljet*. 3-Konkka taas on pitäytynyt vieraannuttavammassa käännöksessä: *veljet paanit*, jossa sana *пан* on siis jätetty lähdekielen sanaa muistuttavaksi. 2-Halonen ei ole käyttänyt kumpaakaan lähtökielen sanaa käännöksessään, vaan hän on

päätynyt kääntämään ilmaisun sanalla *ystävät*. Kyseessä on edellistä kotouttavampi käännösratkaisu, ja siinä yhdistetään kaksi sanaa yhdeksi sanaksi. 2-Halonen on saattanut päätyä kyseiseen ratkaisuun esimerkiksi siksi, tekstistä tulisi lukijalle sujuvampi ja nopeammin ymmärrettävämpi. Suomenkielinen sana *ystävä* ilmaiseekin lähestulkoon sen, mitä lähtötekstin ilmaisulla avulla halutaan sanoa, mutta se ei välitä alkuperäisen ilmauksen eksotiikkaa. 1-Samuli S. on tehnyt samantapaisen ratkaisun kääntämällä ilmauksen *ystäwiksi ja weikoiksi*. Tässä sana *nan* on käännetty sanalla *ystävä* ja sana *брат* vanhahtavalla sanalla *weikko*, joka voi tarkoittaa muun muassa veljeä tai kaveria (KSb 2006, 535), eli sillä on pyritty samaan ilmaisuun kuin lähtötekstissä. Kaikki kääntäjät ovat siis tämän esimerkin kohdalla päätyneet erilaisiin ratkaisuihin, joista jokainen on kuitenkin ymmärrettävä ja toimiva. Eksotiikkaa välittää kuitenkin eniten 3-Konkan ratkaisu, joka on kaikkein vieraannuttavin, ja vähiten 2-Halosen ratkaisu, joka taas on kaikkein kotouttavin.

Naisia puhuteltaessa käytetään sanan *nan* vastineena sanaa *нану*, joka voidaan suomentaa esimerkiksi rouvaksi, tai sanaa *нанна*, joka voidaan suomentaa esimerkiksi *neidiksi*. *Taras Bulbassa* naisiin viitataan yleensä sanalla *панночка*, joka on deminutiivi eli hellittelymuoto sanasta *нанна*. Lisäksi kerran esiintyy muoto *панянка*, joka on vanhastaan esiintynyt ainakin ukrainan kielessä tarkoittamassa *neitiä* (URS 1971, 541–542 s. v. пан). Kyseisiin naisiin viittaaviin sanoihin liittyy ajatus siitä, että nainen on ylhäinen ja jotain sukua ”paanille”. Tällaiseen viitataan esimerkiksi seuraavassa esimerkissä:

- (11a) ”Где **панночка**? жива еще?”
- (11b) ”Missä on **panitar**, onko hän hengissä vielä?” (1-Samuli S.)
- (11c) ”Missä on nyt **panitar**? Elääkö hän vielä?” (2-Halonen)
- (11d) – Missä on **paanitar**, onko hän vielä elossa? (3-Konkka)
- (11e) ”Missä on **sinun valtiattaresi**? Elääkö hän vielä?” (4-Salo)
- (11f) – Missä **neiti** on? Onko hän vielä elossa? (5-Heino)

Kolme ensimmäistä kääntäjää on päätynyt vieraannuttavaan käännösratkaisuun, mutta *tar-*päätteestä käy ilmi naissukupuoli sekä ylhäinen arvo. Esimerkiksi sanat *pan* ja *panitar* muodostavat parin, josta sukupuolet ovat helposti erotettavissa. Erityisesti ennen vanhaan on ollut suomen kielessä yleistä käyttää *tar-*päätettä erottamaan mies- ja naissukupuoliset toisistaan, ja se on yhä yksi vaihtoehto, jos täytyy tehdä eroja sukupuolten välillä. 4-Salo on kääntänyt sanan *nan* pääsääntöisesti sanalla *herra*, joten siksi hän on varmaan päätynyt

kotouttavampaan ratkaisuun *valtiatar* myös vastakkaisen sukupuolen kohdalla. Nykypäivän suomen kielessä sana *valtiatar* ei tosin ole kovin yleinen, vaan hyvin ylevän kuuloinen. Siksi 5-Heino on varmaan päätenyt käännöksessään siitä hieman neutraalimpaan ratkaisuun *neiti*. 5-Heinon ratkaisu on ainoa, josta henkilön siviilisääty on suoraan näkyvissä, muissa se tulee lukijan itse päätellä. Lähtökielen sanassa *панночка* on heti nähtävissä, että kyseessä on ”paanin” tytär, joka on todennäköisesti siviilisäädyltään neiti, kun häntä kuvaamaan käytetään deminutiivimuotoa. Tekstin kontekstista on kuitenkin pääteltävissä se, kehen henkilöön sanalla viitataan, joten siviilisäädyn tai aseman mainitseminen ei tässä tapauksessa ole välttämätöntä. Tässä huomataan se, että lähtökielen sana saattaa joskus itsessään ilmaista monta asiaa, joita on mahdotonta tulokielessä ilmaista yhdellä sanalla. Tällöin kääntäjä joutuu pohtimaan sitä, haluaako hän jättää jotkin nyanssit mainitsematta vai välittää lähtökielen sanan kaikki nyanssit, jolloin käännöksestä saattaa tulla monisanainen ja usein myös epäluonteva. 5-Heinon käännös on tässä kontekstissa kyllä täysin luonteva, mutta eksotiikkaa se ei välitä, toisin kuin kolmen ensimmäisen kääntäjän vastineet.

3.3.1.2 Johtopäätelmät

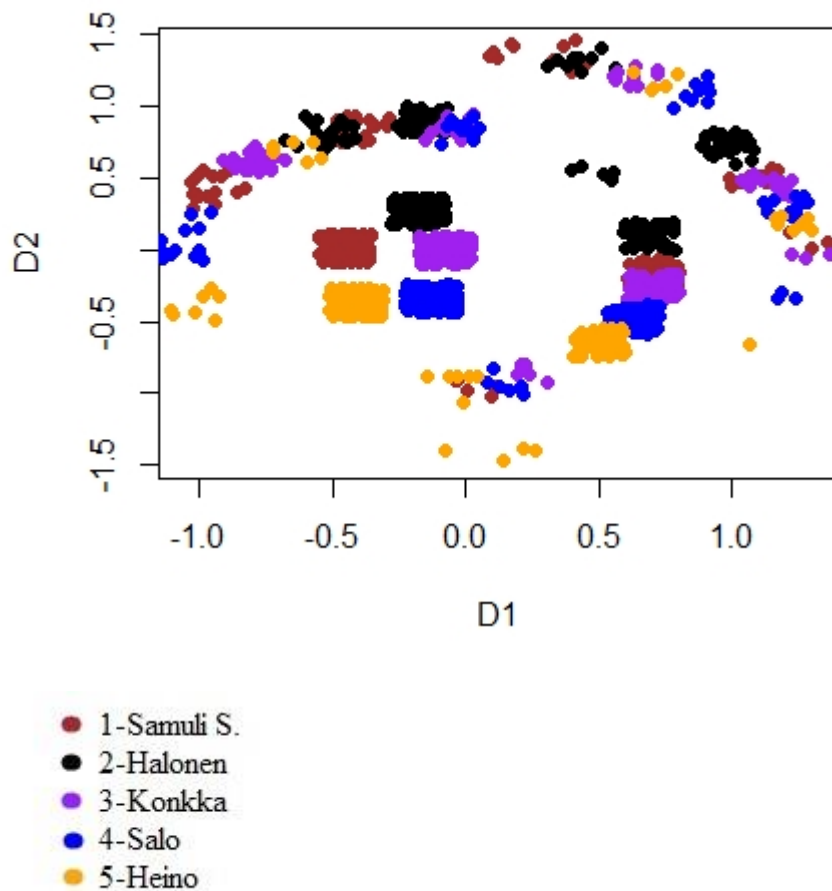
Tämän kappaleen alussa esitettyä taulukkoa tarkastelemalla vaikuttaa siltä, että kääntäjät ovat kääntäneet sanaa *ПАХ* monin eri tavoin, mikä pitää paikkansa. Esimerkkien perusteella on kuitenkin huomattavissa selkeää säännönmukaisuutta eri kääntäjien ratkaisuissa, ja erilaiset käännösvariantit ovat usein selitettävissä kontekstilla, johon tavallisesti käytetty ilmaus ei syystä tai toisesta sovi. Kuten jo aiemmin on mainittu, kolme ensimmäistä kääntäjää ovat pitäytyneet selkeästi vieraannuttavalla linjalla, ja kääntäneet pääosin lähtökielen sanaa muistuttavilla sanoilla *pan*, *pani* ja *paani*. Kahdessa uusimmassa käännöksessä suositaan käännöstä *herra*, ja kaikkein eniten sitä käyttää käännösvastineena 4-Salo. Naisista puhuttaessa sama kaava toistuu, eli kolme ensimmäistä kääntäjää käyttävät käännösvastineena eniten sanoja *panitar* ja *paanitar*, 4-Salo ja 5-Heino taas suosivat muunlaisia variantteja, kuten *neiti* ja *valtiatar*.

Sekä kotouttaville että vieraannuttaville käännösvarianteille on perusteensa. Esimerkiksi kotouttava käännösvaihtoehto *herra* kuulostaa monin paikoin luontevalta, ja se ilmaisee kunnioitusta puhuteltavaa kohtaan, mikä on tarkoituksena myös lähtötekstissä. Toisaalta lähtötekstin lukijalle sana *nan* kuulostaa eksoottiselta siinä merkityksessä, jossa se

lähtötekstissä esiintyy, sillä venäjän kielessä sitä ei tyypillisesti käytetä ilmaisemaan kohteliaisuutta, vaan se on yleinen muissa slaavilaisissa kielissä. Venäjänkielisen lähtötekstin lukija siis havaitsee, että kyseessä ei ole tavallinen venäjänkielinen sana, vaan se on vierasperäinen. Saman havainnon tekee todennäköisesti suomennoksen lukija kuullessaan esimerkiksi sanan *paani*. Siksi on perusteltua valita vieraannuttava käännösvariantti, ainakin jos haluaa, että käännöksen lukija saa mahdollisimman samanlaisen elämyksen kuin lähtötekstin lukija. Käännös ei tässä tapauksessa välttämättä ole aina täysin sujuva, mutta vieraannuttavaa käännöstä lukiessa lukijat pääsevät samalla lähemmäs myös teoksen kulttuurista ympäristöä ja tutustuvat sen kuvaaman ajan ja paikan puhuttelutyyliin, ja tästä voi saada arvokasta tietoa muiden maiden historiasta ja tavoista. Tämän sanan kohdalla eksotiikka välittyy, mikäli kääntäjä on kääntänyt sen lähtötekstiä lähellä olevalla vastineella, kuten *pan*, *pani* tai *paani*. Jos käännösvastineena on käytetty kotouttavia käännösratkaisuja, kuten *herra*, jää eksotiikka käännöksestä pois, sillä suomennoksen lukijalle ei välity samanlainen vierauden tuntu kuin lähtötekstin lukijalle.

3.3.2 KOZAK

Gogol käyttää *Taras Bulbassa* venäjänkielisen *казак*-sanana sijasta sanaa *козак*, joka edustaa sanan ukrainankielistä kirjoitusmuotoa (URS 1971, 343 s. v. *козак*). Sana tarkoittaa *kasakkaa* (UVSS 2009, 446 s. v. *казак*), ja venäjän- sekä ukrainankielisessä sanassa on vain yhden kirjaimen ero. Se kuitenkin tuo teokseen eksotiikkaa, sillä lähtötekstin lukija huomaa, että kyseessä ei ole perinteisesti venäjän kielessä käytettävä muoto. Kyseinen sana on venäläiselle lukijalle täysin ymmärrettävä, mutta poikkeaa venäläisestä kirjoituskonventiosta. Teoksessa esiintyy sanasta *козак* muodostettuja yhdyssanoja, kuten *козак-товарищ* ja *собака-козак*. Lisäksi teoksesta löytyvät kyseisestä sanasta muodostetut adjektiivimuodot *козацкый* ja *козацкий*, sekä johdannaiset *козачество*, *козачка*, *козачьи* ja *по-козацки*. Sana *KOZAK* esiintyy teoksessa yhteensä 1540 kertaa, jos lasketaan mukaan kaikki sen eri muodot. Kuvassa 2 näkyy, miten eri kääntäjien käännösvariantit sijoittuvat toisiinsa nähden:

Kuva 2. Eri kääntäjien käännösvastineet sanan KO3AK kohdalla

Kaikkien kääntäjien yleisin käännösvastine on sana *kasakka*, mistä syystä suurin osa pisteistä on samassa tiiviissä rykelmässä ja rykelmät ovat lähellä toisiaan. Kuvassa 2 on muodostunut kaksi samankaltaista rykelmäjoukkoa, minkä lisäksi niitä reunustavat pidemmät ja hajanaisemmat rykelmät. Kahden tiiviin rykelmäjoukon muodostuminen johtuu siitä, että lähtötekstissä on kaksi erilaista usein esiintyvää lähtösanaa, *козак* ja *козачиий*, joiden molempien selvästi yleisin käännösvastine on sana *kasakka*. Pitkät rykelmät ovat peräisin muista yleisistä käännösvastineista, kuten *mies*, ja sisältävät myös tapaukset, jossa sanaa ei ole käännetty laisinkaan. Selkeiden rykelmien ympärille ovat kerääntyneet myös muut käänносvariantit, kuten *kasakkatyttö*, *kasakkamainen* ja *päällikkö*.

3.3.2.1 Esimerkkejä käännöksistä

Suurimmassa osassa tapauksia sana *КОЗАК* on siis käännetty sanalla *KASAKKA*, joka onkin sen ensisijainen merkitys. *KASAKKA* välittää venäläistä eksotiikkaa, sillä se pohjautuu venäjänkieliseen sanaan *КАЗАК*, mutta ukrainalaisperäinen eksotiikka jää tällöin käännöksestä pois. Joissain tapauksissa sana *КОЗАК* on saatettu jätetty käännöksestä kokonaan pois tai se on käännetty jollakin muulla virkkeeseen sopivalla tavalla:

(12a) Сильно истомился **козак**, распух весь, лицо пожгло и опалило ему ветром;

(12b) kowin oli **mies** uupunut, pöhöttynyt ja päiwettynt. (1-Samuli S.)

(12c) Kowin oli **kasakka** uupunut, ajettunut ja kokonaan oli aurinko hänen kasvonsa polttanut. (2-Halonen)

(12d) kowin oli **mies** uupunut, pöhöttynyt ja päiwettynt. (3-Konkka)

(12e) **Hän** oli puolikuolleena väsymyksestä, tavattomasti turvonnut, ja hänen kasvoistaan oli aurinko ja tuuli polttanut nahan. (4-Salo)

(12f) **Hän** oli puolikuollut väsymyksestä, koko ruumis oli turvoksissa, aurinko ja tuuli olivat polttaneet nahan hänen kasvoistaan (5-Heino)

Ainoastaan 2-Halonen on siis tässä esimerkissä kääntänyt sanan *козак* sanalla *kasakka*, muut ovat korvanneet sen joko sanalla *mies* tai *hän*. Merkitys ei tässä tapauksessa kuitenkaan muutu, sillä käännökset viittaavat selkeästi vastikään mainittuun henkilöön, johon voidaan hyvin viitata esimerkiksi sanalla *hän*. Sana *mies* on kolmanneksi yleisin käännösvastine sanalle *КОЗАК*, ja sitä on käytetty monessa kohdassa vastineena esimerkiksi liiallisen toiston välttämiseksi. Yllä olevista esimerkeistä voi havaita, että 3-Konkka on kääntäessään tarkastellut 1-Samuli S:n käännöstä ja 5-Heino taas 4-Salon käännöstä, sillä virkkeet noudattelevat hyvin pitkälti toisiaan. Sama on havaittavissa myös seuraavista katkelmista, joissa *kasakkaan* viittaava lähtötekstin sana on useimmiten jätetty kokonaan pois:

(13a) ночью утащил из чужого куреня всю **козацкую** сбрую и заложил шинкарю.

(13b) wei näet yöllä wieraasta osastosta suitset ja satulan ja pani kapakkaan pantiksi. (1-Samuli S.)

(13c) Usein yöllä otti hän salaa vieraasta osastosta suitset ja satulan ja möi ne kapakoitsijalle. (2-Halonen)

(13d) vei yöllä näet vieraasta osastosta suitset ja satulan ja panttasi kapakoitsijalle. (3-Konkka)

(13e) eräänä yönä hän anasti vieraasta osastosta satulan ja suitset ja panttasi ne kapakoitsijalle. (4-Salo)

(13f) Kerran hän yöllä anasti vieraasta osastosta kokonaiset **kasakka**hevosen valjaat ja panttasi ne kapakoitsijalle. (5-Heino)

Sanan *козацкый* ilmeneminen lähtötekstissä on tuotu esille ainoastaan 5-Heinon käännöksessä, ja siinäkin sitä on hieman selitetty auki. Lähtötekstin ilmaisun *козацкая сбруя* voisi kääntää sananmukaisesti ilmaisulla *kasakkavaljaat*, ja tässä tapauksessa sillä viitataan kasakoiden hevosten varustukseen. 5-Heino on kääntänyt ilmauksen sananmukaisesti, ja luultavasti selventääkseen mistä valjaista on kyse, hän on lisännyt sanan *hevonen* käännökseen. Muut kääntäjät ovat puolestaan jättäneet adjektiivin *козацкый* täysin kääntämättä, ja he ovat suomentaneet sanan *сбруя* selittävällä tavalla, eli kuvanneet hevosten varusteiden osien olevan *satula ja suiset*. Suomenkielisistä ilmauksista *valjaat* sekä *satula ja suiset* saakin hieman erilaisen käsityksen, sillä sana *valjaat* liitetään usein valjakkoajeluun ja siihen liittyviin varusteisiin. Kasakat kuitenkin ratsastivat hevosen selässä, eivätkä kulkeneet valjakolla, joten se saattaa selittää sen, miksi osa kääntäjistä on halunnut kääntää sanan selittävällä tavalla *satula ja suiset*. Jos tämän ilmauksen eteen olisi vielä haluttu kääntää sana *козацкый*, ilmauksesta olisi tullut sananmukaisesti käännettynä *kasakkasatula ja -suiset*. Kääntäjät ovat ehkä ajatelleet, että kyseisen sanan kääntäminen ei ole välttämätöntä merkityksen välittymisen kannalta. Sen lisääminen olisi kuitenkin tuonut käännökseen pienen lisämerkityksen, sillä ilmaisu *kasakkasatula ja -suiset* viittaa siihen, että kyseiset esineet poikkeavat jollain tapaa tavanomaisista satuloista ja suitsista. Suurta merkitystä sanan kääntämättä jättämisellä ei siis ole, mutta joskus pienetkin yksityiskohdat saattavat vaikuttaa lukijan tekstistä saamaan kuvaan. Myös sanan kääntäminen *valjaiksi* vaikuttaa siihen, minkälaisia varusteita lukija mielessään kuvittelee. Tässä tapauksessa sananmukainen käännös vie suomennoksen lukijan ajatuksen ehkä hieman vääränlaisiin varusteisiin, joten siltä kannalta katsottuna käännöksen *satula ja suiset* voidaan katsoa olevan hieman *valjaita* täsmällisempi.

3.3.2.1 Sanan *козачок* käännösvastineet

Ukrainalaista tanssia kuvaavan sanan *козачок* kohdalla kääntäjät ovat päätyneet kolmeen erilaiseen ratkaisuun:

(14a) Толпа чем далее росла; к танцующим приставали другие, и нельзя было видеть без внутреннего движения, как вся толпа отдирала танец самый вольный, самый бешеный, какой только видел когда-либо мир, и который, по своим мощным изобретателям, понес название **козачка**.

(14b) Joukko kasvoi kasvamistaan; tanssiin yhtyi muita, ja mahdoton oli ilman sisällistä liikutusta nähdä, kuinka kaiken otti valtoihinsa tuo tanssi, vapain, huimin, mitä maailmassa on nähty ja joka uljaatten keksijänsä jälkeen on saanut nimekseen **kasatshok*** (***Samaa kuin pikku kasakka**) (1-Samuli S)

(14c) Väkijoukko kasvoi. Tanssiin liittyi yhä useampia, ja mahdotonta oli liikutuksesta katsella, miten tuo hyppy tempasi kaikki mukaansa. Se oli maailman huiminta, hurjapäisintä karkeloa ja sitä nimitettiin uljaatten keksijänsä mukaan ”**kasakkalaiseksi**”. (2-Halonen)

(14d) Joukko kasvoi kasvamistaan; tanssiin yhtyi muita, ja oli mahdotonta katsoa innoittumatta, miten kaiken otti valtoihinsa tuo tanssi, vapain ja villein, mitä maailmassa on nähty, joka uljaatten keksijöittensä mukaan onkin saanut nimen **kasakantanssi**. (3-Konkka)

(14e) Tanssiin liittyi uusia, ja oli mahdotonta tunteettomana katsella, kuinka kaikki tempautuivat mukaan tähän vapaimpaan ja villeimpään tanssiin, mitä maailma on koskaan nähnyt ja jota väkeväveristen keksijänsä mukaan nimitetään **kasakkatanssiksi**. (4-Salo)

(14f) Väkijoukko kasvoi, tanssijoihin yhtyi uusia ja oli aivan mahdotonta tunteettomana katsella, miten kaikki tempautuivat mukaan tuohon tanssiin, vapaimpaan ja villeimpään, mikä koskaan on nähnyt päivänvalon, ja jota rivakoiden keksijänsä mukaan nimitetään **kasakkatanssiksi**. (5-Heino)

1-Samuli S. on päätenyt vieraannuttavaan käännöseen *kasatshok*, mutta lisännyt sanan merkitystä avaavan selityksen sanan perään. Hän ei siis oikeastaan ole lainkaan kääntänyt sanaa, vaan pelkästään translitteroinut sen, tosin venäläisen kirjoitusasun (*казачок*) mukaan. Joka tapauksessa, suomenkieliselle lukijalle välittyy eksotiikkaa, vaikka se ikään kuin kiertääkin venäjän kielen kautta. 1-Samuli S. on nähnyt tarpeelliseksi lisätä sanan perään myös selityksen, jossa hän kertoo lukijalle sanan varsinaisen merkityksen *pikku kasakka*. Kyseinen tieto lisää myös lukijan kieli- ja kulttuuritietoutta, kun he saavat selityksen avulla selville sen, mitä tanssin nimi todellisuudessa tarkoittaa. Myös 2-Halonen on päätenyt luovaan ratkaisuun, kun on kääntänyt sanan lainausmerkkien sisällä olevalla ilmaisulla ”*kasakkalainen*”. Hän ei ole halunnut 1-Samuli S:n mallin mukaisesti translitteroida sanaa, vaan on päätenyt suomentamaan sen. Käännös ei ole sananmukainen, sillä lähtökielen sana *козачок* ei ole adjektiivi kuten 2-Halosen suomennos, eikä suomennoksesta käy ilmi sanan todellinen merkitys, eli *pikku kasakka*. Ajatus siitä, että tanssi on kasakoiden kehittämä, välittyy kuitenkin käännöksestä: koska kasakat ovat kehittäneet kyseisen tanssin, on

mahdollista sanoa, että se on heidän mukaansa nimetty ”kasakkalaiseksi”. Ilmaisui ei kuitenkaan ole suomen kielessä vakiintunut, ja lainausmerkkien käyttö käännöksessä viittaa siihen siitä, että kyseessä on kääntäjän oma muunnos, mutta käännöksen lukija ei kuitenkaan voi tietää, ettei sanaa *козачок* ole lähtötekstissä kirjoitettu lainausmerkkien sisään. Käännös voi olla hieman harhaanjohtava, sillä lukija ei pysty löytämään lisätietoa kyseisestä tanssista suomennoksen ”kasakkalainen” perusteella, koska kyseistä sanaa ei ole suomen kielessä, eikä ilmaisu pohjautu myöskään lähtökielen sanaan.

Myöhemmät kääntäjät ovat käyttäneet suhteellisen selkeää käännösvaihtoehtoa *kasakantanssi* tai *kasakkatanssi*, jotka välittävät tekstin tiedon yleisluontoisesti suomennoksen lukijalle. Kyseisissä käännöksissä tanssin varsinaisesta nimestä on siis tehty yleisnimi, ja käännös on suomeksi varsin toimiva, sillä esimerkiksi kysymys ”Oletko koskaan nähnyt kasakkatanssia?” on täysin ymmärrettävä. Kasakoilla on kuitenkin myös muita kansallistansseja kuin *козачок*, joten siltä kantilta tämän yhden tanssilajin kutsuminen *kasakkatanssiksi* hälventää sitä tosiasiaa, että on olemassa myös muunlaisia kasakkatansseja, joilla puolestaan on omat nimityksensä. Yleistys toimii siis lukijalle, joka ei tunne kasakkatansseja, mutta jos lukija tietää niistä enemmän, saattaa käännös olla turhan lavea. Kääntäjän tulee kääntäessään kuitenkin aina arvioida, mikä on käännöksen kohderyhmä, ja millaisia tietoja potentiaalisella lukijalla käsiteltävistä asioista entuudestaan on. *Taras Bulban* suomennosta voi oletetusti lukea kuka tahansa suomalainen tai suomen kieltä osaava, joten kääntäjä ei voi olettaa, että lukijoilla olisi lähtökohtaisesti paljon ennakkotietoja Ukrainan historiasta tai kulttuurista. Tällaisissa tapauksissa sanan korvaaminen yläkäsitteellä voi olla toimiva ratkaisu, sillä kulttuuria entuudestaan tuntemattomalle lukijalle ilmaisu *kasakkatanssi* kertoo todennäköisesti enemmän kuin esimerkiksi käännös *kasatshok*. 1-Samuli S:n translitteroitu versio on sikäli onnistunein, että se välittää tanssilajin oikean nimen, joka siis erottaa sen muista kasakkatansseista. Muidenkin kääntäjien käännösratkaisut ovat ymmärrettäviä ja toimivat myös ilman erillistä selitystä. Samuli S:n lisäämä selitys ei ole lukijan kannalta välttämätön, sillä se kertoo vain lähtökielen sanan kirjaimellisen merkityksen, ja tämä ei käy ilmi missään muussakaan käännösratkaisussa. Selitys on siis tässä tapauksessa lukijan kieli- ja kulttuurikompetenssia lisäävä huomautus, mutta ei pakollinen tekstin ymmärrettävyyden kannalta, sillä käännös *kasatshok* voisi toimia myös ilman selitystä. Se on huomattavasti vieraannuttavampi käännösratkaisu kuin mikään muiden kääntäjien tekemistä valinnoista, mutta ei kuitenkaan täysin välitä ukrainalaista eksotiikkaa, koska 1-Samuli S on päätynyt

translitteroimaan sanan ukrainalaisen kirjoitusasun *козачок* sijaan sanan venäläisen kirjoitusasun *казачок* pohjalta, mikä hälventää sitä ukrainalaisperäistä eksotiikkaa, jonka lähtötekstin lukija lukiessaan kohtaa.

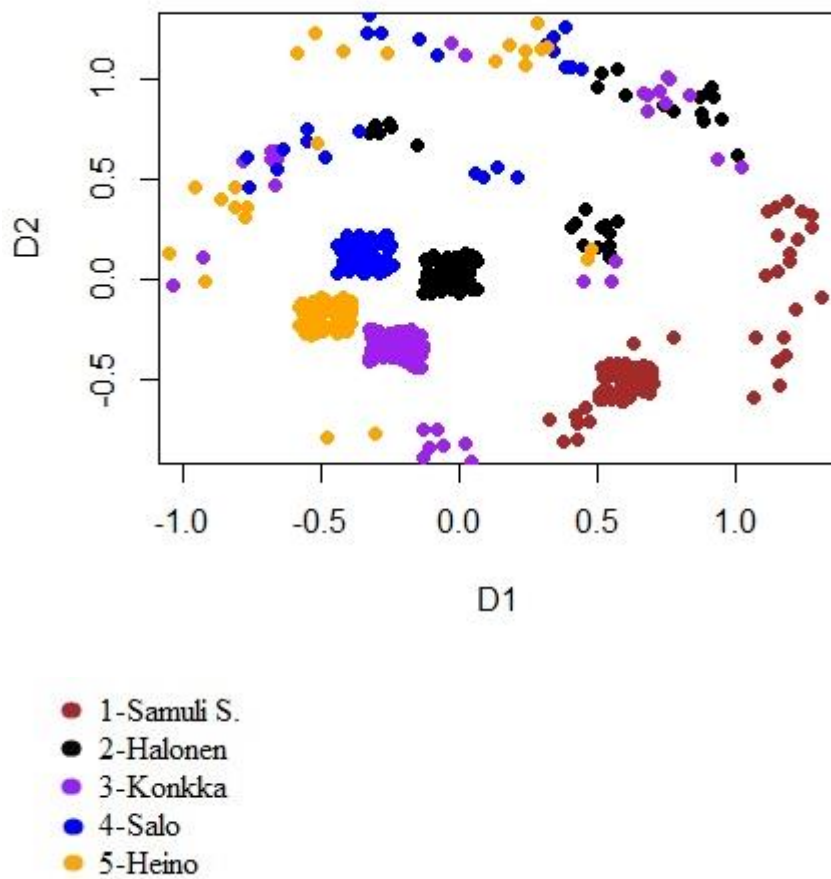
3.3.2.2 Johtopäätelmät

Kääntäjät ovat pääosin pyrkineet kääntämään sanan *KO3AK* suomenkielisellä vastineella *KASAKKA*, joka ei varsinaisesti ole kotouttava eikä vieraannuttavakaan käännös. Suomenkielisestä sanasta ei välity samanlaista eksotiikkaa kuin lähtökielen sanasta, mutta se ei tässä tapauksessa ole edes mahdollista kielellisistä eroista johtuen. Käännösvastineen *kasakka* lisäksi yksittäisiä käännösvaihtoehtoja löytyy useita, ja niiden avulla kääntäjät ovat rikastaneet käännöksensä kieltä. Joissain kohdissa sana *козак* on suomennettu esimerkiksi sanoilla *nukkuja*, *matkamies*, *poika*, *päällikkö*, *ruumis*, *toveri*, *ukko*, *vartija* ja *veli*. Tietyissä konteksteissa kääntäjät voivat siis keksiä erilaisia kyseiseen lauseeseen sopivia käännösvariantteja, eikä sanasanainen käännös ole aina välttämättä se paras. Kaikissa kohdissa varioiminen ei ole mahdollista tai kannattavaa, mutta jos kääntäjä kääntää jonkin useita kertoja esiintyvän sanan aina samalla suomenkielisellä vastineella, on vaarana kielen monotonisuus. Samasta syystä johtuen kääntäjät jättävät joskus sanoja myös kääntämättä, sillä jonkin sanan jatkuva toistaminen voi toimia lähtökielen rakenteissa, mutta tulokielessä se saattaa kuulostaa jopa häiritsevältä. Sanan *KO3AK* kohdalla kääntäjät ovat kuitenkin pyrkineet kääntämään sen mahdollisimman sanasanaisesti, sillä yli 80 % käännöksistä sisältää jossain muodossa sanan *kasakka*, eli variointia tuskin tässä tapauksessa on ainakaan liikaa. On kuitenkin todettava, että lähtötekstin ja käännöksen lukijoilla on erilainen lukukokemus, sillä sana *KO3AK* esiintyy tähän tutkimukseen valituista eksotismeista kaikkein useimmin: sanan suhteellinen frekvenssi on jopa 8,33 %. Venäjänkielisen lähtötekstin lukija siis törmää tähän ukrainalaisperäiseen eksotismiin jatkuvasti, suomennoksen lukija taas venäläisperäiseksi eksotismiksi luokiteltavaan *KASAKKAAN*, joka ei välitä ukrainalaista eksotiikkaa.

3.3.3 ЖИД

UVSS (2009, 326 s. v. жид) antaa sanalle *жид* kaksi eri merkitystä: ”1. *puhek vanh juutalainen* 2. *kark jut(s)ku*.” Kyseinen sana esiintyy sekä venäjän että ukrainan kielessä, mutta nykyään ainakin venäjän kielessä sitä käytetään ainoastaan loukkaamistarkoituksissa.

Gogolin aikoihin sana *жид* oli vielä yleisesti käytössä Venäjällä juutalaisista puhuttaessa, mutta myöhemmin se alkoi saada yhä negatiivisempia konnotaatioita ja sen käytöstä luovuttiin 1900-luvun alussa (Ležava 2009). Joka tapauksessa, teoksessa juutalaisiin suhtaudutaan hyvin negatiivisesti, joten sanan kääntäminen haukkumasanalla ei varmastikaan osu kovin kauas kirjailijan tarkoitusperistä. *Taras Bulbassa* sana *жид* esiintyy perusmuodon lisäksi johdannaisina *жиденок*, *жидова*, *жидовка*, ja *жидок* sekä adjektiivina *жидовский* ja yhdyssanana *арендатор-жид*. Kaikki muodot yhteen laskettuna sana esiintyy tekstissä 475 kertaa.

Kuva 3. Eri kääntäjien käännösvastineet sanan *ЖИД* kohdalla

Sana *juutalainen* on sanalle *жид* selkeästi yleisin käännösvastine, sillä se on käännösvastineena yhteensä 373 kertaa, minkä lisäksi se esiintyy myös erilaisissa sanayhdistelmissä, kuten *juutalaislapsi*, *juutalaisjoukko* ja *juutalaisakka*. Kuvan 3 selkeät

rykelmät ovat muodostuneet nimenomaan käännöksistä *juutalainen*. 1-Samuli S:n käännöksessä sana *juutalainen* on kirjoitettu aina isolla alkukirjaimella (Juutalainen), mistä syystä hän on kuvassa 3 muista kääntäjistä erillään, sillä muut kääntäjät ovat käyttäneet pientä alkukirjainta. Ison alkukirjaimen käyttö voi johtua siitä, että Samuli S:n käännöksen aikoihin suomen kieli ei ollut vielä kovin vakiintunut, ja silloin kääntäjä saattoi helposti ottaa vaikutteita muista kielistä, joista monissa esimerkiksi kansallisuussanat kirjoitetaan isolla alkukirjaimella. Myöhemmin suomen kieleen on kuitenkin vakiintunut tapa kirjoittaa kansallisuutta ja uskontoa kuvaavat sanat pienellä alkukirjaimella, ja tätä sääntöä myöhemmät kääntäjät ovat noudattaneet. Rykelmien ympärillä olevat yksittäiset pisteet kuvaavat muita käännösvastineita, kuten sanoja *vaimo*, *hän* tai *juutalaisnainen*.

Gogolia on *Taras Bulban* ja muidenkin hänen teostensa perusteella kutsuttu juutalaisvastaiseksi. David Zaslavskij kirjoittaa artikkelissaan ”Еврей в русской литературе” (1923) Gogolin ja muidenkin suurten venäläisten kirjailijoiden juutalaisvastaisuudesta ja toteaa, että Gogol oli yksi ensimmäisiä venäläisiä kirjailijoita, joka ylipäänsä mainitsi juutalaiset teoksissaan. Vielä 1800-luvun alkupuolella juutalaisten kuvausta pidettiin ulkomaalaisena elementtinä, joilla ei juurikaan ollut sijaa venäläisessä kirjallisuudessa. Gogol toi venäläiseen kirjallisuuteen mukanaan tietoa ukrainalaisesta elämänmenosta, ja siihen kuului myös silloisella Vähä-Venäjällä asuvien juutalaisten mukanaolo. Gogol kuvaa lähes kaikissa teoksissaan kauppiaina, vakoojina tai salakuljettajina toimivia juutalaisia, jotka toimivat yleensä jossain tarinan taustalla, ikään kuin pakollisena yksityiskohtana. Zaslavskij kuvaa Gogolin teosten juutalaisten olevan karikatyyrejä, joiden olemus on osittain liioiteltua ja valheellista, mutta jotka eivät kuitenkaan ole täysin päästä keksittyjä, vaan joiden pohjalla on myös jotain totuuteen perustuvaa. Hän mainitsee esimerkkinä *Taras Bulbassa* esiintyvän juutalaishahmon Jankelin, jonka ominaisuudet heijastelevat totuutta historiallisista Ukrainan juutalaisista. Zaslavskin mukaan totuuden siemen piilee esimerkiksi siinä, että Zaporozhen juutalaiset usein Jankelin tapaan väittivät, ettei heillä ole mitään yhteistä muiden Ukrainan juutalaisten kanssa. (Zaslavskij 1923.) Joka tapauksessa, Gogolin teoksista on huomattavissa, että hänen asenteensa juutalaisia kohtaan ei ollut suopea. Zaslavskij (1923) kuitenkin mainitsee, että Gogolin juutalaisvastaisuus tuskin oli tietoista vihamielisyyden levittämistä, vaan kyse oli kulttuurisesta ilmapiiristä, joka piti normaalina ja sallittuna juutalaisille naureskelua.

3.3.3.1 Esimerkkejä käännöksistä

Seuraavat esimerkit kuvastavat sitä, millä tapaa teoksessa suhtaudutaan juutalaisiin:

- (15a) ”Не дождетесь, проклятые **жиды**”
- (15b) ”Sitä saatte odottaa, **koirat!**” (1-Samuli S.)
- (15c) ”Älkää sitä odottako, kirotut **juutalaiset!**” (2-Halonen)
- (15d) ”Sitä saatte odottaa, senkin **korvennettavat!**” (3-Konkka)
- (15e) ”Sitä saatte odottaa, kirotut **koirat!**” (4-Salo)
- (15f) ”Sitä saatte odottaa, kirotut **juutalaiset!**” (5-Heino)

Lähtötekstin virkkeessä sanan *жид* eteen on lisätty adjektiivi *проклятый*, joka voitaisiin sananmukaisesti suomentaa esimerkiksi sanalla *kirottu* (UVSS 2009, 1098 s. v. проклятие). 1-Samuli S. sekä 4-Salo ovat käyttäneet haukkumasanana ilmausta *koirat*, jonka eteen 4-Salo on käännöksessään lisännyt vielä adjektiivin *kirotut*. *Kielitoimiston sanakirjan* (Grönros, Haapanen, Heinonen, Joki, Nuutinen & Vilkamaa-Viitala 2006, 570 s. v. koira) mukaan sanaa *koira* voidaan käyttää haukkumasanana, ja vaikka kyseinen sana ei arkikielessä herättäisikään minkäänlaisia negatiivisia mielleyhtymiä, niin tässä kontekstissa se kuulostaa halveksuvalta. 2-Halonen sekä 5-Heino ovat päätyneet suhteellisen sananmukaiseen suomennokseen *kirotut juutalaiset*, 3-Konkka taas on päätenyt ratkaisuun *senkin korvennettavat*, joka ei ole lähtötekstille uskollinen yhtään sen enempää kuin ilmaisu *koirat*. Kuitenkin näistä kahdesta sanasta välittyy halveksunta vähintään yhtä voimakkaasti, ellei enemmän, kuin lähtötekstille uskollisesta versiosta. Ainakin nykypäivänä lähtötekstin lukijasta ilmaisu *проклятые жиды* kuulostaa todennäköisesti hyvin halveeraavalta, sillä siinä on peräkkäin sekä halventava adjektiivi että halventava substantiivi. Suomeksi sana *juutalainen* ei ole halventava, vaan neutraali sana, joten sen takia sananmukaisen käännöksen herättämä reaktio voi tuntua suomennoksen lukijasta lievemältä kuin lähtötekstin lukijasta. Kääntäjät eivät kuitenkaan ole juurikaan lähteneet keksimään suomenkielisiä halveeraavia variantteja, vaan ovat joko kääntäneet sanan neutraalisti *juutalaiseksi* ja kääntäneet adjektiivin halveeravasti, kuten lähtötekstissä, tai sitten ovat keksineet muunlaisia haukkumasanonoja, kuten *koira* tai *korvennettava*. Tärkeintä on, että käännöksen lukija saa samanlaisen lukukokemuksen kuin lähtötekstin lukija, ja mielestäni tämän esimerkin kohdalla se toteutuu kaikkien käännösratkaisujen kohdalla.

Toinen mielenkiintoinen esimerkkitapaus liittyy eräässä virkkeessä esiintyvän sanan *жидовка* käännöksiin. Kyseinen sana tarkoittaa naissukupuolista juutalaista, ja lähtötekstissä se esiintyy esimerkiksi seuraavassa virkkeessä:

(16a) достал какую-то знающую **жидовку**, которая месяц поила его разными снадобьями

(16b) Löytyi joku taitawa **Juutalais-eukko**, joka kuukauden päivät juotti sairaalle keitoksiaan (1-Samuli S.)

(16c) Hän sai käsiinsä jonkun tietäjän, **juutalaisakan**, joka kuukauden päivät juotti sairaalle rohtojaan (2-Halonen)

(16d) löysi erään taidokkaan **juutalaiseukonkin**, joka kuukauden päivät juotti sairaalle keitoksiaan (3-Konkka)

(16e) Hän löysi jonkun lääkitystaitoisen **juutalaisnaisen**, joka kuukauden ajan juotti hänelle erilaisia rohtoja (4-Salo)

(16f) Hän löysi myös erään lääkitystaitoisen **juutalaisnaisen**, joka kuukauden ajan juotti sairaalle erilaisia rohtoja (5-Heino)

Katkelmista on jälleen kerran nähtävissä, että 3-Konkka seuraa 1-Samuli S:n käännöstyyliä ja 5-Heino taas 4-Salon käännöstyyliä. Ilmaisuihin *знающая жидовка* tarkoittaa sananmukaisesti tietävää juutalaista, tosin venäjänkielisestä sanasta käy ilmi lisäksi se, että kyseessä on nimenomaan naissukupuolinen juutalainen. 5-Heinon ja 4-Salon suomennos *juutalaisnainen* on suhteellisen neutraali, mitä venäjänkielinen sana *жидовка* puolestaan ei ole. Siksi suomennokset *juutalaiseukko* tai *juutalaisakka* ovat perusteltuja, sillä niistä välittyy lähtötekstin ilmaisema halveeraava sävy juutalaisia kohtaan. Adjektiivin *знающий* kääntäminen on tässä kontekstissa tuottanut myös useita erilaisia käännöksiä. Lähtötekstissä kuvaillaan siis naista, joka on jonkinlainen parantaja. 1-Samuli S. on kääntänyt sanan adjektiivilla *taitawa*, 3-Konkka adjektiivilla *taidokas*, 2-Halonen taas substantiivilla *tietäjä*. 4-Salo ja 5-Heino ovat päätyneet selittävään adjektiiviin *lääkitystaitoinen*, joka kuvaa naisen taitoja hieman tarkemmin kuin muut käännökset. Jos kuitenkin verrataan esimerkiksi 2-Halosen ja 5-Heinon käännöksiä, on huomattavissa aika suuriakin merkityseroja:

(17a) Hän **sai käsiinsä jonkun tietäjän, juutalaisakan**, joka kuukauden päivät juotti sairaalle **rohtojaan** (2-Halonen)

(17b) Hän **löysi myös erään lääkitystaitoisen juutalaisnaisen**, joka kuukauden ajan juotti sairaalle **erilaisia rohtoja** (5-Heino)

Ensinnäkin, ilmaisut *saada käsiinsä* ja *löytää* poikkeavat toisistaan siten, että ensimmäinen ilmaus on voimakkaampi kuin neutraali *löytää*. Erityisesti tässä kontekstissa ilmaisu *saada käsiinsä* voidaan tulkita niin, että henkilö on pakottanut toisen tulemaan ja parantamaan

sairaana. Ilmaisuun *hän löysi* ei kuitenkaan tule niin voimakkaasti assosiaatiota pakottamisesta, vaan enneminkin *löytämiseen* liittyy jonkinlaisen ”hyvän tuurin” assosiaatio. Myös ilmaisut *jonkun* ja *erään* herättävät erilaisia assosiaatioita. Jos sanotaan, että ”hän sai käsiinsä *jonkun* tietäjän, juutalaisakan”, tulee puhujan halveksuva asenne esiin. Ilmaisuihin *jonkun* viittaa siihen, että kyseessä ei ole kukaan mainittava henkilö, vaan pelkästään *joku*. Sana *eräs* on puolestaan jo paljon neutraalimpi, eikä välitä informaatiota puhujan asenteesta. Myös ilmaisu *tietäjä, juutalaisakka* on paljon voimakkaampi kuin *lääkitystaitoinen juutalaisnainen*, joka on hyvinkin korrekti ilmaus. Ensinnäkin, sana *tietäjä* voi herättää jonkinlaisia magiaan tai noituuteen liittyviä assosiaatioita, kun taas sana *lääkitystaitoinen* kuvailee vain henkilön kyvykkyyttä lääkkeiden antoon. Toisekseen, myös sanat *akka* ja *nainen* herättävät täysin erilaisia assosiaatioita, edellisen ollessa haukkumasana ja jälkimmäisen ollessa neutraali ilmaus. Myös edellä mainittujen käännösten loppupuolista voidaan havaita puhujan asenteesta kertovat ilmaukset, kun 2-Halonen kuvaa naisen juottaneen sairaalle *rohtojaan*, 5-Heino taas kuvaa naisen juottaneen sairaalle *erilaisia rohtoja*. Ilmaisun *rohtojaan* voidaan tulkita sisältävän jonkinasteista halveksuntaa, sillä siitä välittyy välinpitämättömyys siihen, mitä rohtoja sairaalle on annettu. Ilmaisuihin *erilaisia rohtoja* ei puolestaan tuota halveksuvia assosiaatioita, vaan on tässäkin tapauksessa neutraali. Kyseisten esimerkkien perusteella voidaan todeta, että 2-Halonen on ainakin kyseisen virkkeen kääntämisessä selkeästi pyrkinyt välittämään puhujan juutalaisia kohtaan kokemansa halveksunnan, 5-Heino taas käyttää neutraalimpaa ilmaisutapaa. Molemmat käännöstävät ovat perusteltavissa, sillä lähtötekstiä voi tulkita joko neutraalisti tai halveeraavasti. Tämä katkelma onkin hyvä esimerkki siitä, miten eri kääntäjät voivat päätyä kääntämään saman katkelman hyvin eri tavoin, ja kuinka erilaiset sanavalinnat herättävät myös lukijoissa erilaisia assosiaatioita.

Eräässä lähtötekstin kohdassa kirotaan juutalaisia seuraavalla tavalla:

- (18a) ”Каков чортов **жид!**”
- (18b) ”Katso **pahusta!**” (1-Samuli S.)
- (18c) ”Katsopas sitä **vietävää!**” (2-Halonen)
- (18d) ”Katsopas **pirulaista!**” (3-Konkka)
- (18e) ”Onpa tosi **juutalainen!**” (4-Salo)
- (18f) Onpas piru **juutalaiseksikin** (5-Heino)

Lähtötekstissä esiintyvä ilmaus *чорм* lasketaan myös eksotismiksi, sillä venäjän kielessä vastaava sana kirjoitetaan perinteisesti kirjaimen *ѣ* kanssa (*чѣpm*), ukrainan kielessä

puolestaan käytetään versiota *чорт*. UVSS:n (2009, 1540 s. v. чертов) mukaan ilmaisu *чёртов* voidaan suomentaa muun muassa seuraavilla tavoilla: ”1. pirun, 2. ark. pirun, pahuksen, hiton.” 5-Heino on kääntänyt ilmauksen lähtötekstille uskollisesti, sillä siihen sisältyvät sanat *piru* ja *juutalainen*. 3-Konkka on myös sisällyttänyt sanan *piru* käännökseensä *pirulainen*, mutta jättänyt sanan *juutalainen* kokonaan pois. 1-Samuli-S. on käyttänyt sanaa *pahus*, 2-Halonen taas sanaa *vietävä*. 4-Salon käännöksestä *pirun* merkitys on jäänyt kokonaan pois, kun hän on kääntänyt ilmaisun *tosi juutalaiseksi*. Tässä tapauksessa siis itse sana *juutalainen* toimii haukkumasanana, ja sitä edeltävä ilmaus *tosi* korostaa sitä, että juutalaisuus ei ole puhujan mukaan toivottava asia. Myös toisessa lähtötekstin katkelmassa esiintyy sama ilmaisu *чортъ жидъ*, ja tässä kohdassa kääntäjät ovat päätyneet voimakkaampiin sanallisiin ratkaisuihin kuin edeltävässä esimerkkikatkelmassa:

- (19a) ”Врешь, **чортъ жидъ**”
- (19b) ”Valehtelet, **konna!**” (1-Samuli S.)
- (19c) ”Valehtelet, **kirottu juutalainen!**” (2-Halonen)
- (19d) Valehtelet, **saatanan jutku!** (3-Konkka)
- (19e) ”Valehtelet, **kirottu juutalainen!**” (4-Salo)
- (19f) Valehtelet, **saatanan juutalainen!** (5-Heino)

Samakin kääntäjä voi päätyä kääntämään jonkin lähtötekstissä useasti esiintyvän ilmaisun eri tavoin eri konteksteissa, ja juuri tällaisissa ilmauksissa, joille ei ole vakiintunutta suomennosta, kääntäjän oma luovuus pääsee oikeuksiinsa. Kiro- ja haukkumasanojen kääntäminen toiselle kielelle voi olla haastavaa, kun kaikissa kielissä on niille omat ilmaisunsa ja aina sananmukainen kääntäminen ei välitä sitä, mitä lähtötekstissä halutaan sanoa. Tässäkin tapauksessa kaikki kääntäjät ovat päätyneet eri kohdissa erilaisiin ratkaisuihin, eikä kukaan kääntäjistä ole kääntänyt kyseistä ilmausta kahta kertaa samalla tavalla. Jokainen käänнос on omalla tavallaan toimiva, ja kaikista välittyy halveksunta loukkauksen kohteena olevaa henkilöä kohtaan, oli käänнос sitten sananmukainen tai mukailtu ratkaisu.

3.3.3.2 Johtopäätelmät

Sana *ЖИД* on suomennoksissa käännetty pääasiassa sanalla *juutalainen*, ja se onkin lähtökielen sanan pääasiallinen merkitys, vaikka sitä käytetään erityisesti nykypäivänä

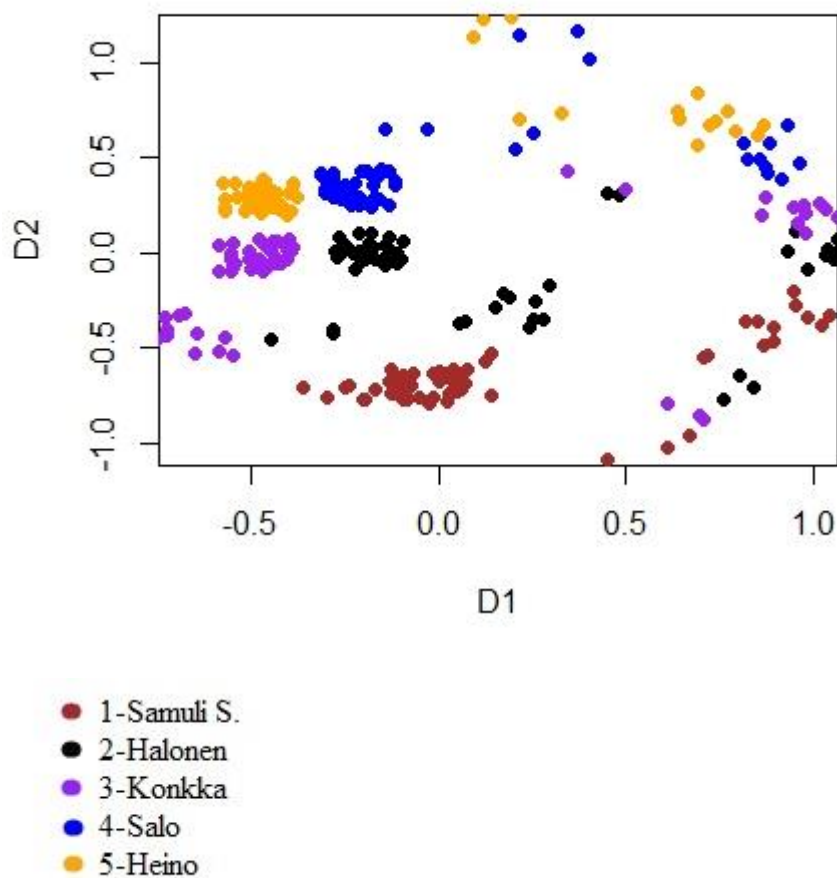
ainoastaan haukkumasanana. Suomen kielessä ei ole sellaista yksittäistä sanaa, joka sisältäisi samoja assosiaatioita kuin sana ЖИД, mutta muutama yritys käännösten joukosta löytyi: 3-Konkka on kerran suomentanut sanan жуд sanalla *jutku*, 4-Salo taas sanalla *semiitti*, ja ne molemmat ovat yrityksiä ilmaista lähtökielen sana niin, että käännöksen lukijalle välittyisi samankaltainen tunnelma kuin lähtötekstin lukijalle. Muissa tapauksissa, joissa kääntäjät ovat halunneet välittää sanan halveeraavaa merkitystä, sanan *juutalainen* lisäksi on lisätty jokin halventava sana (esimerkiksi *juutalainen roskajoukko*, *juutalaiseukko*, *wouraaaja-Juutalainen*) tai sana on korvattu jollakin suomenkielisellä haukkumasanalla (esimerkiksi *pirulainen*, *konna*, *vietävä*), joka ei itsessään sisällä informaatiota juutalaisuudesta, mutta jonka kohteen voi yleensä lauseyhteydestä päätellä. Jos tarkastellaan sanan ЖИД käännöksiä konteksteista irrallaan, voidaan todeta, että eksotiikka ei välity laisinkaan esimerkiksi sanan жуд käännöksessä *juutalainen* tai sanan жудовка käännöksessä *vaimo*. Lauseyhteyksistä käy kuitenkin hyvin selvästi ilmi puhujien halveeraava suhtautuminen juutalaisiin, joten siltä kantilta katsottuna käännöksen lukija saa lukiessaan saman vaikutelman kuin lähtötekstin lukija. Kaikki kääntäjät ovat päätyneet useissa yllä esitetyissä esimerkeissä monipuolisiin ja omalaatuisiin ratkaisuihin, eikä kukaan näytä tiiviisti seuranneen edellisen kääntäjän ilmaisuja. Nimenomaan haukkumasanojen kohdalla kääntäjä pääsee käyttämään luovuuttaan keksiessään sopivia kohdekielisiä vastineita, mikä on havaittavissa myös tämän sanan esimerkkikatkelmissa.

Kääntäjien olisi ollut mahdollista myös yrittää kääntää sanaa vieraannuttavalla tavalla pysymällä lähellä lähtötekstin mallia esimerkiksi translitteroimalla, jolloin käännösvastine olisi ollut ŽID. Tämä olisi ehkä särähtänyt suomennoksen lukijan korvaan, mutta toisaalta informaatio juutalaisuudesta ei välity translitteroidun version kohdalla suomennoksen lukijalle samalla tavoin kuin lähtötekstin lukijalle. Sanoisin, että 3-Konkan käännös *jutku* ja 4-Salon käännös *semiitti* ovat siinä mielessä onnistuneita, että ne särähtävät suomennoksen lukijan korvaan ja ovat silti ymmärrettävissä juutalaisiin viittaviksi haukkumasanoiksi. Jostain syystä kääntäjät ovat käyttäneet näitä sanoja vain kerran ja päätyneet muissa tapauksissa neutraaliin varianttiin *juutalainen*, mistä eksotiikka ei oikeastaan välity, sillä sen lähtösanana voisi olettaa olevan neutraalin sanan *espey*. Haastavinta tämän sanan analysoinnin kohdalla on se, että sen merkitys on muuttunut lähtötekstin ajoista nykypäivään tullessa suhteellisen neutraalista äärimmäisen loukkaavaan. Jos ajatellaan teoksen aikalaislukijoita, sana ЖИД ei välttämättä särähtänyt heidän korvaansa yhtä pahasti kuin nykypäivänä, mikä puoltaa myös

sanan kääntämistä neutraaliksi *juutalaiseksi*. Nykyään sanaa *ЖИД* taas käytetään haukkumasanana, joten sen kääntäminen neutraalisti pudottaa paljon informaatiota pois lähtötekstistä. Sanaa *ЖИД* voidaan verrata esimerkiksi sanaan *neekeri*, joka on aikoinaan ollut käytössä neutraalissa merkityksessä, mutta jota nykyään pidetään haukkumasanana (ks. esim. Rastas 2007). Jos kuvitteellisesti oltaisiin kääntämässä venäjäksi sellaista suomenkielistä teosta, jonka ilmestymisaikana sana *neekeri* olisi ollut puhekielessä neutraali, mutta teoksessa suhtauduttaisiin *neekereihin* kuitenkin vihamielisesti, tulisiko kääntäjän kääntää sana neutraalisti esimerkiksi *tummaihoiseksi* vai halveeraavasti esimerkiksi juurikin *neekeriksi*? Molemmilla vaihtoehdoilla on varmasti kannattajansa, mutta mielestäni sanan *ЖИД* kääntäminen neutraalisti *juutalaiseksi* ei välitä sitä eksotiikkaa, jonka lähtötekstin lukija huomaa. En silti väitä, että kääntäjät ovat epäonnistuneet tämän sanan kääntämisessä, sillä heidän käännöksistään välittyy muilla tavoin selkeästi teoksen henkilöhahmojen asenne juutalaisia kohtaan, minkä myötä käännöksen lukija saa heistä samanlaisen vaikutelman kuin lähtötekstin lukija.

3.3.4 ЛЯХ

Sana *лях* tarkoittaa sananmukaisesti *puolalaista*, mutta nykyään sitä ei juurikaan venäjän kielessä käytetä, vaan puolalaisista puhuttaessa käytetään sanaa *поляк* (ks. esim. Vasmer 1986b, 553 s. v. *лях*). Samalla tavoin kuin sanan *ЖИД* tapauksessa, sanaa *лях* ei Gogolin aikana käytetty haukkumasanana, mutta nykyisin sillä on negatiivinen konnotaatio. Puolalaiset ovat *Taras Bulbassa* vihollisia, mistä syystä heistä puhutaan teoksessa hyvin negatiiviseen sävyyn, samoin kuin juutalaisistakin. Lisäksi teoksessa esiintyvät muodot *шляхта* (puol. *szlachta*), *шляхетство* (puol. *szlachectwo*) ja *шляхтич* (puol. *szlachcic*), joista kaksi ensimmäistä tarkoittavat (*puolalaista*) *aatelista*, jälkimmäinen taas (*puolalaista*) *aatelismiestä* (ks. esim. UVSS 2009, 1564 s. v. *шляхетский*, *шляхта*). Nämä sanat eivät juurikaan herätä negatiivisia konnotaatioita, vaan ovat pohjimmiltaan neutraaleja. Suurimmassa osassa tapauksista kääntäjät ovat kääntäneet sanan *лях* sanalla *puolalainen*, josta eksotiikka ei kuitenkaan välity suomennoksen lukijalle.

Kuva 4. Eri kääntäjien käännösvastineet sanan *ЛЯХ* kohdalla

Kuvassa 4 näkyvät selkeät rykelmät ovat peräisin sanan *ЛЯХ* yleisimmästä käännösvastineesta *puolalainen*. 1-Samuli S. on hieman muista kääntäjistä erillään, sillä hän on kääntänyt sanan isolla alkukirjaimella, eli *Puolalainen*. Rykelmien ulkopuolella olevat hajanaiset pisteet kuvaavat muita käänösvariantteja, kuten sanoja *konna*, *vihollinen* tai *aatelismies*.

3.3.4.1 Esimerkkejä käännöksistä

Kukaan kääntäjästä ei ole sanan *ЛЯХ* kohdalla päätenyt käyttämään mitään puolalaista tarkoittavaa haukkumasanaa, joten halutessaan ilmaista halveksunnan kääntäjät ovat joutuneet muuttamaan hieman lähtökielen sanan merkitystä:

(20a) ”Стой! выпала люлька с табаком; не хочу, чтобы и люлька досталась вражьи́м **ляхам!**”

(20b) –”Seis! Piippu putosi; en anna **koirille** piippuanikaan”. (1-Samuli S.)

(20c) ”Seis, piippu putosi, en suo **koirille** piippuanikaan.” (2-Halonen)

(20d) – Seis! Piippu ja tupakkamassi putosivat; en tahdo että piippuni joutuu noille kirotuille **konnille!** (3-Konkka)

(20e) Seis! Olen pudottanut piippuni ja tupakkakukkaroni! En tahdo jättää piippuani kirottujen **puolalaisten** käsiin! (4-Salo)

(20f) Seis! Pudotin piippuni ja tupakkakukkaroni! En tahdo jättää piippuani kirottujen **puolalaisten** käsiin! (5-Heino)

Adjektiivi *вражьи́й* voidaan suomentaa UVSS:n (2009, 171 s. v. вражеский) mukaan esimerkiksi sanoilla *vihollis-*, *vihollisen*, *paholaisen*. Kaksi ensimmäistä kääntäjää ovat jättäneet kyseisen adjektiivin kokonaan kääntämättä ja sen sijaan kääntäneet koko ilmauksen haukkumasanaa *koira*. 3-Konkka on kääntänyt sanan *вражьи́й* sanalla *kirottu* ja sanan *лях* sanalla *konna*. Niiden edessä oleva sana *nuo* antaa luultavasti aiemman kontekstin perusteella ymmärtää, että kyse on puolalaisista, joten siksi 3-Konkan ei ole tarvinnut mainita kansallisuutta enää kääntäessään sanaa *лях*. 4-Salo ja 5-Heino ovat päätyneet samanlaiseen ratkaisuun ja kääntäneet sanan *вражьи́й* sanalla *kirottu* ja sanan *лях* sanalla *puolalainen*. Käännös on suhteellisen sananmukainen, eli 4-Salo ja 5-Heino ovat pysyneet kääntäessään mahdollisimman lähellä lähtötekstiä. Erilaisia kohdekielen ilmaisuja käyttämällä kääntäjät ovat pystyneet välittämään puhujan halveksuntaa puolalaisia kohtaan, vaikkakin myös lähtötekstiä lähellä oleva versio jo itsessään välittää halveksuntaa. Variaatio tuo kuitenkin käännökseen elävyyttä, ja varsinkin jos sama ilmaisu toistuu tekstissä useaan otteeseen, joutuu kääntäjä pohtimaan, haluaako kääntää ilmaisun aina samalla lailla vai käyttää erilaisia ilmaisuja.

Sanan *лях* eksotiikka ei aina välity käännöksissä laisinkaan, sillä se on usein käännetty suomennoksissa hyvinkin neutraalisti, kuten seuraavassa esimerkissä:

(21a) померяться один на один с бойким и хвастливым **ляхом**, красовавшимся на горделивом коне, с летавшими по ветру откидными рукавами епанчи.

(21b) mitellä miekkoja rohkeiden, kerskailewain **Puolan Herrain** kanssa, jotka istuiwat ylpeiden ratsujen selässä, manttelin hihat tuulen liehuteltawina. (1-Samuli S.)

(21c) tilaisuus osoittaa kuntoa taistellessaan urhokkuudestaan kerskailevia **puolalaisia** vastaan, heidän esiintyessään taistelukentällä uljailla hevosillaan. (2-Halonen)

(21d) mitellä miekkojaan rohkeiden, kerskailevien **Puolan paanien** kanssa, jotka koreina istuivat ylpeiden ratsujensa selässä, päällysviitan hihat tuulessa liehuen. (3-Konkka)

(21e) mitellä miekkoja mies miestä vastaan rohkeiden, kerskailevien **puolalaisten** kanssa, jotka komeilivat ylpeiden ratsujen selässä, hartiaviitan hihat tuulessa liehuen. (4-Salo)

(21f) mitellä miekkoja mies miestä vastaan tulisten ja kerskailevien **puolalaisten** kanssa, jotka komeilivat ylpeitten ratsujensa selässä tuulessa liehuvin avarin viitanhihoin, joutuivat ankarimpaan koetukseensa. (5-Heino)

Kolme kääntäjistä on kääntänyt sanan *лях* neutraalisti sanalla *puolalainen*, kaksi taas on kääntänyt sanan jonkinasteista ylhäisyyttä kuvaavalla ilmaisulla: 1-Samuli S. on kääntänyt sanan *лях* ilmaisulla *Puolain herra*, 3-Konkka taas ilmaisulla *Puolan paanit*. Näin he ovat saaneet ilmaistua sen, että kyse on tässä tapauksessa jostakin yläluokkaan kuuluvasta henkilöstä. Ilmaisut *Puolan herra* ja *Puolan paani* tuovat hieman erilaisen mielikuvan kuin sana *puolalainen*, sillä ensimmäiset vaihtoehdot assosioituvat välittömästi joihinkin korkeaarvoisiin henkilöihin. 1-Samuli S. ja 3-Konkka ehkä ovat halunneet käännöksillään ilmaista ironiaa, sillä lauseyhteydestä voi pääteellä kuvattavien henkilöiden ainakin kuvittelevan olevansa muita parempia, ja herroittelu vielä korostaa tätä. Vaikka esimerkiksi käännös *puolalainen* ei itsessään välitäkään eksotiikkaa, on lähtötekstin puhujan halveksunta havaittavissa koko kontekstia tarkastelemalla.

Sanan *шляхтич* 'aatelismies' kääntäjät ovat kääntäneet esimerkiksi seuraavilla tavoilla:

(22a) Демид Попович трех заколол простых и двух лучших **шляхтичей** сбил с коней, говоря: "Вот добрые кони!"

(22b) Demid Popowitsh pisti kuolijaksi kolme sotamiestä ja kaasi satulasta kaksi **pulskaa Herraa**, puhellen: "Kas tuossapa kelpo ratsut!" (1-Samuli S.)

(22c) Demid Popovitsh pisti kuoliaaksi kolme sotamiestä ja pudotti satulasta kaksi **pulskaa Puolan herraa**, puhuen: "Kas tuossa, hyvät ratsut!" (2-Halonen)

(22d) Demid Popovits pisti kuoliaaksi kolme sotamiestä ja kaatoi satulasta kaksi **aatelista** sanoen: "Kas siinäpä kelpo ratsut!" (3-Konkka)

(22e) Demid Popovits oli jo pistänyt kuoliaaksi kolme sotamiestä. Nyt hän pudotti kaksi **ylhäistä aatelismiestä** satulasta ja sanoi: "Siinäpä on komeat ratsut!" (4-Salo)

(22f) Demid Popovitš oli jo pistänyt kuoliaaksi kolme sotamiestä ja pudottaessaan kaksi **ylhäistä aatelismiestä** satulasta hän sanoi: Siinäpä on komeat ratsut! (5-Heino)

1-Samuli S. ja 2-Halonen ovat suomentaneet sanan *шляхтич* ilmaisulla *pulskaa Herra* ja *pulskaa Puolan herra*. 1-Samuli S:n ja 2-Halosen käyttämä adjektiivi *pulskaa* ei nykypäivänä assosioitu suoraan korkea-arvoiseen henkilöön, mutta teoksen tapahtuma-ajan kontekstiin asetettuna se välittää ajatuksen hyvin, sillä luultavasti 1600-luvulla lähinnä varakkaat olivat ylipainoisia. 2-Halonen on käännöksessään tarkentanut, että kyseessä ovat juuri puolalaiset, kun taas 1-Samuli S. ja muutkin kääntäjät ovat jättäneet tämän tarkennuksen pois, mutta se on pääteltävissä tekstin kontekstista. 3-Konkka on kääntänyt sanan *шляхтич* sanalla *aatelinen*, 4-Salo ja 5-Heino taas ilmaisulla *ylhäinen aatelismies*. Sana *aatelinen* antaa jo itsessään mielikuvan ylhäisestä henkilöstä, ja ilmaisu *ylhäinen aatelismies* vie henkilön arvokkuusasteikolla vielä hieman pidemmälle. Tämän sanan kohdalla on vaikea sanoa, välittävätkö käännökset eksotiikkaa vai eivät. Ne kaikki kuitenkin välittävät käännöksen lukijalle sanan merkityksen niin, että hän saa mahdollisimman samankaltaisen mielikuvan kuin lähtötekstin lukija. 1-Samuli S:n ja 2-Halosen käännöksistä välittyy myös hieman ironiaa adjektiivin *pulskaa* myötä, ja koska lähtötekstin henkilöhahmojen suhtautuminen puolalaisiin on halveksivaa, sopivat ironiset suomennokset kontekstiin hyvin.

Sanat *шляхетство* ja *шляхта*, jotka molemmat tarkoittavat puolalaista aatelistoa, kohdalla kääntäjät ovat päätyneet erilaisiin käännösratkaisuihin. Seuraavassa esimerkissä tarkastellaan sanaan *шляхта* käännöksiä:

- (23a) Много избил он всякой **шляхты**, разграбил богатейшие и лучшие замки;
(23b) Monta **joukkoa** hän oli lyönyt, oli tyhjäksi ryöstänyt rikkaimmat ja paraimmat linnat;
(1-Samuli S.)
(23c) Monta **puolalaista joukkoa** oli hän lyönyt eli ryöstänyt rikkaimmat ja paraimmat linnat.
(2-Halonen)
(23d) Hän oli lyönyt jo monta **joukkoa**, oli ryöstänyt tyhjäksi rikkaimmat ja parhaimmat linnat;
(3-Konkka)
(23e) Hän oli surmannut paljon **aatelistoa** ja ryöstänyt rikkaimmat ja parhaimmat linnat.
(4-Salo)
(23f) Paljon hän oli ehtinyt surmata **aatelistoa** ja ryöstää rikkaita ja komeita linnoja. (5-Heino)

Tarkasteltavana on kolme eri käännösvarianttia: *joukko*, *puolalainen joukko* ja *aatelisto*. Ilmaus *puolalainen joukko* kertoo ihmisryhmän kansallisuuden, eli sen, kehen surmat ovat kohdistuneet, kun taas sana *joukko* on merkitykseltään lakea ja määrittelemätön. Toisaalta lähtötekstissä esiintyy määre *всякий*, joka voidaan suomentaa esimerkiksi sanoilla *jokainen*, *joka*, *kuka tahansa*, *kaikenlainen*, *kaikkinainen*, *kaikenmoinen* (UVSS 2009, 180 s. v. *всякий*). Se tuo lähtötekstin ilmaukseen jonkinasteista epämääräisyyttä, jota 1-Samuli S. ja 3-Konkka ovat ehkä halunneet sisällyttää omiin suomennoksiinsa. 2-Halonen puolestaan korostaa käännöksessään jälleen sitä, että katkelmassa puhutaan nimenomaan puolalaisista henkilöistä. 4-Salo ja 5-Heino ovat suomentaneet sanan *шляхта* sanalla *aatelisto*. Jos verrataan sanaa *joukko* ja *aatelisto*, huomataan niiden välillä olevan aika suuri ero. *Aatelisto* assosioituu johonkin ylhäisten ihmisten joukkoon, pelkkä *joukko* taas ei kerro laisinkaan, minkälaisia ihmisiä siihen kuuluu. 2-Halonen pyrkii kuitenkin suomennoksessaan luomaan yhteyden *joukon* ja *aateliston* välille *eli*-sanav avulla: ”Monta puolalaista joukkoa oli hän lyönyt **eli** ryöstänyt rikkaimmat ja paraimmat linnat”. Tässäkin tapauksessa voidaan kuitenkin päätyä sellaiseen ajatukseen, että tekijä on surmannut esimerkiksi sotilaita, ei niinkään aatelisia. Tältä kantilta 4-Salon ja 5-Heinon suomennokset välittävät lähtötekstin merkityksen tarkemmin, sillä ne kertovat lukijalle tarkasti, keitä on surmattu. Näissä käännöksissä ei kuitenkaan mainita aatelisten puolalaisuudesta mitään, eli tältä kantilta taas 2-Halosen käännös on tarkempi, vaikka kontekstista voidaankin todennäköisesti päätellä, keihin sanalla *шляхта* viitataan. Voidaan sanoa, että kyseisissä esimerkeissä erilaisten lähtötekstin

vivahteiden korostaminen on riippuvaista siitä, millaisten asioiden kääntäjä näkee olevan lukijan ja tekstin sujuvuuden kannalta kaikkein merkityksellisimpiä. 1-Samuli S. on tarttunut lähtötekstissä sanaan *всякий*, joka tuo jonkinlaisen epämääräisyyden vivahteen. 3-Konkka on pitäytynyt ensimmäisen kääntäjän kanssa samoilla linjoilla, ja täten molempien suomennokset ovat hieman epämääräisiä. 2-Halonen on päätenyt korostamaan surmattujen kansallisuutta, puolalaisuutta, 4-Salo ja 5-Heino taas heidän säätyään, aatelisuutta. Jokainen käännös siis korostaa hieman jotain eri vivahdetta, mutta kaikki ovat omalla tavallaan toimivia, vaikka eksotiikka ei suoranaisesti minkään käännösvastineen kohdalla välitykään.

3.3.4.1 Johtopäätelmät

Kuten sanan *ЖИД* kohdalla yleisin käännösvastine oli neutraali *juutalainen*, myös sanan *ЛЯХ* kohdalla suosituin suomennos on *puolalainen*. Tässäkin tapauksessa lähtötekstin halveeraavia merkityksiä pyritään paikoittain välittämään erilaisilla haukkumasanoilla (esimerkiksi *koira*, *konna*, *vihollinen*), mutta käännösten joukosta löytyy myös henkilön ylhäisyyttä korostavia käännösvastineita (esimerkiksi *Puolan Herra*, *Puolan paani*, *ylimys*). Kääntäjät ovat kontekstista riippuen valinneet joko henkilön ylhäisyyttä tai alhaisuutta kuvaavan käännösvastineen, mutta yleisin käännösvastine on kuitenkin neutraali. *ЛЯХ* on esimerkki sanasta, jonka kääntäminen on saattanut tuottaa *Taras Bulban* kääntäjille hankaluuksia, sillä se ei ole yhtä neutraali kuin esimerkiksi sana *поляк*, mutta ei ole aikanaan ollut varsinaisesti haukkumasananakaan, vaikka se nykyään herättääkin negatiivisia konnotaatioita. Koska suomen kielessä ei ole puolalaiselle vastaavaa sanaa, ovat kääntäjät joutuneet joko tekemään luovia ratkaisuja tai kääntämään sanan neutraalisti. Suomen kielessä on ainakin yksi puolalaisia halveeraavasti kuvaava sana, *polakki*, mutta kukaan kääntäjistä ole päätenyt käyttämään sitä. Aatelistoa kuvaavien sanojen *иляхта*, *иляхетство* ja *иляхтич* käännöksissä kääntäjät eivät ole käyttäneet halveeraavia sanoja lainkaan, vaan suomennokset kuvaavat yksinomaan ylhäisiä henkilöitä. Toisaalta esimerkiksi 2-Halosen eräässä edellä mainitussa suomennoksessa *pulska Puolan herra* on ivallinen sävy sanan *pulska* myötä, joten pienillä lisäyksillä kääntäjät voivat tuoda muuten neutraaleihin ilmaisuihin myös halveeraavaa näkökulmaa.

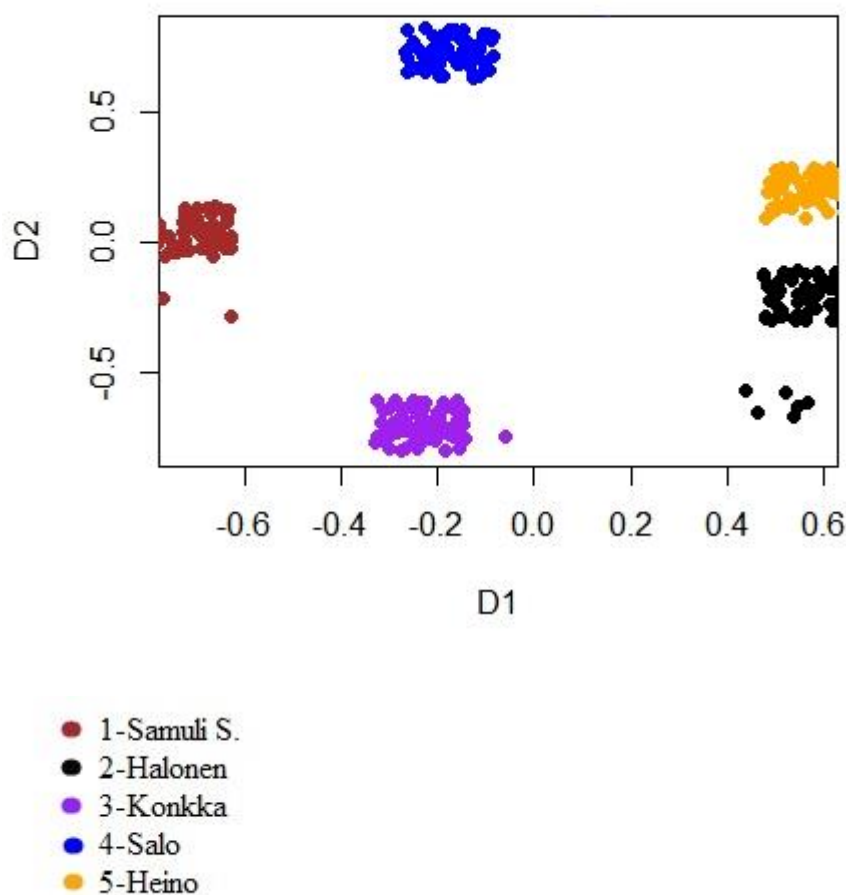
Mielestäni tämänkin sanan kohdalla käännöksestä jää usein eksotiikka pois, johtuen siitä, että sana on useimmiten käännetty vastineella *puolalainen*, jonka lähtösanana voisi hyvin olettaa

olevan tavallisen venäläisen sanan *поляк*. Sanan *ЖИД* kohdalla kontekstin perusteella on varmasti ollut usein luontevaa käyttää suomennoksissa voimakkaita haukkumasanoja, sillä niitä käytetään paljon lähtötekstissäkin. Vaikka lähtötekstissä suhtaudutaan puolalaisiin negatiivisesti, eivät sanan *ЛЯХ* kontekstit useinkaan samalla tavoin mahdollista karkeaa kielenkäyttöä, sillä sana esiintyy usein myös neutraaleissa virkkeissä. Esimerkiksi lähtötekstin kohdan ”*Ляхи* знают, что такое козаки” on 2-Halonen kääntänyt seuraavasti: ”**Puolalaiset** kyllä jo tuntevat, mitä olemme miehiämme”. Sana *лях* kuulostaa lähtötekstin lukijan korvaan eksoottiselta, mutta käännös *puolalaiset* kuulostaa suomennoksen lukijasta täysin neutraalilta. Ei ole mitään yhtä oikeaa ratkaisua siihen, miten tällaiset tapaukset olisi parasta kääntää. Jos ne käännetään neutraalisti, kuten suurin osa *Taras Bulban* kääntäjistä onkin tehnyt, sanan merkitys välittyy oikein, mutta eksotiikka ei välity käännöksen lukijalle samalla tavoin kuin lähtötekstin lukijalle. Kääntäjät olisivat voineet myös käyttää myös jotakin suomenkielistä synonyymia puolalaiselle, esimerkiksi sanaa *polakki*, mutta tähän ratkaisuun ei kukaan kääntäjistä ole päätenyt. Myös lähtötekstiä lähellä pysyvä, translitteroitu käännösratkaisu *ljah* olisi ollut mahdollinen, mutta se taas ei itsessään välitä lukijalle juurikaan informaatiota ja on lisäksi foneettisesti kaukana suomen kielestä. Neutraali käännös on suhteellisen turvallinen ratkaisu, sillä muiden ratkaisujen kohdalla on suurempi todennäköisyys joutua myös kritiikin kohteeksi. Suomen kielessä ei ole yleisesti käytössä sellaista sanaa, joka välittäisi samaa informaatiota kuin lähtökielen sana *ЛЯХ*, mistä syystä kääntäjät ovat joutuneet tekemään valinnan siitä, mitä käännöksessään haluavat korostaa ja mitä taas jättää pois.

3.3.5 Андрей

Toisen *Taras Bulban* pojan nimi on *Андрій*, ja se on kirjoitettu lähtötekstissä ukrainalaisen kirjoitustavan mukaisesti. Venäjällä tunnettu nimi *Андрей* kirjoitetaan ukrainan kielessä muodossa *Андрі́й*, eli *e*-kirjaimen sijasta käytetään ukrainalaisen aakkoston *i*-kirjainta. Nimi onkin *Taras Bulban* alkuperäisessä versiossa kirjoitettu muodossa *Андрі́й* (ks. Gogol a), mutta myöhemmissä versioissa se on kirjoitettu kyrillisen *u*-kirjaimen kassa muodossa *Андрій*. Lähtötekstin lukija huomaa nimessä eksotiikkaa, kun tekstissä ei ole käytetty tavallista venäläistä nimeä *Андрей*, vaan sen ukrainalaista vastinetta. Kääntäjät ovat joutuneet valitsemaan, että kääntävätkö he nimen ukrainalaisen vai suomalaiselle ehkä tutumman venäläisen kirjoitusasun mukaan.

3.3.5.1 Esimerkkejä käännöksistä

Kuva 5. Eri kääntäjien käännösvastineet erisnimen Андрей kohdalla

Kuten kuvasta 5 on huomattavissa, 2-Halonen ja 5-Heino ovat pääosin käyttäneet samaa käännösvastinetta, muut kääntäjät ovat puolestaan päätyneet erilaisiin ratkaisuihin. Käännöksissä on siis neljä eri käännösvarianttia, jotka toistuvat läpi teoksen samoina:

- (24a) Андрей
- (24b) Antero (1-Samuli S.)
- (24c) Andrei (2-Halonen)
- (24d) Andri (3-Konkka)
- (24e) Andrej (4-Salo)
- (24f) Andrei (5-Heino)

1-Samuli S. on etsinyt sanalle suomalaisen vastineen *Antero*, mikä on kotouttava käännösratkaisu. Näin kääntäjä pyrkii tuomaan vierasta kulttuuria lähelle suomalaista lukijaa, kun lukija voi ikään kuin nähdä suomalaisen hahmon seikkailemassa teoksen maailmassa. 2-Halonen, 4-Salo ja 5-Heino ovat kääntäneet nimen venäläisen kirjoitustavan mukaisesti, eli *e*-kirjaimella: *Andrei/Andrej*. Kääntäjät ovat saattaneet ajatella, että monet suomalaiset tuntevat venäläisen nimen *Андре́й*, ja että se jo itsessään riittää tuomaan suomennoksen lukijalle eksotiikkaa. 3-Konkka on ainoa, joka on kääntänyt nimen vieraannuttavasti ukrainalaisen kirjoitusasun mukaan *Andri*.

Seuraavissa esimerkeissä näkyy, miltä kääntäjien tekemät ratkaisut näyttävät tekstissä:

- (25a) Меньшой брат его, **Андрей**, имел чувства несколько живее и как-то более развиты.
- (25b) Nuorempi weli, **Antero**, oli vilkkaampi luonteeltaan, hänen tunteensa kehittyneempiä. (1-Samuli S.)
- (25c) Nuorempi weli **Andrei** olikin vilkkaampi luonteeltaan, ja hänen tunne-elämänsä oli enemmän kehittynyt. (2-Halonen)
- (25d) Nuorempi poika, **Andri**, oli luonteeltaan kehittyneempi, vilkkaampi ja tunteikkaampi. (3-Konkka)
- (25e) Hänen nuorempi veljensä **Andrej** oli luonteeltaan vilkkaampi ja tavallaan kehittyneempi. (4-Salo)
- (25f) Hänen nuoremman veljensä **Andrein** tunne-elämä oli vilkkaampi ja ikäänkuin kehittyneempi. (5-Heino)

1-Samuli S:n käännösratkaisu assosioituu ensimmäisenä suomalaiseen henkilöön, mikä tuntuu nykypäivän kontekstissa oudolta, sillä lastenkirjallisuutta lukuun ottamatta enää harvoin suomalaistetaan lähtöteksteissä esiintyviä nimiä. 1800-luvun lopulla se oli kuitenkin yleistä, ja sen ajan lukijoille kyseinen käännösratkaisu tuskin aiheutti ihmetystä. 2-Halonen ja 5-Heino ovat päätyneet nykyaikaisten suomen kieltä koskevien translitterointiohjeiden mukaiseen käännösratkaisuun, sillä jos lähtötekstissä esiintyisi nimen venäläinen versio *Андре́й*, se tulisi nykyisten suositusten mukaan kääntää *Andreiksi*. Se on suomalaisille tuttu venäläinen nimi, ja kääntäjät ovat saattaneet ajatella sen sopivan käännökseen paremmin kuin hieman tuntemattomamman *Andrin*. 4-Salon käännös *Andrej* on myös muodostettu venäläisestä nimestä *Андре́й*, mutta sen on translitteroitu kansainvälisten standardien mukaisesti. Vieraannuttavin käännösratkaisu on 3-Konkan tekemä *Andri*, joka ei niin vahvasti assosioitu nimeen *Андре́й*, vaan kuulostaa eksoottiselta, sillä ukrainalainen nimi *Андрій* ei ole Suomessa niin tunnettu kuin sen venäläinen vastine. Käännöksistä *Andrei* ja *Andrej* välittyi

siis suomennoksen lukijalle venäläinen eksotiikka, mutta ukrainalainen eksotiikka jää siitä pois. Käännöksestä *Andri* taas välittyy ukrainalainen eksotiikka, vaikka kaikki lukijat eivät välttämättä osakaan suoraan yhdistää sitä ukrainalaiseen nimeen *Андрій*. Kuitenkaan nimi ei täysin assosioitu nimeen *Andrei*, joten se kuulostaa eksoottisemmalta kuin venäläiseen kirjoitusasuun pohjautuva käännös. Käännös *Antero* taas ei sisällä minkäänlaista eksotiikkaa, sillä se on täysin kotouttamiseen pohjautuva käännösratkaisu, joka on selitettävissä käännöksen ilmestymisajankohdalla, jolloin vastaavanlaiset kotouttavat käännökset olivat erisnimien kohdalla yleisiä.

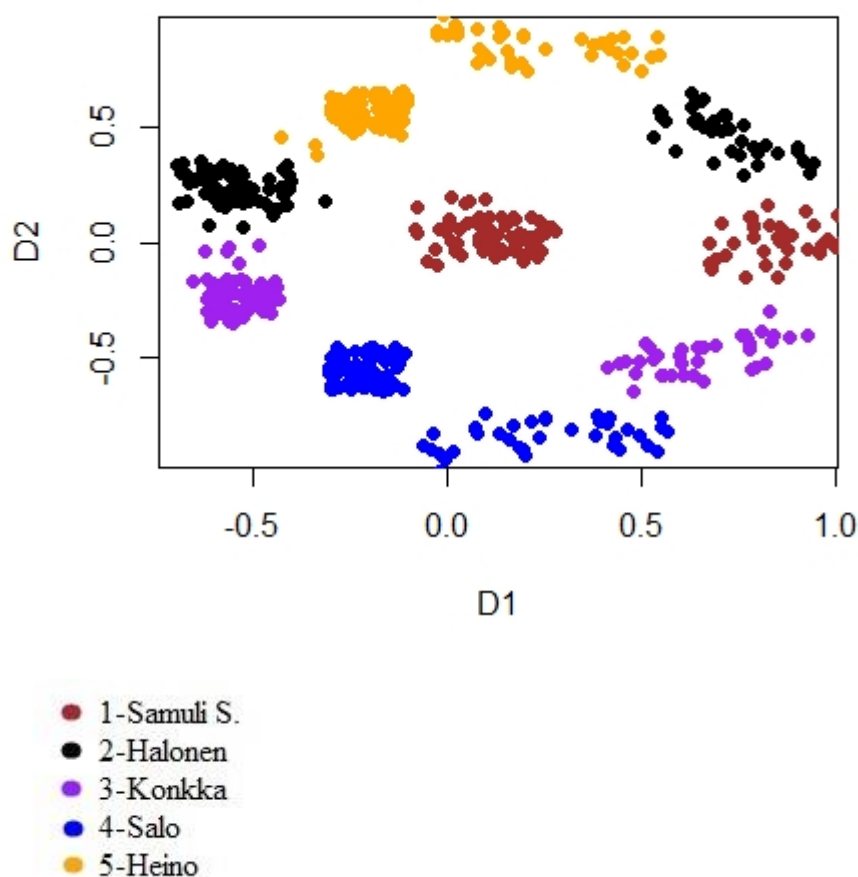
3.3.5.2 Johtopäätelmät

On hieman yllättävää, että suurin osa kääntäjistä on päätenyt kääntämään nimen *Андрій* siten, että se assosioituu venäläiseen nimeen *Андрей*. Teoksessa muut nimet ovat selvästi ukrainalaisia, esimerkiksi päähenkilön etunimi *Тарас* sekä tämän toisen pojan etunimi *Осман*. Siksi ukrainalaisen version käyttäminen käännöksen pohjana olisi luontevaa, mutta ainoastaan yksi kääntäjistä on päätenyt tähän vieraannuttavaan ratkaisuun. Luultavasti venäläisen kirjoitusasun mukaiseen käännökseen päätenet kääntäjät ovat ajatelleet, että koska kyse on saman nimen eri kirjoitusasusta, on parempi tehdä käännös suomalaiselle lukijalle tutumman kirjoitusasun mukaisesti. Tämä ratkaisu kuitenkin häivyttää käännöksestä sen eksotiikan, jonka lähtötekstin lukija saa. Tältä kantilta katsottuna 3-Konkan käännösratkaisu *Andri* on toimivin, sillä kyseinen nimi on suomalaiselle lukijalle eksoottisempi kuin *Andrei*, ja täten käännöksen lukija pääsee lähelle samaa lukukokemusta kuin lähtötekstin lukija.

3.3.6 ЗАПОРОЖЬЕ

Запорожье on nykyään Ukrainassa sijaitseva kaupunki, jonka nimi tarkoittaa sananmukaisesti *kosken takana* (за 'takana', пороз 'koski'). *Taras Bulban* kuvaamaan aikaan paikka ei kuitenkaan ollut kaupunki, vaan ilmauksella *Запорожье* tarkoitettiin Dneprin koskien takaista aluetta (BES 1997, 412 s. v. Запорожье). Teoksessa käytetään sanaa *Запорожье* usein synonyymisesti ilmaisen *Запорожская Сечь* kanssa, jolla puolestaan viitataan 1600–1800-luvulla alueella toimineeseen kasakka-armeijaan sekä heidän linnoitukseensa (BES 1997, 412 s. v. Запорожская Сечь). Lisäksi sana esiintyy paikallista

kuvaavana substantiivina *запорожец* ja adjektiivina *запорожский*. Yhteensä se esiintyy kaikki muodot mukaan lukien 540 kertaa.

Kuva 6. Eri kääntäjien käännösvastineet erisnimen ЗАПОРОЖЬЕ kohdalla

Kuvaan 6 muodostuneet selkeät rykelmät ovat kääntäjien yleisimpiä käännösvastineita, jotka ovat kaikki hieman toisistaan poikkeavia. 1-Samuli S:n yleisin käännösvastine sanalle *запорожец* on *Koskentakalainen*, 2-Halosen taas *koskentakainen*. 3-Konkka on useimmiten päätenyt ratkaisuun *zaporogi*, 4-Salo ratkaisuun *zaporozelainen* ja 5-Heino ratkaisuun *zaporozjelainen*. Hieman laajemmin levittäytyneet rykelmät selittyvät sillä, että lähtösanoina on ollut sanan *запорожец* lisäksi myös sanat *запорожский* ja *Запорожье*, ja niiden käännösratkaisut ovat kiinteämmistä rykelmistä irrallaan.

3.3.6.1 Esimerkkejä käännöksistä

Kahden ensimmäisen kääntäjän yleisimmät käännösvastineet ovat kotouttavia, kolmen viimeisen taas vieraannuttavia. Niistä voidaan myös huomata se, että venäjän kielen translitterointikäytännöt eivät aina ole kovin yhtenäisiä:

(26a) ”А вот, лучше, я вас на той же неделе отправлю на **Запорожье**.”

(26b) ”Mutta annas kun nousewalla wiikolla panen teidät **Koskentakaan!**” (1-Samuli S.)

(26c) ”Mutta odottakaapas, kun tulevalla viikolla lähetän teidät **Koskentaka**.” (2-Halonen)

(26d) Paljon parempi on, jos minä jo ensi viikolla lähetän teidät **Zaporožjeen**. (3-Konkka)

(26e) ”Onkin parempi, kun lähetän teidät ensi viikolla **Zaporozeen**.” (*). (*) Zaporozje= Dneprin putousten alapuolella oleva kasakkain asumapaikka. (Suom.) (4-Salo)

(26f) Parempi kun lähetän teidät vielä tällä viikolla **Zaporožjeen** (Zaporožje tarkoittaa tässä omalaatuista kasakka-armeijaa, jonka pysyvä majapaikka oli v:een 1775 Dnjeprin putouksilla, Zaporožjessa.) (5-Heino)

1-Samuli S. ja 2-Halonen ovat kääntäneet paikannimen sen varsinaisen merkityksen mukaan *Koskentaaksi*. Käännös on kotouttava, sillä paikannimi on käännetty suomeksi, mutta kyseinen käännös ei kuitenkaan ole vakiintunut suomen kieleen. Ilmaisui ”**koskentakainen** kasakka” löytyy myös Reino Silvannon teoksesta *Ukraina ja ukrainalaiset* (1919, 47), eli sitä ovat käyttäneet muutkin kuin 1-Samuli S. ja 2-Halonen. Toisaalta S. F. Platonovin teoksen *Venäjän historia* (1933, 253–257) suomennoksessa käytetään jo ilmauksia ”**Zaporožskaja Setš**” sekä ”**Zaporožjen** atamani”. Luulen, että 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kääntäjät ja kirjailijat ovat suosineet kotouttavaa versiota, mutta koska se ei ole jäänyt suomen kieleen vakiintuneeksi sanaksi, ovat myöhemmät kääntäjät ja kirjailijat alkaneet suosia vieraannuttavaa versiota. Vieraannuttavat käännösratkaisut eivät välitä paikan sananmukaista merkitystä, vaan se jää myöhemmistä käännöksistä täysin pois. 3-Konkka on valinnut käännösvastineeksi sanan *Zaporožje*, eikä ole lisännyt perään mitään selitystä, toisin kuin myöhemmät kääntäjät. 4-Salo on valinnut käännösvastineeksi sanan *Zaporoze*, eli hän on edellisestä kääntäjästä poiketen jättänyt *j*-kirjaimen sanan loppupuolelta pois. Hän on ensimmäinen kääntäjä, joka on lisännyt tarkentavan selityksen sanan perään. Selityksessä 4-Salo kertoo, missä kyseinen paikka sijaitsee ja keitä siellä asuu. 5-Heino on kääntänyt sanan *Zaporožjeksi*, joka on lähes sama kuin 3-Konkan käännösvastine, mutta lisänä on *z*-kirjaimen päällä oleva ”hattu”, jonka tarkoituksena on erottaa *ж*-kirjaimen ääntämys sanan ensimmäisenä kirjaimena olevan *з*-kirjaimen ääntämyksestä. 5-Heino on jatkanut 4-Salon linjalla, ja lisännyt käännökseensä selityksen. 5-Heinon selitys poikkeaa hieman 4-Salon

selityksestä, sillä 5-Heino kertoo *Zaporožjen* tarkoittavan *kasakka-armeijaa*, jonka pysyvä majapaikka oli Zaporozjessa. Toisin kuin 4-Salo, 5-Heino siis esittää, että kyseisessä kontekstissa sana *Zaporožje* tarkoittaa nimenomaan kasakka-armeijaa, eikä paikkaa. Jos aivan täsmällisiä ollaan, ilmaisulla *Запорожье* viitataan nimenomaan paikkaan, ilmaisulla *Запорожская Сечь* voidaan viitata paikan lisäksi itse kasakka-armeijaan. Teoksessa käytetään näitä sanoja kuitenkin sen verran synonyymisesti, ettei voida sanoa 5-Heinon käännöksessä olevan virhettä.

Teoksessa ilmaisulla *Запорожская Сечь* viitataan siis joko kasakka-armeijaan tai siihen paikkaan, jossa armeija oleili, tässä tapauksessa Zaporozjeen. 4-Salo on ainoa, joka on lisännyt käännökseensä selityksen sanan *Сечь* suomennoksen perään: ”Sets = Dneprin putouksien alapuolella ollut linnoitettu saari. (Suom.)”. Kasakoiden asuinpaikka muuttui ajoittain, kuten eräästä lähtötekstin katkelmasta käy ilmi: ”...у берегов острова Хортицы, где была тогда **Сечь**, так часто переменившая свое жилище”. Esimerkiksi 5-Heino on suomentanut katkelman seuraavalla tavalla: ”... Hortitsan saaren rantaan. Siellä sijaitsi aikaisemmin mainittu **Setš**, joka niin usein muutti paikkaa.” Sekä lähtötekstissä että käännöksissä ilmaisuja *Запорожье* ja (*Запорожская*) *Сечь* käytetään välillä lähestulkoon synonyymisesti, sillä niillä viitataan teoksessa samaan paikkaan. Esimerkiksi seuraavan katkelman käännöksissä sanat *Запорожье* ja *Сечь* sekoittuvat kahdessa viimeisessä suomennoksissa:

(27a) И мало того, что прибыли безбедно **на Сечу**, привезли еще златошвейную ризу архимандриту Межигорского киевского монастыря и на Покрову, что **на Запорожье**, оклад из чистого серебра.

(27b) Ja vähät siitä, että warakkaina palasiwat, wieläpä kullalla kirjatun messuha'an kin toiwat Meshigowan luostarin arkimandritille Kiewassa ja puitteet puhtaasta hopeasta Suojeluksen kirkkoon **Koskenta'assa**. (1-Samuli S.)

(27c) Mutta eipä siinä kyllä, että ehein naho in palasivat **Sjetshiin**; wieläpä toivat he kullalla kirjaillun messupuvun Mezhihorskin luostarin arkkimandriitille Kioassa ja hopeaiset puitteet Pokrovin kirkkoon **Koskentaassa**. (2-Halonen)

(27d) Ja niin saavuttiin suuremmitta onnettomuuksitta **Setsiin**, tuotiinpa vielä kullalla kirjottu messukaapu Kiovan Mezigorskin arkkimandriitalle ja puhtaasta hopeasta tehdyt puitteet **Zaporozen** Pokrovin kirkkoon. (3-Konkka)

(27e) Eikä siinä kyllin, että he saapuivat terveinä **Setsiin**, vaan toivat sen lisäksi Kioassa sijaitsevan Mezigorin luostarin arkkimandriitalle kultaompeleisen messukaavun ja Pokrovin kirkkoon **Setsissä** puhtaasta hopeasta tehdyt pyhäinkuvainpäällysteet. (4-Salo)

(27f) Eikä siinä kyllin, että he saapuivat vahingoittumattomina **Setšiin**. He toivat vielä kultaompeleisen messukasukan Kievin Mežigorskin luostarin arkkimandriitalle ja **Setšissä** olevaan Pokrovin kirkkoon puhtaasta hopeasta taotun pyhäinkuvain kehiksen. (5-Heino)

Ilmaisun *на Сечу* ovat kaikki kääntäneet *Setš*-tyyppisellä sanalla lukuun ottamatta 1-Samuli S:ää, joka on jättänyt sen kokonaan kääntämättä. Jälkimmäisenä tulevan sanan *Запорожье* ovat kolme ensimmäistä kääntäjää kääntäneet tutulla tavalla *Koskentaaksi* tai *Zaporožjeksi*, mutta kaksi viimeistä kääntäjää ovat puolestaan kääntäneet sen sanoilla *Sets* ja *Setš*. Koska teoksessa *Setš* sijaitsee *Zaporožjessa*, voidaan sanoja käyttää joissain määrin synonyymisesti. Synonyymien käyttö vähentää lukijan taakkaa, sillä hänen on helpompi seurata, mistä paikasta puhutaan, jos paikannimi ei jatkuvasti vaihtelee. Jos halutaan kuitenkin olla aivan täsmällisiä, tulee sanat *Сечь* ja *Запорожье* kääntää eri tavoin, mikäli ne on lähtötekstissään erotettu toisistaan.

Sanalla *запорожец* tarkoitetaan teoksessa *Zaporožjen Setšin* kasakkaa (BTS 2002, 339 s. v. 1 *запорожец*). Kääntäjät ovat päätyneet sanan kääntämisessä suhteellisen erilaisiin ratkaisuihin:

- (28a) На большой опрокинутой бочке сидел **запорожец** без рубашки;
- (28b) Alassuin käännetyllä tynnyrillä istui **Koskentakalainen**; hänellä ei ollut paitaa yllään (1-Samuli S.)
- (28c) Suu alaspäin käännetyllä tynnörillä istui siellä **kasakka** ilman paitaa. (2-Halonen)
- (28d) Alassuin kumotulla tynnyrillä istui **zaporogi**, jolla ei ollut paitaa yllään: (3-Konkka)
- (28e) Suuren kaadetun tynnyrin päällä istui muuan **zaporozelainen** ilman paitaa; (4-Salo)
- (28f) Suurella kumoon käännetyllä tynnörillä istui paidaton **zaporozjelainen**. (5-Heino)

1-Samuli S. on jatkanut kääntämänsä paikannimen linjalla ja kääntänyt myös ”Koskentaan” kasakkaa kuvaavan sanan *Koskentakalaiseksi*, jonka kirjoittaa poikkeuksetta isolla alkukirjaimella, kuten muutkin kääntämänsä kansallisuussanat. 1-Samuli S jatkaa siis kotouttavalla linjalla ja kääntää sanan merkityksen sananmukaisesti. 2-Halonen puolestaan on tässä tapauksessa kääntänyt sanan yksinkertaisesti *kasakaksi*, ja kyseinen käännösvastine on hänellä toiseksi yleisin. Myös Gogol käyttää sanoja *КОЗАК* ja *ЗАПОРОЖЕЦ* suhteellisen synonyymisesti, ja 2-Halonen noudattaa samaa linjaa: sanalla *запорожец* viitataan teoksessa nimenomaan ”Koskentaan” kasakoihin, joten 2-Halonen on luultavasti ajatellut, että yksinkertaistettu käännös *kasakka* toimii suomennoksen lukijalle hyvin, eikä ole tarpeellista jatkuvasti täsmentää, minkä alueen kasakoista on kyse. Lukijan kannalta ajateltuna tekstin seuraaminen voi olla vaivattomampaa, jos samasta asiasta ei jatkuvasti puhuta monella eri sanalla. Suurimmaksi osaksi 2-Halonen on kuitenkin kääntänyt ilmaisun *запорожец* sanalla *koskentakainen*, mutta 1-Samuli S:n varianttiin *Koskentakalainen* verrattuna 2-Halonen

kirjoittaa sanan kuitenkin pienellä alkukirjaimella ja on jättänyt sanan lopusta kirjainyhdistelmän *-la-* pois.

3-Konkka on päätenyt kääntämään sanan *запорожец* ilmaisulla *zaporogi*, jota hän on ensimmäistä kertaa käyttäessään tarkentanut sanomalla *zaporogi-kasakka*. Yleensä suomen kielessä kansallisuussanat muodostetaan *nen*-päätteellä, esimerkiksi *ruotsalainen*, *suomalainen*, *venäläinen* ja niin edelleen. 3-Konkka ei kuitenkaan ole päätenyt tämän kansallisuussanan kanssa edellä mainittuun perinteiseen tapaan, vaan on päätenyt ratkaisuun *zaporogi*. Samaa sanaa on käytetty myös muissa yhteyksissä: Ilja Repinin maalaus ”**Запорожцы** пишут письмо турецкому султану” (1891) on suomennettu esimerkiksi ”**Zaporogit** kirjoittavat pilkkakirjettä Turkin sulttaanille” tai ”**Zaporogi-kasakoiden** vastaus Turkin sulttaanille”. Lisäksi sana *zaporogi* löytyy sekä *Uudesta venäläis-suomalaisesta suursanakirjasta* (2009, 369) että muutamasta suomi-venäjä-suomi verkkosanakirjasta, eli sen voidaan katsoa olevan jollain tapaa vakiintunut käännösvastine sanalle *запорожец*. 4-Salo ja 5-Heino eivät ole kuitenkaan jatkaneet 3-Konkan linjalla, vaan he ovat päätenneet ratkaisuihin, joissa kansallisuussana on *nen*-päätteinen: *zaporozelainen* ja *zaporozjelainen*. Kyseiset käännökset ovat vieraannuttavia ja pysyttelevät lähellä lähtötekstin sanaa. Niitä ei varsinaisesti ole käännetty, vaan ilmaukset on tuotu lähes sellaisenaan kohdekieleen, jolloin eksotiikkakin välittyy. Myös 3-Konkan käännös välittää eksotiikkaa, sillä sekin on suhteellisen vieraannuttava ja pysyttelee lähellä lähtötekstiä. 1-Samuli S:n ja 2-Halosen käännökset ovat puolestaan kotouttavia, sillä he ovat todella kääntäneet sanan suomen kielelle ja pyrkineet tekemään siitä lukijalle mahdollisimman ymmärrettävän. Kyseiset käännökset välittävät täsmällisesti sanan merkityksen, mutta eksotiikka jää käännöksestä pois.

3.2.6.2 Johtopäätelmät

Tämän sanan kohdalla kaksi ensimmäistä kääntäjää ovat kääntäneet lähtökielen sanan pääsääntöisesti kotouttavalla käännösvastineella, jossa käy ilmi sanan varsinainen merkitys, eli esimerkiksi *Koskentaka* ja *koskentakainen*. Jotkut vastaavat kotoutetut paikannimet ovat lopulta vakiintuneet suomen kieleen (esim. *Alankomaat*, *Valko-Venäjä*), mutta ”Koskentaalle” näin ei ole käynyt, johtuen luultavasti kyseiseen paikkaan viittavan sanan vähäisestä käytöstä. Myöhemmät kääntäjät ovatkin luopuneet kotouttavasta vaihtoehdosta ja kääntäneet sanan vieraannuttavasti, lähtötekstille uskollisella tavalla. Paikannimeä *Запорожье* he eivät ole

oikeastaan edes kääntäneet, vaan translitteroineet suomen kielelle, mikä on nykyään tapana sellaisten paikannimien kohdalla, joilla ei ole vakiintunutta suomennosta. Sanan *запорожец* kohdalla kaksi ensimmäistä kääntäjää ovat pitäytyneet kotouttavassa vaihtoehdossa, kaksi viimeistä taas vieraannuttavassa ja keskimmäisen kääntäjän, 3-Konkan käännösratkaisu *zaporogi* on jossain kotouttavan ja vieraannuttavan välimaastossa. Kaikki käännösratkaisut ovat omalla tavallaan toimivia ja sopivat juuri omalle aikakaudelleen. Ensimmäiset, kotouttavat käännösratkaisut, olivat yleisiä käännösten ilmestymisajankohtana, ja silloin niitä oli totuttu käännöksissä näkemään. Erityisesti Samuli S:n käännöksen ilmestymisaikaan suomen kieli oli vasta muotoutumassa, ja silloin käännöksiä pyrittiin nimenomaan kotouttamaan, minkä myötä suomen kieleen saatiin myös lisää uusia sanoja. 3-Konkan käännösratkaisu löytyy useista sanakirjoista sanan *запорожец* vastineena, mutta myöhemmät kääntäjät ovat kuitenkin halunneet kääntää sanan monien muiden kansallisuussanojen tavoin *nen*-loppuiseksi. Ilmeisesti he eivät katsoneet sanan *zaporogi* olevan niin vakiintunut suomen kieleen, että sen käyttö olisi ollut luontevaa, vaan valitsivat sen sijaan käännösvastineeksi *-nen* päätteisen sanan, kuten *zaporozjelainen*, joka myös on perusteltu ratkaisu. Kahden ensimmäisen kääntäjän ratkaisuissa lukija saa tietää, mitä sanalla tarkoitetaan, mutta eksotiikka jää kotouttavista käännöksistä pois. Muiden kääntäjien ratkaisuista eksotiikka välittyy, sillä suomennoksen lukijalle sanat *zaporogi* ja *zaporozjelainen* kuulostavat vierailta.

3.4 Yhteenveto

Tapaustutkimusten perusteella voidaan sanoa, että useimmissa tapauksissa eksotiikka ei välity käännöksen lukijalle samalla tavoin kuin lähtötekstin lukijalle. Osittain tämä johtuu kielten välisistä eroista, mutta osittain myös kääntäjien tietoisista ratkaisuista. Sanan *КОЗАК* kohdalla eksotiikka ei välity käännöksen lukijalle siksi, että venäjän ja suomen kielten välillä kirjainleikittely ei toimi samalla tavoin kuin venäjän ja ukrainan kielten välillä. Sanojen *ЖИД* ja *ЛЯХ* kohdalla eksotiikka taas ei välity sen vuoksi, että suomen kielessä ei ole kovin yleisiä haukkumasanoja juutalaisille ja puolalaisille. Halveeraavat käännösvariantit *jutku* tai *polakki* olisivat toki olleet mahdollisia, mutta on vaikea sanoa, kuinka laajasti kyseiset sanat ovat olleet käytössä käännösten ilmestymisaikana. Kukaan kääntäjistä ei ole myöskään päätenyt näiden sanojen kohdalla vieraannuttaviin ja lähtötekstiä lähellä oleviin käännösratkaisuihin (esim. *žid*, *ljah*), sillä niistä sanojen merkitykset eivät välittyisi suomennoksen lukijoille niin selvästi kuin lähtötekstin lukijoille. Kääntäjät ovat kuitenkin pyrkineet tuomaan käännöksiin

halveeraavaa sävyä kääntämällä paikoittain kyseisiä sanoja joillain muilla suomenkielisillä haukkuma- tai kiro sanoilla sekä käyttämällä niiden kanssa voimakkaita adjektiiveja, jolloin lähtötekstin sanoma välittyy käännöksessä. Väittäisin, että siitä huolimatta käännöksen lukija ei saa täysin samanlaista vaikutelmaa lukiessaan sanoja *juutalainen* tai *puolalainen* kuin lähtötekstin lukija lukiessaan sanoja *ЖИД* ja *ЛЯХ*. Erisnimen *Андрій* kohdalla suurin osa kääntäjistä on päätenyt venäjänkielistä nimeä mukailevaan käännösratkaisuun (esim. *Andrei*), mikä häivyttää ukrainalaisen eksotiikan, joka lähtötekstin lukijalle välittyy. Useimmiten nimenomaan ne sanat, joiden kohdalla kääntäjät ovat pitäytyneet lähellä lähtötekstin mallia, välittävät eksotiikkaa. Esimerkiksi sanan *ПАН* käännösvastineet *pan*, *pani*, *paani* kuulostavat eksoottisilta sekä lähtötekstin että käännöksen lukijoille, mutta kotouttava käännösvastine *herra* puolestaan häivyttää sen. Sanan *ЗАПОРОЖЬЕ* kohdalla niin ikään lähtötekstiä mukailevat käännösvastineet, kuten *Zaporožje*, välittävät eksotiikkaa suomennoksenkin lukijalle, kotouttavat käännösvastineet, kuten *Koskentaka*, taas häivyttävät sen. Sama sana voidaan siis kääntää joko niin, että eksotiikka välittyy, tai niin, että se putoaa käännöksestä pois.

Joka tapauksessa, lähtötekstin ja käännöksen lukijan lukukokemus on väistämättä erilainen. Tarina välittyy molemmilla kielillä samaan tapaan, mutta kielellisiä yksityiskohtia tarkasteltaessa käännöksestä jää jotain pois. Se on ymmärrettävää ja osittain jopa väistämätöntä, sillä Venäjän ja Ukrainan ovat kielellisesti ja kulttuurisesti lähempänä toisiaan kuin Venäjä ja Suomi tai Ukraina ja Suomi. Tarinan tapahtumapaikat, kuten Zaporozžje, ovat aikoinaan olleet osa Venäjää, ja siksi ne ovat venäläiselle lukijalle tutumpia kuin suomalaiselle. Lisäksi monien eksotismien kohdalla eksotiikka perustuu venäjän ja ukrainan kielten väliseen leikittelyyn: muun muassa sanojen *КОЗАК* ja *Андрій* kohdalla eksotiikka perustuu nimenomaan sanojen ukrainalaisiin kirjoitusasuihin, joiden käyttö on venäjäksi luontevaa, suomeksi taas ei, sillä suomalainen lukija ei oletettavasti osaa paikantaa kirjoitusasun alkuperää ukrainan kieleen toisin kuin lähtötekstin lukija. Lähtötekstin lukija siis havaitsee jatkuvasti tekstissä ukrainalaista eksotiikkaa, käännöksen lukija taas havaitsee sitä paikoittain riippuen tarkasteltavasta sanasta ja kääntäjän tekemistä valinnoista.

4 JOHTOPÄÄTELMÄT

Tässä tutkielmassa tarkasteltiin eksotismeja Nikolai Gogolin *Taras Bulbassa* ja viidessä sen suomennoksessa. Tuloksista kävi ilmi, että joidenkin sanojen kohdalla eksotiikka säilyy myös käännöksessä, toisten sanojen kohdalla se taas häviää käännöksen myötä. Useimmiten tähän vaikutti se, oliko kääntäjä suosinut kotouttavaa vai vieraannuttavaa käännösstrategiaa.

Tutkimuksessa tarkasteltiin sitä, millaisia käännösstrategioita kääntäjät ovat käyttäneet suomentaessaan sanoja ja ilmauksia, jotka viittaavat toiseen kieli- ja kulttuurialueeseen kuin mistä teos on peräisin. Käännösstrategioista käsiteltiin tässä tutkimuksessa erityisesti kotouttavaa ja vieraannuttavaa käännösstrategiaa, mutta myös muut mahdolliset vaihtoehdot otettiin huomioon. Analyysini perusteella voidaan todeta, että kukaan kääntäjä ei ole systemaattisesti noudattanut mitään tiettyä kaavaa, vaan usein kotouttavat ja vieraannuttavat käännökset vaihtelevat jopa yhden sanan sisällä. Joitain huomionarvoisia tuloksia kävi kuitenkin ilmi, kuten se, että 1-Samuli S:n käännösratkaisut ovat yleensä ottaen kaikkein kotouttavimpia. Se käy ilmi erityisesti erisnimien *Antero*, *Tahwo* ja *Koskentaka* käännöksistä. Ei voida kuitenkaan sanoa, että 1-Samuli S:n käännösstrategia olisi kotouttava läpi teoksen, sillä jotkin eksotismit (esim. *ПАИ*, *БОЕБОДА*, *защдык*) hän on kuitenkin kääntänyt useimmiten vieraannuttavasti.

On mahdotonta sanoa, kuka kääntäjistä olisi systemaattisimmin noudattanut vieraannuttavaa käännösstrategiaa, sillä kääntäjien strategiat vaihtelevat sanojen välillä ja myös niiden sisällä, eikä kukaan erotu joukosta siten, että hänen käännöksensä kuulostaisi muita vieraannuttavammalta. Yksittäisten sanojen kohdalla voidaan todeta joidenkin kääntäjien valinneen vieraannuttavan käännösratkaisun kotouttavan sijaan, mutta koko teoksen tasolla kukaan ei ole käyttänyt vieraannuttavaa strategiaa ainakaan huomattavasti enemmän kuin toiset kääntäjät. Muutaman sanan kohdalla 4-Salo on kuitenkin ollut ainut kääntäjä, joka on päättänyt käyttämään kotouttavan käännösratkaisun ohella usein myös vieraannuttavaa käännösratkaisua. Esimerkiksi sanan *мабор* 4-Salo on kääntänyt sekä sanalla *leiri* että *tabor*, sanan *горелка* sekä sanalla *viina* että *gorelka*. Vaikka 4-Salo suosiikin usein vieraannuttavaa käännösstrategiaa, käyttää hän monin paikoin myös kotouttavia käännöksiä, minkä vuoksi yleistystä vieraannuttavan käännösstrategian suosimisesta ei 4-Salon tai muidenkaan kääntäjien kohdalla voida tehdä. Erisnimen *Андрей* kohdalla suurin osa kääntäjistä on

päätynyt sikäli mielenkiintoiseen ratkaisuun, että käännös ei ole kotoutettu eikä se myöskään välitä ukrainalaista eksotiikkaa, vaan se on käännetty ikään kuin venäjän kielen kautta muotoon *Andrei(j)*. Myös 1-Samuli S:n käännös *kasatshok* on tehty venäläisen kirjoitusasun *казачок* mukaan lähtötekstissä esiintyvän ukrainalaisen kirjoitusasun *козачок* sijaan. Jostain syystä kääntäjät ovat näiden sanojen kohdalla kokeneet suomalaisille ehkä tutumman venäjänkielisen erisnimen olevan ukrainalaista vastinetta toimivampi, jolloin heidän käännöksensä välittävät ennemminkin venäläistä eksotiikkaa lähtötekstin lukijan havaitseman ukrainalaisen eksotiikan sijaan.

Jos verrataan tämän tutkimuksen tuloksia uudelleenkäännöshypoteesiin, voidaan todeta, että se voi pitää paikkansa joidenkin yksittäisten sanojen kohdalla, muttei ainakaan yksiselitteisesti koko tekstin tasolla. 1-Samuli S:n ensimmäinen käännös vaikuttaa kyllä olevan kotouttavampi kuin muut käännökset johtuen siitä, että hän on kotouttanut monia paikan- sekä henkilönnimiä, mikä tuo koko tekstin lähemmäs suomalaista kulttuuria. Toisaalta useat sanat ovat 1-Samuli S:n käännöksessä vieraannuttavampia kuin myöhemmissä käännöksissä, eli on myös paljon sellaisia sanoja, joita hän ei ole lähtenyt kotouttamaan. En myöskään väittäisi, että 5-Heinon käännös olisi kaikkein vieraannuttavin, sillä muutamien tämän tutkimuksen esimerkkisanojen kohdalla hän oli ainoa kotouttavaan käännösratkaisuun päätynyt kääntäjä. Jos haluttaisiin saada varmuus siitä, kuka kääntäjistä on kääntänyt vieraannuttavimmin, kuka taas kotouttavimmin, tulisi tutkimukseen ottaa mukaan enemmän sanoja tai jopa virkkeitä, luokitella ne jollain asteikolla kotouttaviksi tai vieraannuttaviksi ja tehdä tämän jälkeen tilastollinen analyysi. Tämän tutkimuksen otos on sen verran pieni, että se antaa ainoastaan viitteitä siitä, miten kotouttavia tai vieraannuttavia mitkäkin käännökset ovat, eikä sen perusteella voida tehdä päteviä yleistyksiä.

Yhtenä tutkimuskysymyksenäni oli, että ovatko uudelleenkäännösten kääntäjät ottaneet vaikutteita edelliseltä tai edellisiltä kääntäjiltä, vai ovatko he päätyneet täysin erilaisiin ratkaisuihin. Aineistosta on havaittavissa, että 3-Konkka on tarkastellut 1-Samuli S:n käännöstä kääntäessään teosta, mistä syystä monet kääntäjien muotoilemat virkkeet ovat rakentuneet samankaltaisiksi. Monesti 3-Konkka on kuitenkin nimenomaan eksotismien kohdalla päätynyt omaperäiseen ratkaisuun, joka ei noudattele kahden ensimmäisen kääntäjän linjaa. Esimerkiksi sanan *запорожець* hän on kääntänyt vastineella *zaporogi*, edelliset kääntäjät taas vastineilla *Koskentakalainen* ja *koskentakainen*. 2-Halonen on todennäköisesti

myös tarkastellut 1-Samuli S:n käännöstä kääntäessään, sillä usein he ovat tehneet eksotismien kohdalla samankaltaisia ratkaisuja (esim. *Koskentaka*, *heitukka*), mutta lausetasolla ei ole ainakaan selkeästi havaittavissa, että 2-Halonen noudattelisi 1-Samuli S:n linjaa. Myös 4-Salon tyyli on omaperäinen, ja usein hän on myös päätenyt muuttamaan edellisen kääntäjän tai edellisten kääntäjien ratkaisuja, kuten sanan *бьрцак* (4-Salo: *seminaarilainen*) tai sanan *ПАН* (4-Salo: *herra*) kohdalla. 5-Heino on kääntäessään selvästi tarkastellut 4-Salon käännöstä, mikä on havaittavissa lausetasolla. Joissain tapauksissa 5-Heino on kuitenkin päätenyt sellaisiin omaperäisiin ratkaisuihin, jotka poikkeavat aiempien kääntäjien ratkaisusta, esimerkiksi sanojen *коневоу* (5-Heino: *atamaani*) ja *ецау* (5-Heino: *kasakkakapteeni*) kohdalla. Edellisten käännösten tarkastelu ei ole huono asia, vaan parhaassa tapauksessa ne auttavat uudelleenäännöksen kääntäjää ja säästävät kääntäjän aikaa, kun kaikkea ei tarvitse miettiä aivan alusta asti yksin. Kaikki kääntäjät ovat lopulta muokanneet käännöksestään omannäköisen, ovat he sitten tarkastelleet aiempien kääntäjien ratkaisuja tai eivät.

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, säilyykö vierasperäisten sanojen lähtötekstiin tuoma eksotiikka käännöksessä vai häviääkö se. Tämän tutkimuksen perusteella se häviää joidenkin sanojen kohdalla, mutta toisten kohdalla se taas säilyy. Voidaan sanoa, että mitä kotouttavampia käännösratkaisuja kääntäjät ovat suosineet, sitä helpommin ymmärrettävä teksti lukijalle on, mutta sitä vähemmän eksotiikkaa siitä välittyy. Esimerkiksi sanan *ПАН* käännökset *pan* ja *herra* eroavat toisistaan siten, että ensimmäinen välittää eksotiikkaa, jälkimmäinen taas ei. Vieraannuttavat käännösratkaisut saattavat taas tehdä käännöksen lukemisesta hieman raskaampaa vierasperäisten sanojen takia, mutta samalla lukijan kielellinen ja kulttuurinen kompetenssi kehittyy eksotismien myötä. Koska kaikki kääntäjät ovat käyttäneet sekaisin vieraannuttavia sekä kotouttavia käännösratkaisuja, voidaan sanoa, että käännöksissä eksotiikka välittyy, mutta ei samassa mittakaavassa kuin lähtötekstissä. Lähtötekstin lukija esimerkiksi törmää jatkuvasti yleisimpään ukrainalaisperäiseen eksotismiin *КОЗАК*, kun taas käännöksen lukija lukee jatkuvasti venäläiseksi eksotismiksi luokiteltavaa *KASAKKAA*. Eksotiikan poisjäänti ei vaikuta tarinan kulkuun, vaan siihen tunnelmaan, minkä lukija saa tekstiä lukiessaan. Lähtötekstin lukija altistuu jatkuvasti erilaisille eksotismeille, jotka jollain tapaa poikkeavat tavallisesta kielenkäytöstä. Käännöksen lukija kohtaa myös monia eksotismeja, eikä mikään käännöksistä ole täysin kotoutettu, vaan jokainen niistä välittää kielellistä ja kulttuurista tietoa Ukrainasta. Monien sanojen kohdalla

eksotiikka jää kuitenkin välittymättä, mikä suuressa mittakaavassa vaikuttaa koko suomennetun teoksen tunnelmaan ja lukijan siitä samaan vaikutelmaan.

Tämä tutkimus osoitti, että lähtöteksti voi itsessään sisältää paljon sellaisia eksotismeja, jotka ovat peräisin vieraalta kieli- tai kulttuurialueelta, mikä tuottaa haasteita kääntäjälle, sillä hänen pitäisi pystyä tekemään ero niiden sekä sellaisten eksotismien välillä, jotka ovat peräisin itse lähtökulttuurista. Mikään tähän tutkimukseen löydettyistä eksotismin määrittelyistä ei käsittänyt tällaista tilannetta, mikä kertoo siitä, että niitä on tutkittu vasta vähän. Aiheen tutkimisesta on varmasti hyötyä kääntäjille, jotka pohtivat, miten voivat säilyttää lähtötekstin sisältämät eksotismit myös käännöksessä. Tässä tutkimuksessa selkiytyi se, että mitä vieraannuttavampia käännösratkaisuja kääntäjät suosivat, sitä paremmin eksotiikka käännöksessä säilyy, kun taas kotouttavat käännösratkaisut usein häivyttävät sitä. Kääntäjien tekemillä valinnoilla on suuri vaikutus siihen, millainen tunnelma käännöksestä lukijalle välittyy, mikä tarkoittaa sitä, että erilaisten käännösratkaisujen tarkasteleminen ja niiden vaikutusten pohtiminen suhteessa koko teokseen on tärkeää, sillä ainoastaan tiedostamisen kautta voidaan päätyä perusteltuihin ratkaisuihin. Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin *Taras Bulban* käännöksiä erityisesti kääntäjän näkökulmasta, mutta eräs mielenkiintoinen jatkotutkimusaihe olisi tarkastella käännöksiä lukijan näkökulmasta: miten lukijoiden lukukokemukset eroavat heidän lukiessaan eri kääntäjien käännöksiä?

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

- Гоголь, Николай Васильевич 1937 [1842]. *Тарас Бульба*. Teoksessa Mešerâkov, Gippius, Desnickij, Kirpotin, Piksantov & Ėjhenbaum (toim.). 41–172.
- Gogol, Nikolaj Vasil'evič 1878. *Taras Bulba*. Käänt. Samuli S. Helsinki: SKS.
- Gogol, Nikolaj Vasil'evič 1913. *Taras Bulba. Kertomus kasakkavallan mahtavuuden ajoilta*. Käänt. Johan Alfred Halonen. Hämeenlinna: Karisto.
- Gogol, Nikolaj Vasil'evič 1940. *Taras Bulba*. Käänt. Juhani Konkka. Helsinki: WSOY.
- Gogol, Nikolaj Vasil'evič 1946. *Taras Bulba*. Käänt. Gunvor & Kaarlo Salo. Helsinki: Tammi.
- Gogol, Nikolaj Vasil'evič 1959. *Taras Bulba*. Käänt. Ulla-Liisa Heino. Helsinki: Otava.

Tieteelliset lähteet

- Bensimon, Paul 1990. Présentation. *Palimpsestes*, 13(4), ix-xiii.
- Berkov 1973 = Берков, Валерий Павлович. *Вопросы двуязычной лексикографии*. Ленинград: издательство Ленинградского университета. Saatavilla: <https://www.booksite.ru/fulltext/berkov/text.pdf>. [Luettu 10.2.2018.]
- Berman, Antoine 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* 13(4), 1–7.
- Berman, Antoine 2009 [1995]. *Toward a Translation Criticism: John Donne*. Käänt. Françoise Massardier-Kenney. Ransk. alkuteos *Pour une critique des traductions: John Donne*. Kent, Ohio: The Kent State University Press.
- Dastjerdi, Hossein Vahid & Amene Mohammadi 2013. Revisiting “Retranslation Hypothesis”: A Comparative Analysis of Stylistic Features in the Persian Retranslations of *Pride and Prejudice*. *Open Journal of Modern Linguistics*, 3(3). 174–181. Saatavilla: <http://www.scirp.org/Journal/PaperInformation.aspx?PaperID=35717>. [Luettu 24.2.2018.]
- De Letter, Nicole 2015. *Children's Literature & the Retranslation Hypothesis The Rose and the Ring*. Gent: Universiteit Gent. Saatavilla: <https://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:002212619>. [Luettu 24.2.2018.]
- Gogol a = Гоголь, Николай Васильевич. *Тарас Бульба*. Въ исправленномъ видѣ. Saatavilla: <http://slovník.narod.ru/old/gogol/0302.html>. [Luettu 21.11.2018.]
- Jänis, Marja & Pekka Pesonen 2007. Venäläinen kirjallisuus. Teoksessa H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.). 189–205.
- Koskinen, Kaisa & Outi Paloposki 2015. *Sata kirjaa, tuhat suomennosta. Kaunokirjallisuuden uudelleenkiääntäminen*. Helsinki: SKS.

- Leino, Jari 2012. *Kääntäjä ja tekijänoikeus*. Tampereen yliopisto, pro gradu -tutkielma. Saatavilla: <http://tampub.uta.fi/handle/10024/83681>. [Luettu 13.10.2018.]
- Leppihalme, Ritva 2011. Realia. Teoksessa Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.), *Handbook of Translation Studies: Volume 2*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 126–130.
- Leppihalme, Ritva 2007. Kääntäjän strategiat. Teoksessa H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.). 365–373.
- Mešerâkov, Gippius, Desnickij, Kirpotin, Piksanov & Ejhenbaum (toim.) 1937 = Мещеряков, Н.Л., В.В. Гиппиус, В.А. Десницкий, В.Я. Кирпотин, Н.К. Пиксанов & Б.М. Эйхенбаум (toim.). *Миргород. Полное собрание сочинений. Том II*. Москва: Издательство академии наук СССР.
- Mikhailov, Mikhail & Juho Härme 2015. Параллельные корпуса художественных текстов в Тамперском университете. *Русский язык за рубежом*. Специальный выпуск «Финская русистика». 16–19.
- Nirvi, Ruben 1952. *Synonyymitutkimuksia sukulaisnimistön alalta*. Helsinki: SKS.
- Nuolijärvi, Pirkko & Liisa Tiittula 2013. Tarvitaanko uudelleenkäännöksiä? *Kielikello* 4/2013. Saatavilla: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2655>. [Luettu 8.4.2016.]
- Paloposki, Outi & Kaisa Koskinen 2010. Reprocessing texts. The fine line between retranslating and revising. *Across Languages and Cultures* 11:1, 29–49.
- Platonov, S.F. 1933. *Venäjän historia*. Käänt. P. Toikka. Helsinki: Otava.
- Rastas, Anna 2007. Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa. Teoksessa Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.), *Kolonialismin jäljet: Keskustat, periferiat ja Suomi*. Helsinki: Gaudeamus. 119–141. Saatavilla: <http://tampub.uta.fi/handle/10024/67981>. [Luettu 3.10.2018.]
- Riikonen, H.K., Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki. 2007. *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. Helsinki: SKS.
- Samotik 2010 = Самотик, Л.Г. Внелитературные экзотизмы в русском языке: сферы использования. *Вестник красноярского педагогического университета им. В.П. Астафьева*. Красноярск: Красноярский государственный педагогический университет им. В.П. Астафьева. 160–164. Saatavilla: <https://cyberleninka.ru/article/v/vneliteraturnye-ekzotizmy-v-russkom-yazyke-sfery-ispolzovaniya>. [Luettu 10.2.2018.]
- Schleiermacher, Friedrich 2007 [1813]. Eri kääntämismetodeista. Käänt. Maija Ollikainen. Saks. alkuteos ”Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens”. Teoksessa Tapani Kilpeläinen (toim.) *Kääntökirja: Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura. 7–36.
- Silvanto, Reino 1919. *Ukraina ja ukrainalaiset*. Helsinki: Otava.
- Susam-Sarajeva, Şebnem. 2003. Multiple-entry visa to travelling theory: Retranslations of literary and cultural theories. *Target: Volume 15, Number 1*: 1–36.

- Vanderschelden, Isabelle. 2000. Why Retranslate the French Classics? Teoksessa Salama-Carr, Myriam (toim.): *On Translating French Literature and Film II*, 1–18. Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- Vehmaskoski, Maila 1989. Äijät ja ämmät, vaarit ja muorit. Isovanhempien nimitykset suomen murteissa. *Kielikello* 3/1989. Saatavilla: <https://www.kielikello.fi/-/aijat-ja-ammatt-vaarit-ja-muorit-isovanhempien-nimitykset-suomen-murteissa>. [Luettu 11.4.2018.]
- Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility*. London & New York: Routledge.
- Venuti, Lawrence 1998. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. London & New York: Routledge.
- Vernigorova 2010 = Вернигорова В.А. Понятие реалии в современном переводе. *Альманах современной науки и образования*. № 3(34) Ч.2. С. 137–141. Saatavilla: <http://www.gramota.net/materials/1/2010/3-2/48.html>. [Luettu 10.2.2018.]
- VISK = *Ison suomen kielipin verkkoversio*. Saatavilla: <http://kaino.kotus.fi/visk/etusivu.php>. [Luettu 6.4.2018.]
- Zaslavskij 1923 = Заславский, Давид. Евреи в русской литературе. Saatavilla: <https://lechaim.ru/ARHIV/133/zaslav.htm>. [Luettu 18.5.2018.]

Sanakirjat

- BES 1997 = Прохоров, А.М., А. П. Горкин, В.И. Бородулин, Н.М. Ланда, В.Г. Панов, И.Н. Петин (toim.). *Большой Энциклопедический словарь*. Москва: «Большая Российская энциклопедия» и Санкт-Петербург: «Норинт».
- BTS 2002 = Кузнецов С.А., И. А. Богданова, Л.А. Карпова, Л.М. Лебедева, Н.Р. Либман (toim.) *Большой Толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: «Норинт».
- Grönros, Eija-Riitta; Minna Haapanen; Tarja Riitta Heinonen; Leena Joki; Liisa Nuutinen & Marjatta Vilkkamaa-Viitala (toim.) 2006. *Kielitoimiston sanakirja. 1. osa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Häkkinen, Kaisa 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Juva: WS Bookwell Oy.
- PED 2004 = Linde-Usiekniewicz, Jadwiga, Phillip G. Smith, Agnieszka Pludowska, Magdalena Zawisławska, Anne-Marie Fabianowska, Sherill Howard-Pociecha, Steven Davies, Paul Krawczonek, Joanna Śmigielska, Della Thompson (toim.). *Wielki słownik angielsko-polski PWN Oxford. Polish-English Dictionary*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SVS 2001 = Ollikainen, V. & I. Salo (toim.), I. Vahros & A. Scherbakoff. *Большой финско-русский словарь. Suomalais-venäläinen suursanakirja, neljäs painos*. Москва: «Русский язык».
- TSRJ 1996a = Ушаков, Д.Н. (toim.) *Толковый словарь русского языка. Том I*. Москва: «Терра».
- TSRJ 1996b = Ушаков, Д.Н. & Б.М. Волин (toim.) *Толковый словарь русского языка. Том IV*. Москва: «Терра».

- URS 1971 = Ильин. В.С. (toim.) *Українсько-російський словник*, toinen painos. Київ: «Наукова Думка».
- UVSS 2009 = Kuusinen, M. (toim.), V. Ollikainen & J. Syrjäläinen. *Новый большой русско-финский словарь. Uusi venäläis-suomalainen suursanakirja*, viides painos. Москва: «Живой язык».
- Vasmer, Max 1986a [1953–1958]. B.A. Larina & M.A. Oborina (toim.) *Этимологический словарь русского языка. Том I*, toinen painos. Käänt. O.N. Trubačeva. Saks. alkuteos *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Москва: «Прогресс».
- Vasmer, Max 1986b. [1953–1958]. B.A. Larina & M.A. Oborina (toim.) *Этимологический словарь русского языка. Том II*, toinen painos. Käänt. O.N. Trubačeva. Saks. alkuteos *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Москва: «Прогресс».

Muut lähteet

- Aleksandrova 2016 = Александрова, М.А. Рабочая программа по литературе (7 класс) ФГОС, 68 часов. Saatavilla: <https://nsportal.ru/shkola/literatura/library/2016/09/10/rabochaya-programma-po-literature-7-klass-fgos-68-chasov>. [Luettu 12.7.2018.]
- Autio, Veli-Matti. Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. Helsingin yliopisto. Saatavilla: <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=26543>. [Luettu 30.5.2017.]
- Borodavkin, Aleksander 2004. Ulla-Liisa Heino: Kääntäjäksi sattuman oikusta. *Venäjän aika 2004: 3*, 73–75.
- Fennica. Suomen kansallisbibliografian tietokanta. Saatavilla: https://fennica.linneanet.fi/vwebv/searchBasic?sk=fi_FI. [Luettu 4.12.2018.]
- Koskela, Lasse 2005. Konkka, Juhani. Kansallisbiografia-verkojulkaisu. *Studia Biographica 4*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavilla: <http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4975>. [Luettu 31.5.2017.]
- Lavrin, Janko. Nikolay Gogol – Ukrainian-born writer. *Encyclopedia Britannica*. Saatavilla: <https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Gogol>. [Luettu 9.11.2018.]
- Ležava 2009 = Лежава, Ирина. Жид в произведениях Гоголя, Тургенева, Чехова, Горького. Saatavilla: <https://www.proza.ru/2009/08/21/413>. [Luettu 3.10.2018.]
- Teittinen, Heli. Suomen kulttuurirahasto: Marjatta ja Kalle Salon rahasto humanististen tieteiden ja maailmankirjallisuuden suomennustyön tukemiseen. Saatavilla: <https://apurahat.skr.fi/nimikkorahastot/nimikkorahastoesite?numero=287106>. [Luettu 31.5.2017.]

LIITTEET

Liite 1: Nikolai Gogol

Gogol on yksi Venäjän tunnetuimmista kirjailijoista. Hän syntyi Ukrainassa vuonna 1809, mutta muutti Pietariin vuonna 1828, missä vietti lopulta lähes koko kirjallisen uransa. Kirjailijan alkuvaiheet Pietarissa eivät olleet helppoja, sillä ilman rahaa ja kontakteja Gogol joutui hankkimaan elantonsa tekemällä matalapalkkaisia töitä. Hänen ensimmäinen kirjallinen julkaisunsa ei menestynyt, mistä johtuen Gogol poltti kaikki kopiot siitä ja suunnitteli muuttavansa Yhdysvaltoihin. Hän aloitti matkansa matkustamalla Saksaan, mutta palasi rahojen loputtua takaisin Pietariin, jossa sai matalapalkkaisen valtion viran. Hän alkoi kirjoittaa ukrainalaisesta kansanperinteestä kertovia tarinoita aikakauslehtiin, ja myöhemmin näistä tarinoista koottiin kahdessa osassa vuosina 1831 ja 1832 julkaistu teos *Dikankan iltoja* (*Вечера на хуторе близ Диканьки*). Gogolin eloisa ja paikoittain puhekielinen kerronta olivat uutta venäläisessä kirjallisuuserinteessä, kuten myös hänen teksteissään esiintyvä eksotiikka. Se näkyi vierasperäisessä sanojen taivuttamisessa ja lukuisissa ukrainalaisperäisissä sanoissa sekä ilmauksissa, mitkä koettiin Venäjällä kiehtovina. Gogol alkoi saavuttaa mainetta kirjailijana ja ystävystyi Aleksandr Puškinin kanssa, joka hänkin ihaili Gogolin tyyliä. Gogolin seuraavat kaksi teosta, *Mirgorod* (*Миргород*) sekä *Arabeski* (*Арабески*) ilmestyivät vuonna 1835. *Mirgorod* oli jatkoa *Dikankan illoille*, ja se paljasti, että osa Gogolin tarinoista on romanttista eskapismia, sillä osa hänen kirjoituksistaan taas kuvasti hyvin pessimististä elämänasennetta. *Taras Bulba* ilmestyi *Mirgorodin* ensimmäisessä osassa vuonna 1835, mutta tämän jälkeen Gogol vielä paranteli sitä, ja lopullisessa muodossaan se ilmestyi vuonna 1842. Teos edusti nimenomaan eskapismia, jonka avulla Gogol pääsi pois nykyhetkestä lapsuutensa maisemiin ja tarinoihin. (Lavrin.)

Vuonna 1836 Gogol julkaisi kaksi novellia, *Vaunut* (*Коляска*) sekä *Nenä* (*Нос*), sekä näytelmän *Reviisori* (*Ревизор*). Gogolin ystävyys Puškinin kanssa oli hänen teostensakin kannalta hyvin merkittävää, sillä Gogol luotti ystävänsä makuun ja kritiikkiin ja sai Puškinilta aiheet kahteen pääteokseensa, *Reviisoriin* sekä *Kuolleisiin sieluihin* (*Мертвые души*), joka ilmestyi vuonna 1842. *Reviisorin* ensiesitys oli huhtikuussa 1836 ja se aiheutti sellaisen kohun, että Gogol päätti lähteä Roomaan, missä hän pääosin viipyi vuoteen 1842 saakka. Siellä Gogol kirjoitti myös suurimman osan mestariteoksestaan *Kuolleet sielut*. Italiassa

kirjailija alkoi kiinnostua etenevissä määrin uskonasioista, mikä vaikutti hänen myöhempään tuotantoonsa. Puškinin kuoleman jälkeen Gogolista tuli venäläisen kirjallisuuden johtohahmo, ja kirjailijan mielestä hänen saavuttamansa asema oli merkki siitä, että Jumala on antanut hänelle tehtävän. Gogol ajatteli, että hänen tulee teostensa kautta kertoa Venäjän kansalle, miten pahassa maailmassa tulee oikeaoppisesti elää. Hänen tarkoituksenaan oli seurata Danten esimerkkiä ja tehdä *Kuolleista sieluista* omanlaisensa *Jumalainen näytelmä*: jo julkaistu teos edustaisi *Helvettiä*, seuraavat osat tulisivat edustamaan *Kiirastulta* ja *Paratiisia*. Seuraavien teosten kirjoittaminen ei Gogolilta kuitenkaan sujunut entiseen tapaan, sillä hän tunsu luovuutensa kaikonneen, eikä toinen osa valmistunut yli kymmenen vuoden kirjoittamisen jälkeenkään. Gogol tulkitse tämän merkinä siitä, että Jumala ei halunnutkaan häntä toimimaan äänenä hyveellisyyden puolesta, mutta oli silti sitä mieltä, että opettajana ja saarnaajana hän pystyisi edistämään Venäjän moraalista parantumista. Gogol puhui konservatiivisen kirkon arvojen puolesta, rukoili säännöllisesti ja teki pyhiinvaelluksen Palestiinaan, mutta sisimmässään hän pelkäsi Jumalan hylänneen hänet. Gogol vaelsi paikasta toiseen kuin tuomittu sielu, mutta asettui lopulta Moskovaan fanaattisen papin Matvej Konstantinovskin vaikutuksesta. Hänen pyynnöstään Gogol poltti *Kuolleiden sielujen* toisen osan käsikirjoituksen vuonna 1852, ja kymmenen päivän kuluttua kirjailija kuoli puoliksi hulluuden partaalla. (Lavrín.)

Huolimatta Gogolin viimeisten vuosien synkkyudesta hänen osuutensa venäläisessä kirjallisuudessa oli merkittävä. Ennen kaikkea teokset *Reviisori*, *Kuolleet sielut* sekä novelli *Päällystakki* (tai *Päällysviitta*, ven. *Шунель*), joista saatiin periaatteet ”luonnolliseksi kouluksi” (ven. *натуральная школа*) kutsuttuun kirjallisuusliikkeeseen, joka vaikutti Gogolin jälkeisen venäläisen kaunokirjallisuuden kehittymiseen. Gogol oli yksi ensimmäisistä kirjailijoista, joka paljasti Venäjän sille itselleen. Puškinin klassista realismia lähtivät seuraamaan Leo Tolstoi, Ivan Gontšarov ja Ivan Turgenev, mutta Gogolin koukeroista ja levotonta proosatyylää jatkoi puolestaan Fjodor Dostojevski. Gogolin syyttävä realismi sai myös monia seuraajia, kuten satiirisistaan tunnetun Mihail Saltykov-Štšedrinin. Gogol esitti pienet, tarpeettomat ihmiset teostensa sankareina, ja käytäntö jatkui myös kirjailijan kuoleman jälkeen. Myös hänen hengellinen ahdistuneisuutensa sai jatkoa Dostojevskin ja Tolstoin teoksissa, kuten myös hänen pyrkimyksensä nousta ”pelkän kirjallisuuden” yläpuolelle. (Lavrín.)

Liite 2: Tietoa kääntäjistä

1.1 Samuli S. (1850–1907)

Nimeä Samuli S. käyttänyt Samuli Suomalainen oli aikakautensa ahkerimpia suomentajia. Suomalaisten vanhempien lapsena Pietarissa vuonna 1850 syntynyt ja siellä kasvanut, Pietarin suomenkielistä koulua käynyt Suomalainen toi venäjän kielen taitonsa ja kulttuurintuntemuksensa mukanaan muuttaessaan ensin Jyväskylään koulun vuoksi, sitten Helsinkiin opiskelemaan ja töihin ja myöhemmin Sortavalaan, jossa hän työskenteli seminaarin lehtorina. Suomalainen ehti 57-vuotisen elämänsä aikana kääntää noin kuusikymmentä teosta, joista suurin osa oli ranskalaista, englantilaista, saksalaista, tanskalaista ja venäläistä kaunokirjallisuutta. Ensimmäinen venäjästä suomennettu teos, Puškinin *Kapteenin tytär*, oli Suomalaisen kääntämä ja se ilmestyi vuonna 1876, Suomalaisen ollessa 26-vuotias. *Taras Bulban* hän suomensi vuonna 1878 ja myöhemmin hän käänsi myös Korolenkoa, Gorkia ja Turgenjevia. On hyvin todennäköistä, että Samuli S:n suomennustaidolla ja tarkalla silmällä teosten valinnassa oli suuri merkitys sille, että venäläinen kirjallisuus sai Suomessa sijaa. (Koskinen & Paloposki 2015, 110–111.)

2.2 Johan Alfred Halonen (1879–1922)

Taras Bulban toisesta kääntäjästä, J.A. Halosesta, ei ole säilynyt nykypäivään paljon tietoa. On tiedossa, että hän syntyi Kokkolassa vuonna 1879 ja kuoli Turussa vuonna 1922. Halonen valmistui ylioppilaaksi Vaasan lyseosta, filosofian maisteriksi hän valmistui vuonna 1910. Hän oli töissä Rauman lyseolla venäjän ja historian opettajana vuodesta 1905, ja vuonna 1915 hänestä tuli koulun johtaja. (Autio.) *Taras Bulban* Halonen suomensi vuonna 1913, minkä lisäksi hän on suomentanut myös Arkadi Avertšenkon teoksen *Iloisia juttuja* vuonna 1912 (Fennica s. v. J.A. Halonen).

2.3 Juhani Konkka (1904–1970)

Juhani Konkka syntyi Inkerin Toksovassa vuonna 1904 ja oppi venäjän kielen lukemalla runoja ja romaaneja. Konkka alkoi itse kirjoittaa runoja suomeksi kahdeksanvuotiaana, ja venäjäksi kaksitoistavuotiaana. Vuonna 1919 hän muutti perheineen pakolaisena Suomeen, ja vietti useita vuosia vaihdellen asuinpaikkaansa. Konkka opiskeli Sortavalan seminaarissa

kansakouluopettajaksi, mutta jätti sen kesken vuonna 1925, ja vaihtoi opintoihin Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa, jossa suoritti sanomalehtitutkinnon vuonna 1927. Tutkinnon jälkeen hän tarjosi juttujaan moniin lehtiin, ja vuonna 1929 julkaisi esikoisteoksensa *Taloudelliseen kansanvaltaan! Kansallisen yhteiskuntapolitiikan vaatimuksia*. Konkka julkaisi myös useita muita teoksia, ja teki myös suomennoksia, erityisesti uransa loppupuolella. Konkka tunnetaan tuotteliaana ja taitavana suomentajana, ja hän suomensi kaikkiaan pitkälti toista sataa teosta venäläistä kirjallisuutta. Merkittävimmät Venäjän kirjallisuuden klassikot, kuten Fjodor Dostojevskin, Leo Tolstoin, Anton Tšehovin, Nikolai Gogolin, Ivan Turgenevin, Mihail Šolohovin ja Maksim Gorkin keskeiset teokset, ovat Konkan suomentamia. (Koskela 2005.) *Taras Bulban* hän suomensi vuonna 1940.

2.4 Gunvor Salo (-) ja Kaarlo Salo (1917–2002)

Kyseisistä kääntäjistä ei löydy juurikaan tietoa. Suomen kansallisbibliografia Fennican (Fennica s. v. Gunvor Salo, Kaarlo Salo) perusteella *Taras Bulba* oli Gunvor Salon ainoa käännöstyö, Kaarlo Salo on puolestaan kääntänyt myös B. Lidovin teoksen *Tanja: partisaanityön tarina* (1945), Jevgeni Rissin teoksen *Kaupungin porteilla* (1946) sekä Vera Ketlinskajan teoksen *Nevan rannalla* (1946). *Taras Bulban* käänös ilmestyi vuonna 1946. Gunvor Salon elinajasta ei Fennicassa (Fennica s. v. Gunvor Salo) ole mainintaa, mutta Kaarlo Salon (Fennica s. v. Kaarlo Salo) kerrotaan eläneen vuosina 1917–2002 ja olleen oikealta nimeltään Kalle Salo. Etsittyäni tietoja suomentajasta nimeltä Kalle Salo, löysin hänen ja hänen vaimonsa rahastosta kertovan esitteen (ks. Teittinen), jonka mukaan Kaarlo (Kalle) Niilo Salo syntyi Joroisissa vuonna 1917. Hän kirjoitti ylioppilaaksi Varkauden yhteiskoulusta vuonna 1936 ja valmistui filosofian kandidaatiksi Helsingin yliopistosta vuonna 1945. Sota-aikana Salo toimi muun muassa yleisesikunnan ulkomaanosastolla, jossa hänen kielitaidolleen oli käyttöä. Sodan jälkeen Salo työskenteli kustantamoissa, ensin 1945–1948 Otavassa ja sen jälkeen vuoteen 1949 WSOY:ssä, minkä jälkeen hän siirtyi Helsingin Sanomien ulkomaanosaston toimittajaksi. Vuodesta 1957 eteenpäin Salo teki pitkän uran ulkoministeriössä, jossa hänen tehtäviinsä kuului kertoa Suomen asemasta ja kannasta. Salo välitti kulttuuria myös muilla tavoin, kuten suomentamalla ensimmäisenä Albert Camus’n *Sivullisen* sekä lukuisten muiden kirjailijoiden teoksia. Lisäksi hän oli 1950-luvun alussa toimittamassa viisiosaista *Kansakuntien vaiheet* -teosta. (Teittinen.) Kalle Salon nimellä hän on suomentanut lukuisia teoksia (Fennica s. v. Kalle Salo).

2.5 Ulla-Liisa Heino (1934–)

Ulla-Liisa Heino on tuttu monelle venäjän kirjallisuuden harrastajalle, sillä hän on uransa aikana suomentanut yli 160 kirjanimikettä, joista valtaosa on ollut neuvostoliittolaista kirjallisuutta. Heinojen perheessä ei puhuttu venäjää, vaan tuleva suomentaja oppi kielen oppikoulussa. Heino jatkoi opintojaan Helsingin yliopistoon, jossa opiskeli aluksi suomen kieltä, mutta vaihtoi sen lopulta venäjään. Heino työskenteli uutistoimisto APN:n (*Агентство печати «Новости»*) palveluksessa Neuvostoliiton hajoamiseen asti, minkä jälkeen hän ei ole enää kääntänyt tekstejä venäjästä. (Borodavkin 2004.) Heino on suomentanut useita tunnettuja Neuvostoliiton ajan klassikoita, kuten Leo Tolstoin *Anna Kareninan*, Mihail Bulgakovin *Saatana saapuu Moskovaan* sekä Anton Tšehovin *Nainen ja sylikoira*. Nikolai Gogolin *Taras Bulban* Heino suomensi vuonna 1959.

РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Экзотизмы в переводах повести Н.В. Гоголя «Тарас Бульба» на финский язык

1 ВВЕДЕНИЕ

Литературные произведения часто переводят на разные языки, некоторые даже по несколько раз на один и тот же язык. Во многих культурах одни и те же тексты переводят через определенные промежутки времени. Несмотря на объем повторных переводов, их начали систематически изучать только в последние десятилетия. В настоящее время изучение повторных переводов является важной темой исследований в области переводоведения, и новые исследования по этой теме появляются регулярно.

Пиррко Нуолиярви и Лийса Тийттула отмечают, что существуют много разных причин для повторных переводов. Одна из причин может заключаться в том, что части оригинального перевода были опущены в переводе, а повторный перевод будет без купюр. Кроме этого, конкуренция издателей влияет на количество повторных переводов – популярные произведения время от времени переводят заново для получения прибыли от продаж. Для разных групп читателей могут также делать разные переводы, например, легко читаемые или сокращенные переводы для детей или молодежи. Обычно считается, что старение перевода является самой важной причиной для повторных переводов. Старение перевода означает либо то, что объяснение культуры оригинального текста читателям стало необходимым, или то, что язык перевода устарел. Многие предполагают, что язык перевода стареет, но оригинальные тексты остаются актуальными с одного десятилетия на другое, и на старение их языка не обращают внимания (Nuolijärvi & Tiittula 2013).

1.1 Материал исследования

Материалом данного исследования является произведение Н.В. Гоголя «Тарас Бульба» и его пять переводов на финский язык. Оригинальный текст был впервые опубликован в 1835 году, но переработанная версия, опубликованная в 1842 году, стала

каноническим текстом, который лежит в основе большинства изданий произведения и в России, и за границей. Первый перевод «Тараса Бульбы» на финский язык был опубликован в 1878 г. (переводчик Самули С.), второй – в 1913 г. (переводчик Юхан Алфред Халонен), третий – в 1940 г. (переводчик Юхани Конкка), четвертый – в 1946 г. (переводчики Гунвор и Каарло Сало), и последний на данный момент перевод с издания 1842 г. – 1959 г. (переводчик Улла-Лийса Хейно).¹ В дальнейшем для удобства перед именами переводчиков будут поставлены номера: 1-Самули С., 2-Халонен, 3-Конкка, 4-Сало, 5-Хейно.

1.2 Цель и задачи исследования

Задача данного исследования – выяснить, какие финские соответствия использовали переводчики для слова, происходящих из другого языка и культуры, чем сам исходный текст. Одной из особенностей Гоголя является то, что он использует в своих произведениях слова из своего родного языка, украинского. Такие слова оживляют русскоязычный текст, и происхождение автора можно увидеть в языке текста. В лингвистике такие слова, относящиеся к иностранному языку или культуре, называются экзотизмами. В переводе также обратили внимание на это явление, поскольку такие экзотические слова затрудняют работу переводчика, и часто их при переводе или сохраняют, или слегка адаптируют. Особенность исследуемого материала заключается в том, что экзотизмы происходят из другого языка и культуры, чем тот, на котором произведение написано. Поэтому в данной работе под «экзотизмом» имеются в виду именно такие слова, которые кажутся странными и читателям оригинального текста, и, возможно, читателям перевода. Мы стараемся выяснить, сохраняется ли или утрачивается экзотика исходного текста в переводах. В следующей, теоретической части работы мы определим понятия переперевода, доместикации и форенизации и представим «гипотезу повторного перевода».

¹ В 2010 году был опубликован новый перевод, выполненный Ээро Балком (*Taras Bulba*. Suom. Eero Balk. Basam Books 2010). Но этот перевод сделан с первого издания повести, поэтому этот материал было невозможно использовать из-за сильных разночтений в исходных текстах. Кроме того, в 1940 и 1952 годах в Карелии было сделано два перевода, переводчики которых не известны, и поэтому они тоже не включены в данное исследование.

2 ЧТО ТАКОЙ ПЕРЕПЕРЕВОД?

2.1 Определение переперевода

В данной работе понятие «переперевод» означает перевод такого произведения, которое уже ранее было переведено минимум один раз на тот же язык. Переводы, которые были сделаны после первого перевода, называются «повторными переводами». Возможно, что на повторные переводы оказывают влияние предыдущие переводы, но это все-таки разные версии. Например, в материале данного исследования можно увидеть, что некоторые переводчики больше полагались на предыдущие переводы, чем другие. Это было найдено с помощью специальной программы, которая считала процент похожих предложений в сравниваемых текстах. Похожими предложениями являются такие, в которых более 75% одинаковых слов. В переводе 3-Конкки (1940) 13,5% из текста было таким же, как в переводе 1-Самули С. (1878), и 11,01% из текста 5-Хейно (1959) было таким же, как в переводе 4-Сало (1946). Переводы 2-Халонена (1913) и 4-Сало (1946) были сделаны без значительных влияний предыдущих переводчиков, поэтому и сходство с другими переводами составляет менее 2%. Нуолиярви и Тийттула (Nuolijärvi & Tiittula 2013) заявляют, что разница между переизданием и перепереводом заключается в том, что новое издание не заменяет предыдущий перевод, а повторный перевод заменяет его. Оути Палопоски и Кайса Коскинен отмечают, что определение перевода может все-таки оказаться трудным – иногда только слегка измененная версия может быть опубликована как новый перевод, а иногда значительно измененную версию публикуют под именем первого переводчика (Paloposki & Koskinen 2010, 47). Во всех исследуемых переводах минимум 86,5% собственной работы нового переводчика, и поэтому можно сказать, что они явно перепереводы.

2.2 Доместикация и форенизация

Конфронтация между доместикацией и форенизацией имела место почти всю историю перевода. При обсуждении по этой теме часто отмечают эссе немецкого философа Фридриха Шлейермахера (1768–1834) «Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens» (1813), в котором он делает свое знаменитое заявление о том, что

переводчик должен выбирать между двумя вариантами: либо он оставляет писателя в покое и берет читателя к себе, либо оставляет читателя в покое и берет к себе писателя (Koskinen & Paloposki 2015, 71). Если переводчик пытается довести читателя до писателя, его целью является предоставить читателю понимание исходного языка и культуры. Обычно это включает в себя передачу чужих элементов читателям. А если переводчик пытается довести писателя до читателя, он пытается представить работу так, как если бы писатель изначально написал текст на языке читателей перевода. Такая стратегия перевода легче для читателя, поскольку читателю не нужно обрабатывать отчуждающие элементы текста, а он может читать произведение так, как если бы оно было написано в принимающей культуре. Согласно Шлейермахеру, переводчик должен выбрать подход, поскольку смешение этих стратегий неизбежно создает ненадежный и запутанный исход. Он сам явно выступает за отчужденный перевод и заявляет, что только с помощью таких переводов можно реализовать истинную цель перевода, то есть познакомиться с искусством различных культур на родном языке (Schleiermacher 2007, 15–33).

Коскинен и Палопоски подчеркивают, что для Шлейермахера выбор между доместикацией и форенизацией является этическим – переводчик должен выбрать, хочет ли он содействовать самобытности культуры или взаимодействовать с окружающим миром. Этические аспекты перевода также отмечаются американским исследователем Лоуренсом Венути. После выхода его работ «The Translator's Invisibility» (1995) и «The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference» (1998) доместикация и форенизация, а также их проблематика начали играть центральную роль в переводоведении. Как и Шлейермахер, Венути считает, что следует избегать гладких и ненавязчивых переводов и делать отчуждающие переводы (Koskinen & Paloposki 2015, 73–74). По словам Венути, слово «невидимость» (*invisibility*) описывает место переводчиков в современной англоамериканской культуре. Этим он имеет в виду то, что процесс перевода совсем не виден в переводах, потому что кажется, как будто исходные тексты написаны в принимающей, а не в другой культуре (Venuti 1995, 1–2). Венути (1995, 40) считает, что вдохновение «гладких» переводов происходит из господства англоязычного мира, который исключил другие культуры. Коскинен и Палопоски отмечают, что, по мнению Венути, невидимость переводчика не положительное явление, и переводчикам следовало бы стать более заметными и

отказаться от использования более простого языка и стремления к чрезмерной недвусмысленности. Вместо этого Венути надеется на нарушение целостности текста, используя, например, красноречивые слова в переводах новых текстов или современные слова в переводы старых текстов. По словам Венути, читателю следует напомнить, что он читает перевод, а не оригинальный текст (Koskinen & Paloposki 2015, 74).

2.3 Гипотеза о повторном переводе

Коскинен и Палопоски отмечают, что понятие переперевода включает в себя множество таких предложений, которые не изучены систематически. Одно из таких предположений заключается в том, что переперевод является более отчуждающим, чем первый перевод. Это утверждение лучше известно как «гипотеза повторного перевода». Эти идеи берут начало в трудах Антуана Бермана в 1980-х и 1990-х годах, но идеи связаны с немецким романтизмом (Koskinen & Paloposki 2015, 8). Берман (1990, 2009) считает, что переперевод – критика, направленная на предыдущий перевод. По его словам, переперевод показывает, что предыдущий перевод либо неадекватен, либо устарел каким-то образом, и положение первого перевода в этом отношении нелегкое (Koskinen & Paloposki 2015, 62–66). Но положение повторного перевода не легче, так как, по словам Бермана (1990, 2009), никакой перевод не может быть совершенным или окончательным переводом, а повторный перевод одной и той же работы всегда возможен, даже неизбежен (Koskinen & Paloposki 2015, 67).

Берман не единственный, кто утверждал, что первый перевод более доместицирующий, чем другие. Пол Бенсимон (1990) также представил в сборнике «Palimpsestes» аналогичные мысли о том, что первый перевод – как экскурсия по произведению, которое интегрировано в принимающую культуру для получения хорошего приема. В свою очередь, повторные переводы больше не требуют демонстрации, а могут поддерживать культурную дистанцию и приблизиться к исходному тексту (см., напр., Dastjerdi & Mohammadi 2013, 179). Легко найти такие первые и повторные переводы, доказывающие, что гипотеза повторного перевода верна, но есть и много таких случаев, для которых гипотеза неверна. Некоторые исследователи даже утверждают, что первые переводы являются более отчуждающими, чем повторные. Например,

Себнем Сусам-Сараева (Susam-Sarajeva 2003, 4) считает, что первый перевод всегда ближе к той исторической и культурной эпохе, в которой написан исходный текст, а повторные переводы иногда необходимо адаптировать к современной культуре, и поэтому они могут быть более отчуждающими по сравнению с оригинальным текстом.

Одна из проблем при проверке гипотезы повторного перевода заключается в том, что еще не установлена единица измерения, чтобы проверить, является ли какой-либо текст отчуждающим или доместизирующим. Коскинен и Палопоски (2015, 77) заявляют, что нельзя просто сказать, что какие-то слова или фразы более верны исходному тексту – необходимо обосновать, как этот вывод был достигнут. Кроме этого, Коскинен и Палопоски (2015, 70) отмечают, что необходимо собрать обширные материалы из разных эпох и разных культурных кругов, чтобы выяснить, имеет ли объяснительную силу гипотеза повторного перевода. Возможно, что на реализацию гипотезы влияет возраст текстов или какие-либо культурные элементы. Независимо от того, является ли гипотеза повторного перевода истинной или нет, она в любом случае один из возможных инструментов для сравнения переводов с точки зрения доместикации и форенизации.

3 ЭКЗОТИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ГОГОЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА»

3.1 Метод исследования

В данном исследовании изучаются экзотизмы, появляющиеся в оригинальном тексте не менее семи раз. Экзотизмы начали выбирать из списка слов выходного текста. Мы начали с наиболее часто встречающихся в исходном тексте слов, чтобы получить много контекстов для экзотизмов. Из данного списка были выбраны такие слова, которые не являлись исконно русскими и могли быть использованы для создания местного колорита (*пан, шляхтич, горелка* и т. д.), и для них был сделан собственный список. Когда, анализируя частотный список, мы дошли до слов, появляющихся в исходном тексте не менее шести раз, мы приняли решение, что у нас уже достаточно материала для анализа. На этом поиск экзотизмов был закончен, и для более подробного изучения были выбраны такие экзотизмы, которые появляются в исходном тексте не менее семи раз. Их всего 37.

При выборе слов обратили внимание на заимствованные слова. Такие слова были проверены по словарям, и, если их использование или происхождение было тесно связано с другими языками (например, украинским или польским), мы считали их экзотизмами. Классификация экзотизмов не является однозначной, поскольку разные вещи могут придать словам экзотический нюанс. В этом исследовании некоторые слова (напр. *козак, чорт, добре*) являются украинскими по написанию, и поэтому они явно экзотизмы. Некоторые слова (напр. *атаман, курень, Запорожье*) тесно связаны с историей казачьей культуры (которая выходит за пределы Украины на юг России), и поэтому они тоже являются экзотизмами. Некоторые слова (напр. *ясновельможный, лях, хлопец*) заимствованы из других языков, и большинство имен собственных – украинские, и поэтому они также считаются экзотизмами. Два слова (*люлька, горелка* укр. *горілка*) используют в разных смыслах в русском и украинском языках, но в «Тарасе Бульбе» они используются в украинском значении, что делает их экзотизмами.

Выбранные слова перечислены в таблице (см. Таблицу 1) и разбиты на три группы. Некоторые слова написаны заглавными буквами (напр. *КОЗАК*) потому, что в дополнение к этой лексеме (*козак*) анализировались и составные слова, и производные

(*козак-товарищ, собака-козак, козачество, козачка, козацкий, козачий, козачьи, по-козацки*). Если в анализе возникает слова, написаны небольшими буквами (*козак*), имеется в виду только эта лексема. Относительная частота (ОЧ) относится к частоте слов в исходном тексте, то есть какова процентная доля этого слова в процентах от количества слов в исходном тексте.

3.2 Анализ частотного списка

Таблица 1. *Выбранные экзотизмы и их относительная частота в исходном тексте*

<u>Слова, ссылающиеся на люди</u> ОЧ (%)	<u>Имена собственные</u> ОЧ (%)	<u>Другие слова</u> ОЧ (%)
КОЗАК 8,33	Тарас 3,6	КУРЕНЬ 2,38
ПАН 3,36	ЗАПОРОЖЬЕ 2,93	ЧОРТ 0,85
ЖИД 3,26	Бульба 2,22	табор 0,48
кошевой 1,64	Андрій 1,98	ГОРЕЛКА 0,46
ЛЯХ 1,52	Сечь 1,06	добре 0,35
АТАМАН 1,32	Янкель 0,95	ЧУБ 0,32
БУРСАК 0,54	Остап 0,65	БАНДУРА 0,22
батько 0,51	Кукубенко 0,55	свитка 0,22
ГЕТЬМАН 0,50	Кирдюг 0,52	люлька 0,18
ВОЕВОДА 0,39	Україна 0,35	
гайдук 0,36	ПОПОВИЧ 0,28	
старшина 0,32		
хлопец 0,32		
НЕЗАМАЙНОВЕЦ 0,30		
хорунжий 0,30		
ЯСНОВЕЛЬМОЖНЫЙ 0,24		
есаул 0,22		

3.2.1 Переводы, в которых экзотика не передается

Один из наших исследовательских вопросов заключается в том, передается ли читателю перевода экзотика, передаваемая читателю оригинала. Основываясь на нашем материале, передача экзотики в некоторой степени зависит от слов, так как некоторые аналоги экзотизмов были невозможно найти в финском языке. Например, самый

поразительный экзотизм *КОЗАК* является экзотизмом, потому что он написан в соответствии с правилами украинского языка, так как в современном русском языке данное слово пишется через «а»: *казак*.² В финском языке есть слово *kasakka*, и это слово наиболее часто становится переводным соответствием для *КОЗАКА*. Если бы экзотичность обязательно хотели бы передать, из данного слова могло быть сформировано неправильную форму, в которой также изменило бы букву «а» на букву «о». Однако это вряд ли передало бы украинскую экзотику, особенно если читатель перевода не знает различия и сходства между украинским и русским языками. Поэтому, в этом случае, экзотика не будет видна в переводе, но слово *kasakka*, вероятно, является самым ясным переводом, поскольку измененная орфография не передает экзотику, а только путает читателя.

Переводы слов *ЖИД* и *ЛЯХ* тоже не в первую очередь передают экзотику, потому что эти слова являются проклятыми словами, но их переводы в основном нейтральны, то есть *juutalainen* и *puolalainen*. В настоящее время в русском языке самый точный эквивалент для слова *juutalainen* – слово *еврей*, а для слова *puolalainen* – слово *поляк*. Пейоративность слов *ЖИД* и *ЛЯХ* не передается в переводах, и поэтому экзотика этих слов не видна. Однако следует сказать, что Гоголь часто использовал негативные прилагательные с данными словами, и переводчики переводили их унижительными аналогами и иногда использовали и другие типы ругательств (напр. *koira*, *konna*, *korvennettava*), и поэтому читателям перевода в основном придается такое же представление, как в исходном тексте. Еще некоторые слова имеют два значения, которые передаются читателю оригинального текста, но не читателю перевода. Например, фамилия главного героя *Бульба* означает *картофель* по-украински (см. напр. Vasmer 1986a, 240 s. v. *бульба*, *буньба*). Читатель русскоязычного текста может знать это значение, а читатель финскоязычного текста, вряд ли понимает второе значение этой фамилии.

² В записях русских былин Илья Муромец – «старый козак» (см. тексты былин, например, здесь: https://imwerden.de/pdf/ilya_muromets_1958_text.pdf)

3.2.2 Тяжело определяемые случаи

Тяжело определяемые случаи означают слова, переводы которых непосредственно не передают экзотику, но нельзя сказать, что они вообще никакую экзотику не передают. Такие слова переведены на финский язык, и они напоминают обычные финские слова, но читатель перевода, вероятно, будет иметь похожее представление, как читатель исходного текста. Первым таким словом является прилагательное *ясновельможный*. В «Тарасе Бульбе» данное прилагательное используется только со словом *пан* (*ясновельможный пан*) или как существительное *ясновельможность*. Переводчики обычно переводили слово аналогами *korkeimmasti* или *korkeasti jalosukuinen* («в высшей степени благородный»), которые не часто используются в финском языке, и поэтому по-своему они звучат немного экзотично. Кроме того, переводчики используют эти варианты систематически для перевода слова *пан*, который повторяет стиль исходного текста. По нашему мнению, нельзя сказать, что экзотика совсем не передается, потому что переводчики пришли к оригинальным решениям и систематически используют выбранные варианты со словом *пан*, следуя модели исходного текста.

Со словом *бацько* трудно однозначно определить границы доместикации и форенизации из-за того, что первые переводы изданы более ста лет назад, и финский язык изменился с этих времен. Первый переводчик, 1-Самули С., обычно переводил слово *бацько* словом *waari* (в настоящее время «дедушка»), второй переводчик, 2-Халонен, словом *taatto* (диал. «отец»). Последующие переводчики в основном переводили данное слово словом *isä* («отец»), который не передает никакой экзотики, а является одним из самых распространенных финских слов. На первый взгляд кажется, что 1-Самули С. и 2-Халонен принимали отчужденное решение, а последующие переводчики доместицирующее решение, потому что слова *waari* и *taatto* редко встречаются сегодня в значении *отец*. С современной точки зрения можно сказать, что первые два перевода в какой-то степени экзотичны, но во время появления переводов они могли быть совсем обычными. Кроме слова *waari*, 1-Самули С. использует слова *tatto* и *isä*. 2-Халонен в основном использует слово *taatto*, а 3-Конкка несколько раз использовал слово *taata*. Слова *taatto* и *taata* обычно означают *отец*, но на некоторых диалектах их также можно использовать в смысле *дедушка* (см. Häkkinen 2004, 1250 s. v. 1 *taata*). Однако эти слова устарели и вряд ли сегодня используются. Наверное,

переводчики использовали эти слова в смысле *отец*, но особенно слово *waari* в этом смысле не используются, что делает его экзотичным. С точки зрения сегодняшнего дня решения первых двух переводчиков передают экзотику, потому что они используют такие слова, которые в настоящее время редко встречаются, но может быть они были обычными в свое время и совсем не передавали экзотику.

3.2.3 Переводы, передающие экзотику

Все переводы слов, которые сделаны на основе слов исходного текста, обычно являются отчуждающими и передают экзотику и читателям перевода. Например, переводы слова *АТАМАН* в основном передают ту же самую экзотику, что и в исходном тексте, поскольку переводчики часто переводили его словами *atamani* или *atamaani*. Данное слово тесно связано с казачьей культурой и не является автоматически известным читателям перевода или оригинального текста. Схожее слово *ГЕТЬМАН* тоже в большинстве случаев переведено отчужденными словами *hetman*, *hetmani* и *hetmanni*. Кроме этого, имена собственные обычно переведены так, как они в исходном тексте, и только решения в транслитерации отличаются. Такие слова и имена передают экзотику, потому что они необычные в финском языке.

В переводах слова *бандура* экзотика в основном передается, поскольку переводчики выбрали отчуждающие варианты перевода:

- (29a) **бандура**
- (29b) *pandura* (1-Самули С.)
- (29c) *bandura* (2-Халонен)
- (29d) *panduuri* (3-Конкка)
- (29e) *bandura* (4-Сало)
- (29f) *bandura* (5-Хейно)

Бандура является украинским национальным инструментом, напоминающий немного гитара. Все переводчики остались верны исходному тексту и не выбрали доместицирующие варианты. 1-Самули С. придумал перевод *pandura*, но упоминает и альтернативную форму написания *bandura*. Буква «b» присутствует в финском языке главным образом только в заимствованных и сленговых словах (VISK, § 6), и в конце XIX века использование данной буквы, вероятно, было еще меньше. Мы считаем, что

по этой причине 1-Самули С. решил перевести слово как *pandura*. 3-Конкка выбрал чуть более доместицирующий вариант *panduuri*, в котором он добавил длинную гласную «uu» и изменил последнюю букву «а» на букву «i». Перевод 3-Конкки более доместицирующий, чем переводы других переводчиков, но, по нашему мнению, он все-таки остается ближе к отчуждающему, чем к доместицирующему переводу. Здесь видно, как трудно определить границу между доместикацией и форенизацией. Результат может зависеть от того, кто анализирует переводы – кто-то считает, что перевод *panduuri* является доместицирующим, а кто-то думает, что он является отчуждающим. До сих пор не разработаны объективные индикаторы для определения степени доместикации и форенизации, и поэтому субъективные взгляды исследователя неизбежно влияют на результаты. Кроме того, сравнение слова на другие переводы влияет на анализ – если бы другие переводчики переводили бы слово бандура словом *kitara*, перевод 3-Конкки *panduuri* казался бы отчужденным, но в этом случае переводы других переводчиков ближе к оригинальному слову, и поэтому перевод 3-Конкки кажется более доместицирующим.

3.2.4 Подтверждается ли гипотеза повторного перевода?

В материале данного исследования можно найти такие примеры, где первый перевод является более доместицирующим, чем поздние переводы. 1-Самули С. является единственным, кто перевел некоторые имена собственные на финский лад, например, *Antero* (Андрей) и *Tahwo* (Осман), а другие переводчики оставались близкими к именам исходного текста. Что касается другие слова, кроме 1-Самули С., 2-Халонен также придумал некоторые доместицирующие переводы. Например, данные переводчики решили перевести слово ЗАПОРОЖЕЦ словами *Koskentakalainen* и *koskentakainen* (финские кальки слова «запорожский»), когда другие переводчики перевели это слово словами *zaporogi*, *zaporozelainen* и *zaporozjelainen*. Первые два перевода являются явно доместицирующими, а последние три перевода передают экзотичность. То же самая ситуация со словом ВОЕВОДА – 1-Самули С. обычно переводил его словом *linnanisäntä* («хозяин крепости»), 2-Халонен словом *sotapäällikkö* («военачальник»), а остальные переводчики словами *voivodi* и *vojevoda*. В данных случаях можно сказать, что гипотеза повторного перевода подтверждается.

В некоторых ситуациях первые переводы являются более отчуждающими, чем другие. Например, в большинстве случаев 5-Хейно переводила слово *есаул* словом *kasakkakapteeni* («казачий капитан»), а другие словами *esauli* и *jesauli*. То же самое случится со словом *кошевой* – 5-Хейно обычно переводила его словом *atamaani*, а остальные переводчики словами *koshewoi*, *koshevoi*, *kosevoi* и *kosevoj*. 5-Хейно решила не делать разницу между словами *атаман* и *кошевой*, а перевела их одним и то же словом, что может и облегчить работу читателя, так как его не надо помнить столько иностранных званий. Экзотичность все-таки снижается, поскольку перевод 5-Хейно не так точен, как исходный текст, в котором делают разницу между *кошевым* и, например, *куреным атаманом*. В случае слова *ПАН*, и 4-Сало и 5-Хейно в основном пришли к более доместицирующему переводу *herra* («господин»), так как другие переводчики обычно переводили его словами *pan*, *pani* и *paani*. Иногда 4-Сало и 5-Хейно используют и слово *paani*, но гораздо чаще слово *herra*. Также слова *панна* и *панночка* последние два переводчика в основном переводили более доместицирующим образом, например, словами *aatelisnainen* («дворянская женщина»), *emäntä* («хозяйка»), *neiti* («барышня»), а другие переводчики выбрали отчуждающие варианты, как *paanitar* и *panitar*. Переводы первых трех переводчиков передают больше экзотику, чем переводы 4-Сало и 5-Хейно, потому что, например, слова *pan* или *panitar* совсем не типичные для финского языка, а слова *herra* («господин») и *emäntä* («хозяйка») – довольно обычные.

Основываясь на этом обзоре, кажется, что в некоторых случаях гипотеза повторного перевода реализуется, а в некоторых случаях нет. Никакой тенденции проследить не удастся: иногда первые переводчики придумывали доместицирующие, иногда – отчуждающие переводы. В случае последних переводчиков можно сказать то же самое, то есть некоторые слова переведены более доместицирующим образом, другие – отчуждающим. Иногда последующие переводчики даже радикально меняли решения, принимавшиеся первыми переводчиками, и это означает, что переводчики имели совсем разные мнения по переводу определенного слова. Интересно, что ни один из переводчиков не выбирал систематически доместикацию или форенизацию, а маневрировал между двумя крайностями. Возможно, что никто из переводчиков не являлся абсолютным сторонником данных стратегий перевода, и они делали переводческие решения в том или ином направлении даже бессознательно, и поэтому принимали совсем разные решения в зависимости от слова.

4 ВЫВОДЫ

Одним из наших исследовательских вопросов был вопрос о том, какие стратегии перевода использовали переводчики, переводя слова и фразы, относящиеся к другому языку и культурному кругу, чем предполагает происхождение произведения. По стратегиям перевода имеется в виду именно доместикация и форенизация, а также другие возможные альтернативы. Основываясь на нашем анализе, ни один переводчик систематически не следил за какой-либо особенной формулой, а часто переводческие решения варьируются даже в пределах одного слова. Однако удалось заметить некоторые интересные факты, например, то, что переводы 1-Самули С. обычно являются более доместицирующими, чем переводы других переводчиков. Это особенно очевидно в переводах имен собственных *Antero*, *Tahwo* и *Koskentaka*, но нельзя сказать, что 1-Самули С. последовательно проводит доместицирующую стратегию, так как некоторые экзотизмы (как *ПАН*, *ВОЕВОДА*, *зайдук*) он в основном переводил отчуждающим образом.

Невозможно сказать, кто из переводчиков наиболее систематически применял отчужденную стратегию, поскольку стратегии сильно различаются между словами и даже внутри их. Рассматривая отдельные слова, можно сказать, что некоторые переводчики выбрали отчужденную стратегию, но в целом никто из переводчиков не использовал данную стратегию значительно чаще других. Однако в случае нескольких слов 4-Сало был единственным переводчиком, который наряду с доместицирующим переводом использовал и отчуждающий перевод. Например, для слова *табор* 4-Сало использовал два соответствия: *leiri* («лагерь») и *tabor*, для слова *горелка* – *viina* («спирт») и *gorelka*. Хотя 4-Сало часто предпочитает отчуждающие переводы, у него также есть много доместицирующих переводов, и поэтому нельзя сказать, что он абсолютный сторонник форенизации.

В случае имени собственного *Андрій* большинство переводчиков пришли к интересному выбору, используя русский вариант этого имени – *Andrei(j)*. Эта форма не является доместицирующей, но тоже не передает украинскую экзотику, как оригинальное имя. Перевод 1-Самули С. совсем доместицирующий, так как он переводил имя *Андрій* именем *Antero*. Только перевод 3-Конкки, *Andri*, передает

экзотику – он переводил имя так, как оно есть в исходном тексте. Остальные переводчики переводили имя так, как будто бы в основе было русское имя *Андрей*. Почему-то они решили, что более знакомое для финнов имя *Андрей* работает лучше, чем перевод, в основе которого было бы украинское имя. Один перевод 1-Самули С. также основан на русском написании: он перевел слово *козачок* словом *kasatshok*, то есть в соответствии с русской типографией. Возможно, он подумал, что, переведя и все другие слова типа *КОЗАК* с аналогами типа *KASAKKA*, лучше действовать таким же образом также с данным словом.

Из исследовательского материала видно, что 3-Конкка использовал перевод 1-Самули С. при переводе произведения, поэтому в переводах встречается много похожих мест. Тем не менее, 3-Конкка часто придумывал оригинальные решения при переводах экзотизмов, которые не следуют выборам первых двух переводчиков. Например, слово *запорожец* он обычно переводил словом *zaporogi*, а предыдущие переводчики 1-Самули С. и 2-Халонен словами *Koskentakalainen* и *koskentakainen*. Также 2-Халонен, наверное, посмотрел на перевод 1-Самули С., так как они часто имеют похожие решения (напр. *Koskentak*, *heitukka*), но на уровне предложений не видно, что 2-Халонен следовал бы линии 1-Самули С. Стил 4-Сало также оригинален, и часто он изменил решения предыдущего переводчика или предыдущих переводчиков – слово *бурсак* он обычно переводил словом *seminaarilainen* («участник семинара»), а предыдущие переводчики – словами *teini* («подросток») или *nuorukainen* («юноша»). Слово *ПАН* 4-Сало в большинстве случаев переводил словом *herra* («господин»), а предыдущие переводчики – словами *pan*, *pani* и *paani*. На уровне предложений видно, что 5-Хейно была хорошо знакома с переводом 4-Сало. В некоторых случаях, однако, 5-Хейно придумала своеобразные решения, отклоняющиеся от решений предыдущих переводчиков, например, слово *кошевой* она обычно переводила словом *atamaani*, и слово *есаул* словом *kasakkakapteeni* («казачий капитан»). Использование предыдущих переводов нельзя называть неэтичным – в лучшем случае они помогают переводчику и сохраняют его время, когда все не нужно придумывать с самого начала. Все переводчики «Тараса Бульбы» все-таки сделали свои собственные переводы, независимо от того, смотрели ли они решения предыдущих переводчиков или нет.

Целью данного исследования было выяснить, сохраняется ли или утрачивается экзотика исходного текста в переводах. По данным исследования, с некоторыми словами экзотика исчезает, а с другими словами сохраняется. Можно сказать, что чем более доместицирующие переводы переводчик выбирает, тем легче читателю понимать текст, но и тем меньше передается экзотика. Отчуждающие переводы могут сделать чтение текста немного тяжелее из-за странных слов, но в то же время лингвистическая и культурная компетентность читателя развивается с помощью экзотизмов. Поскольку все переводчики использовали и доместицирующие и отчуждающие варианты, можно сказать, что в переводах экзотика передается, но не в том же масштабе, как в исходном тексте. Например, читатель исходного текста постоянно сталкивается с наиболее часто встречающимся экзотизмом *КОЗАК*, а читатель перевода непрерывно видит русский экзотизм *KASAKKA*. Потеря экзотики не влияет на рассказ, а на ощущение, которое читатель получает при чтении текста. Читатель исходного текста постоянно встречает экзотизмы, которые каким-то образом отличаются от обычного языка. Читатель перевода также сталкивается со многими экзотизмами – ни один из переводов не является полностью доместицирующим, а каждый передает лингвистическую и культурную информацию об Украине. Однако, многие переводы слов не передают экзотику, и в большой степени это влияет на то, что читатель перевода получает не такие впечатления, как читатель исходного текста.